

**ACTA FACULTATIS STUDIORUM HUMANITATIS ET NATURAE
UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS**

PRÍRODNÉ VEDY

FOLIA GEOGRAPHICA 9

Ročník XLIV.

Prešov 2006

**ACTA FACULTATIS STUDIORUM HUMANITATIS ET NATURAE
UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS**

PRÍRODNÉ VEDY

FOLIA GEOGRAPHICA 9

**Vývoj, súčasný stav a perspektívy
slovenskej geografie v 21. storočí**

**René Matlovič – Vladimír Ira
editori**

Ročník XLIV.

Prešov 2006

111996

**ACTA FACULTATIS STUDIORUM HUMANITATIS ET NATURAE
UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS**, Přírodné vedy, XLIV., Folia Geographica 9,
FHPV PU Prešov, 2006.

Vývoj, súčasný stav a perspektívy slovenskej geografie v 21. storočí

Výkonný redaktor: doc. RNDr. René Matlovič, PhD., mim. prof. PU

Redakčná rada: prof. RNDr. Eva Michaeli, PhD. - predsedníčka
doc. RNDr. Vladimír Baar, PhD.
prof. RNDr. Ján Drdoš, DrSc.
prof. RNDr. Ján Harčár, PhD.
doc. RNDr. Robert Ištok, PhD., mim. prof. PU
prof. Dr. hab. Antoni Jackowski
doc. RNDr. René Matlovič, PhD., mim. prof. PU
prof. Ing. Rudolf Midriak, DrSc.
prof. RNDr. Jozef Terek, PhD.
Dr. h. c. prof. RNDr. Florin Žigrai, DrSc.

Recenzenti: prof. RNDr. Eva Michaeli, PhD.
doc. RNDr. Luděk Sýkora, PhD.

ISSN 1336-6149 (Acta Facultatis Studiorum Humanitatis
et Naturae Universitatis Prešoviensis, Přírodné vedy)

ISSN 1336-6157 (Folia Geographica)

OBSAH

Predslov	5
MATLOVIČ, RENÉ	
Geografia – hľadanie tmelu (k otázke autonómie a jednoty geografie, jej externej pozície a inštitucionálneho začlenenia so špecifickým zreteľom na slovenskú situáciu)	6
LAUKO, VILIAM	
Transformácia slovenskej geografie, jej dôsledky a problémy	44
IRA, VLADIMÍR; HUBA, MIKULÁŠ; LEHOTSÝ, MILAN	
Príspevok do diskusie o súčasnosti a budúcnosti geografického výskumu na Slovensku v medzinárodnom kontexte	56
TREMBOŠ, PETER	
Geografia a prax	61
KOREC, PAVOL	
Študijné programy geografie – profesionálna orientácia geografov	67
TOLMÁČI, LADISLAV; ČIŽMÁROVÁ, KATARÍNA	
Geografická edukácia na základných a stredných školách	76
HOFIERKA, JAROSLAV	
Problémy súčasnej slovenskej geografie a možné riešenia	86
Vývoj, súčasný stav a perspektívy slovenskej geografie v 21. storočí (závery z teoreticko metodologického seminára)	92

Preface	5
MATLOVIČ, RENÉ Geography – search for the bond (towards the issue of the autonomy and unity of geography, its external position and institutional integration with respect to the slovak situation)	6
LAUKO, VILIAM Slovak geography: its transformation, consequences and problems	44
IRA, VLADIMÍR; HUBA, MIKULÁŠ; LEHOTSKÝ, MILAN Contribution to the discussion on the contemporary state and future prospect of geographical research in Slovakia in the international context	56
TREMBOŠ, PETER Geography and the practice	61
KOREC, PAVOL Geography Curriculum: professional orientation of geographers	67
TOLMÁČI, Ladislav; ČIŽMÁROVÁ, Katarína Geographical education in elementary and secondary schools	76
HOFIERKA, JAROSLAV: Problems of contemporary Slovak geography and possible solutions	86
Development, contemporary condition and perspectives of the Slovak geography in 21th century (conclusions from the theoretical and methodological seminar)	92

PREDSLOV

Sekcia pre teoretickú geografiu a Východoslovenská pobočka Slovenskej geografickej spoločnosti pri SAV zorganizovali v Prešove 5. septembra 2005 medzinárodný teoreticko-metodologický seminár *Vývoj, súčasný stav a perspektívy slovenskej geografie v 21. storočí*. Hlavným cieľom bolo vytvoriť priestor pre prezentáciu rozličných názorov a pohľadov na doterajší vývoj, súčasný stav a možné vývojové trajektórie slovenskej geografie v širšom kontexte vývoja európskej (svetovej) geografie a iniciovať širšiu diskusiu na túto tému. Za prioritné témy diskusie boli navrhnuté:

- A) *výuka geografie na základných a stredných školách* (budúcnosť statusu geografie ako všeobecno-vzdelávacieho predmetu),
- B) *aplikovaná geografia a obraz slovenskej geografie v spoločnosti* (spolupráca geografie s praxou, využiteľnosť jej výskumov, miera spoločenskej užitočnosti geografie, úroveň marketingu slovenskej geografie)
- C) *geografický výskum a jeho problémy* (vývojové trendy geografie vo svete a ich odraz v slovenskej geografii, identita geografie a jej postavenie na aréne konkurenčného zápasu vedných disciplín, metódy geografického výskumu, filozoficko-metodologické a teoretické problémy geografie, vnútorná štruktúra geografických vied (divergentné tendencie vo vzťahu fyzická – humánna geografia), zapojenie slovenských geografov do medzinárodnej siete výskumných a vzdelávacích aktivít a do spolupráce s inými vednými disciplínami, témy geografického výskumu pre budúce obdobie, stav vedeckého diskurzu a miera kritičnosti recenznej a posudzovateľskej činnosti v slovenskej geografii),
- D) *geografia na univerzitej a akademickej pôde a jej perspektíva* (profesori, docenti a vedecké školy v slovenskej geografii, inštitucionálne postavenie geografie - patrí geografia ešte na prírodovedecké fakulty alebo je pre jej vývoj vhodné iné začlenenie, profilovanie študijných programov, konkurencieschopnosť a ranking pracovísk, manažment geografických pracovísk a geografie).

Vedeckého seminára sa zúčastnilo vyše 40 geografov. Odznalo na ňom 7 referátov a viacero koreferátov. Predložená publikácia predstavuje súbor štúdií, ktoré vznikli na báze odznených príspevkov ako aj následnej diskusie. Okrem toho obsahuje ďalšie materiály z podujatia, vrátane záverečnej rezolúcie, ktorú pripravila skupina pod vedením predsedu Slovenskej geografickej spoločnosti pri SAV prof. RNDr. Jozefa Mládeka, DrSc. Veríme, že monotematický zborník bude prínosný a povzbudí ďalších kolegov ku participácii na tejto diskusii a zároveň zostane pre nastupujúce generácie ako reflexia nad stavom slovenskej geografie v prvom decénií nového milénia.

René Matlovič a Vladimír Ira
editori

**GEOGRAFIA – HLADANIE TMELU
(K OTÁZKE AUTONÓMIE A JEDNOTY GEOGRAFIE,
JEJ EXTERNEJ POZÍCIE
A INŠTITUCIONÁLNEHO ZAČLENENIA SO ZRETELOM
NA SLOVENSKÚ SITUÁCIU)**

René MATLOVIČ¹

Abstract: *In the last time there is possible to observe intensification of discussions concerning the identity, autonomy and unity of geography, its internal division and external position within the context of other sciences. Particularly serious is the question whether there still exists anything to bond so thematically various interests and methodologically different approaches that appear in current geography. Presented contribution is just the first attempt from our side to grasp this particularly complicated problem. We presume it might, in a Slovak geographical community, initiate a discussion that is now, however, only restricted to the unofficial private debates. In the contribution we will successively discuss the following problems: variations and interferences of integration and disintegration tendencies in the development of geographical cognition and thinking, ontological confirmation of the autonomy of geography, epistemological confirmation of the autonomy of geography, problemlike confirmation of the autonomy of geography, and finally the institutional-pragmatic confirmation of the autonomy of geography.*

Key words: *geography, globalisation, epistemology, end of geography, history of geographical thought, Kant, metageography, new regional geography, noosphere, ontology, paradigm, Slovak geographical institutions.*

Úvod

Metageografické diskusie týkajúce sa geografického myslenia, identity, autonómie a jednoty geografie, jej vnútorného členenia a externej pozície v kontexte ostatných vied sú dlhodobým sprievodným znakom vedeckého diskurzu v geografickej komunite u nás i vo svete. Možno to dať do súvislosti s tvrdením R. Peeta (1998, s. 1), že geografia prežíva permanentnú krízu svojej identity. Slovenská geografická obec začala väčšiu pozornosť teoretickým a metageografickým otázkam venovať od r. 1961, keď sa v Bratislave uskutočnila programová konferencia „*O teoretických otázkach geografie*“, z ktorej bol uverejnený zborník (Ivanička, ed. 1963). Odvtedy sa v slovenskej geografickej spisbe objavilo viacero prác, ktoré riešili metageografickú problematiku. Aktívna bola najmä sekcia teoretickej geografie Slovenskej geografickej spoločnosti pri SAV a Vedecké kolégium geológie

¹ doc. RNDr. René Matlovič, PhD., mim. prof. PU, Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: matlren@unipo.sk.

a geografie ČSAV, ktoré v minulosti usporiadali viacero seminárov a diskusných stretnutí, pričom výsledky niektorých boli zverejnené v príležitostných publikáciách (napr. Gardavský a Příbyl, eds. 1988, Bezák ed., 1989). Po spoločenských zmenách v r. 1989 toto úsilie našej geografickej komunity trochu ochablo. Súviselo to predovšetkým s nedostatočnou koordináciou uvedených snáh inštitucionálnymi štruktúrami našej geografickej komunity. Nepočetná skupina bádateľov sa však naďalej nad uvedenými otázkami zamýšľala (napr. J. Drdoš, K. Kasala, V. Lauko, L. Mičian, J. Paulov, F. Žigrai). V r. 1999 sa v Bratislave konala medzinárodná konferencia „*Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie*“, pri príležitosti životného jubilea popredných slovenských geografov (J. Krcho, L. Mičian, J. Paulov a M. Zaťko), z ktorej bol vydaný aj zborník (Minár, Trizna eds. 1999).

Svetová geografická komunita v ostatnom období zintenzívnila diskusie na metageografické témy, čo nepochybne súvisí, ak si dovoľím použiť metaforické vyjadrenie exprezi-dentky IGU (International Geographical Union) A. Buttimer (1990), s potrebou „narcistickej“ sebareflexie vednej disciplíny, ktorú podnecujú najmä:

- unikátny časový prierez prelomu miléníí,
- éra „glosolalie“ postmodernistických diskurzov, v ktorej sa každá veda usiluje potvrdiť svoju legitimitu,
- úsilie vedeckých komunit získať komparatívne výhody v konkurenčnom zápase o limitované finančné zdroje na realizáciu výskumných a edukačných aktivít,
- globalizácia, ktorá prináša postupnú unifikáciu sveta, a digitalizácia vedúca k časopriestorovej kompresii, čo môže podľa niektorých autorov znamenať koniec geografie,
- rastúca diskrepancia medzi rapidne zlepšujúcimi sa technikami výskumu a prezentácie jeho výsledkov v geografii a malým progresom v oblasti epistemologického vývoja disciplíny,
- dichotómia medzi fyzickou a humánnou geografiou, dezintegrácia geografie do spolku voľne asociovaných odvetvových disciplín a ich postupné rozpúšťanie sa v mimogeografických špeciálnych vedách,
- antagonizmus medzi scientistickou a antiscientistickou filozoficko-metodologickou orientáciou v geografii (najmä humánnej).

K uvedenému zamysleniu ma vedú i dôvody súvisiace s existenciálnymi obavami nad osudom slovenskej geografie, vyplývajúcimi z nasledovných špecifických podnetov čiastočne odrážajúcich vyššie uvedené všeobecnejšie tendencie:

- vydanie Výnosu Ministerstva školstva SR č. 1055/2003-11 o odboroch výskumu a vývoja a číselníku odborov výskumu a vývoja, ktorý fakticky zlikvidoval jednotnú geografiu,
- pripravovaná kurikulárna reforma vzdelávania na základných a stredných školách a potenciálna marginalizácia geografie (zemepisu) ako vyučovacieho predmetu,
- postupné vytlačanie geografie z arény vedeckého výskumu a preberanie jej agendy (najmä tradičného monopolu na priestorovosť a syntetickosť) a veľkých projektov novými módnymi výskumnými smermi a agresívnejšími vednými disciplínami,
- prenikanie neogeografických pracovísk do sféry geografickej edukácie,

- nízky stupeň porozumenia pre špecifiká geografie na prírodovedných pracoviskách s dominantnou scientisticou orientáciou,
- generálny hľad prejavujúci sa nízkym počtom profesorov geografie, potrebných na garantovanie študijných programov, na určovanie smerov ďalšieho vývoja disciplíny a na jej reprezentáciu navonok pri obhajovaní pozície a záujmov komunity v rámci vzdelávacieho a výskumného priestoru a spoločnosti vo všeobecnosti.

Po stručnom prediskutovaní obáv o existenciu geografie v kontexte pokračujúcej globalizácie a digitalizácie sa v príspevku pokúsime nájsť odpoveď na otázku, či ešte niečo smeruje tak tematicky rôznorodé záujmy a metodologicky odlišné prístupy, aké nachádzame v súčasnej geografii. Predložený príspevok je len prvým pokusom z našej strany a predstavuje teda predbežné úvahy o tejto neobyčajne komplikovanej problematike. Predpokladáme, že by mohol iniciovať diskusiu v slovenskej geografickej komunite, ktorá je zatiaľ pomerne málo viditeľná, resp. obmedzuje sa len na neoficiálne kuloárne debaty.

Koniec geografie?

Ako sme už naznačili v úvode, viacerí autori reflektujú obavy o budúcnosť geografie, ktoré vyplývajú z očakávaných efektov pokračujúcej globalizácie a digitalizácie. Ako uvádza P. Haggett (2001, s. 587) extrémne pohľady tvrdia, že globalita je prirodzeným poriadkom vecí v súčasnom technologicky vyspelom svete. Všade sa všetko stáva rovnaké. Globalizácia je chápaná ako neúprosná a nezastaviteľná sila. Môžeme jej porozumieť a prispôbiť sa jej, avšak nemôžeme jej odolať. O'Brien (1992), najmä za základe finančnej integrácie sveta, pokračujúcej deregulácie, najmä vo vzťahu k finančným tokom, hovorí o zániku geografie. M. McLuhan (1962) upozornil na problém časopriestorovej kompresie v dôsledku difúzie elektronických médií. Podľa neho sa svet v dôsledku týchto procesov mení na *globálnu dedinu*. Ďalší rozvoj informačno-komunikačných technológií, najmä synchronnej a asynchronnej diaľkovej komunikácie prostredníctvom internetu prispieva ku klesajúcemu významu vzdialenosti. F. Cairncrossová (1997) v tejto súvislosti hovorí o „smrti vzdialenosti“. Z uvedených postojov implicitne a neraz i explicitne vyplýva očakávanie príchodu konca geografie.

K. Morgan (2004) upozorňuje, že závery o zániku geografie na základe klesajúceho významu vzdialenosti, sú prehnané. Vyplývajú z obmedzeného chápania priestoru ako fyzického, kým geografia ho chápe ako relačný priestor. Rápídne šírenie informácií a inovácií modernými komunikačnými kanálmi podľa Morgana (2004) ešte veľa neznamena. Súvisí to s tým, že prístup k dátam ešte automaticky nezaručuje, že im porozumieme a dokážeme ich efektívne využiť ako znalosti. V tejto súvislosti hrá veľmi dôležitú úlohu ľudský potenciál. Gertler (2003, s. 91) upozorňuje, že pri tvorbe a zdieľaní znalostí je významnejšia inštitucionálna proximita ako geografická (virtuálna) proximita. Spoločné normy, konvencie, hodnoty, očakávania a bežná prax sa objavujú ako produkt spoločného skúsenostného rámca inštitúcií, ktoré sú stále ustanovované skôr lokálne alebo celoštátne. Vyplýva z toho záver, že digitálne komunikačné technológie môžu byť adaptované už sformovanými komunitami, avšak sú zďaleka menej vhodné na formovanie nových komunit (Morgan 2004).

Protiargumenty voči obavám o ohrozenie geografie globalizáciou uvádza P. Haggett (2001, s. 588). Prvý argument zdôrazňuje fakt, že globalizácia nie úplne novým fenoménom.

Diskusia na tému globalizácie sa vedie v podstate už od konca 19. storočia, čo sa odrazilo v leninovej ekonomickej teórii imperializmu. Od týchto časov sa veľa nezmenilo. Podľa Haggetta stále skôr žijeme v internacionalizovanej ako globalizovanej svetovej ekonomike. Národné sily v nej stále zohrávajú dôležitú úlohu. Internacionalizácia prináša len jednoduché rozšírenie ekonomických aktivít cez štátne hranice. Vedie k rozsiahlejšiemu geografickému dosahu ekonomických aktivít, ale neprináša fundamentálnu zmenu. Druhý protipodargument sa týka vlastných prejavov globalizačných procesov v jednotlivých častiach sveta. Zďaleka nie sú uniformované, nedejú sa rovnakým spôsobom a intenzitou. Jednotlivé štáty, regióny a lokality interagujú s globálnymi procesmi zmien a produkujú špecifické priestorové štruktúry. Globalizácia je teda výrazne priestorovo diferencovaná. Na základe toho možno usúdiť, že geografia je ako veda v dobrej kondícii a venuje sa skúmaniu pôsobenia globálnych síl na geografickú organizáciu spoločnosti, ako aj tomu, ako reagujú na silnejúcu globalizáciu regionálne a lokálne sily, usilujúce sa vyvážiť globalizačné efekty (Haggett 2001, s. 588).

Variácie a interferencie integračných a dezintegračných tendencií vo vývoji geografického poznávania a myslenia

Počiatky geografického myslenia

Vývoj geografického poznávania a myslenia bol prakticky od prvopočiatkov sprevádzaný podvedomým vnímaním poriadku a zmyslu, čiže jednoty (harmónie) sveta (Glacken 1967, in Wilczyński 2003, s. 22). Starí Gréci ho označovali ako *kozmos*, pričom jeho protikladom bol chaos (Ivanička 2002, s. 106). Prakticky počnúc zakladateľom geografie Eratosthénom sa presadil celostný pohľad na svet. Pri geografickom skúmaní dochádzalo k spájaniu pomerne odľahlých sfér záujmu, dnes priradovaných do humanitných a prírodných vied. Wilczyński (2003, s. 22-23) citujúc Strabóna (64 p.n.l. – 19 n.l.) a Ptolemaia (90-168) postrehol, že už v starogréckej geografii sa objavuje problém, či nespochybniteľná jednota sveta je jeho ontologickou črtou, alebo či ide o epistemologickú črtu, ktorú svet získava v spôsobe nazerania na neho, jeho vnímania. Grécka antická geografia sa vyvíjala v dvoch podobách. Ptolemaios rozlíšil *geografiu* (išlo o všeobecnú geografiu zaoberajúcu sa celostne planétou Zem) a *chorografiu* (išlo o regionálnu geografiu zaoberajúcu sa jednotlivými časťami sveta – regiónmi) (Anučin 1960, s. 24). Tým v podstate regionálnu geografiu z geografie vyčlenil. Inou dualitou, ktorá sa začala vynárať je teoretická orientácia a empirická orientácia v geografii. Anticipácia teoretických aspektov vystúpila do popredia zásluhou Ptolemaiovej koncepcie, ktorá bola prednostne zameraná na formálne črty zemského povrchu a kartografickú tvorbu. Empirická orientácia bola zreteľná napr. u Hekataia, Herodota a Strabóna (Paulov 1998, s. 12).

Stredovek a renesančná veda

Vo vrcholnom stredoveku bola geografia považovaná za súčasť *kozmoğrafie*, ktorá spočiatku zahŕňala poznatky z astronómie, nautiky a kartografie, pričom počnúc 16. stor. sa do jej zorného poľa dostali otázky, ktoré sú dnes doménou fyzickej a kultúrnej geografie (Butzer 1992, s. 544). Cieľom kozmoğrafie bolo vysvetliť poriadok v prírode na základe apri-

órnych a intuitívnych predpokladov, vychádzajúcich z religióznych doktrín. Sformovala sa fyzikálno-teologická (teleologická, resp. naturálno-teologická) škola, ktorá na zemskom povrchu videla Bohom vytvorený poriadok pre prospech všetkého živého. Priestorová diferenciácia geografickej sféry sa vo fyzikoteologickom zmysle javila príliš dobre premyslená a priaznivá pre život, aby bola akceptovaná ako dielo náhody (Büttner 1980, s. 94-95). K rozvoju geografických poznatkov prispeli v tomto období geografické objavy. Pomerne solídnym vkladom do rozvoja regionálnej geografie boli niektoré práce španielskych bádateľov – napr. Pedro Cieza de León a López de Velasco (Butzer 1992).

Pod vplyvom nových poznatkov a rozvoja fyziky v 15.-17. stor. sa začali teleologické interpretácie prehodnocovať. Renesančná veda, nadväzujúc na teórie poznania antických filozofov Platóna a Aristotela, sa rozvíjala ako integrálna súčasť filozofie a nebola jednoznačne oddelená ani od ďalších foriem kultúry, teda náboženstva a umenia. V jej rámci sa sformovali dva prúdy. Prvým bol matematický prúd prírodovedy (*science*), ktorý za predmet vedy považoval výlučne prvotné kvality objektov (v zmysle J. Locka), ktoré sa dali kvantifikovať. Druhým bol humanistický prúd prírodovedy (*natural history, arts*), ktorý nadviazal na stredovekú kozmografiu a venoval sa aj druhotným kvalitám, čiže nekvantifikovateľným vlastnostiam objektov. Moderná geografia sa vyčlenila práve z humanistického prúdu renesančnej prírodovedy, ktorý sa súčasne zaoberal primárnymi i sekundárnymi kvalitami objektov (Wilczyński 2003, s. 24-25).

Bernhard Varenius (1622-1650) konceptualizoval v rámci geografie (*Geographia Universalis*) všeobecnú geografiu (*Geographia Generalis*) a regionálnu geografiu (*Geographia Specialis*). Jeho vkladom bolo teda to, že na rozdiel od Ptolemaia regionálnu geografiu považoval za súčasť geografie, hoci predčasná smrť mu nedovolila druhú časť diela realizovať (Paulov 1998, s. 14). Varenius pripisoval geografii výnimočnú schopnosť (*excellency*) kontemplatívneho obsiahnutia všetkých oblastí a vlastností Zeme (Wilczyński 2003). Tento typ syntetickej kontemplácie sa podľa Varenia nevyskytoval u predstaviteľov iných vedných disciplín (Wilczyński 1996a, s. 104). Varenius sa teda napriek akceptovaniu nových empirických a teoretických poznatkov nedištancoval od tradičného kontemplatívneho myslenia a humanistickej reflexie v geografii. W. Wilczyński (1996a, s. 105) preto spochybňuje názory niektorých autorov (napr. Isačenka 1971, s. 131-132) o tom, že Varenius zastával názor, že jediným ideovým zdrojom geografie je matematická prírodoveda a geografia je prírodná veda. Podľa jeho názoru je to výrazná simplifikácia v interpretácii Vareniovho diela.

Kant a počiatky modernej geografie

Pre vývoj geografického myslenia mali veľký význam práce nemeckého filozofa Immanuel Kanta (1724-1804). Kant vo svojej klasifikácii vied (systematické, priestorové, časové) zaradil geografiu k priestorovým vedám. Akcentoval teda, že nie je odvetvovou vedou, ale študuje veľmi rôznorodé objekty z hľadiska ich priestorovej koexistencie (Paulov 1998, s. 15), čo je zásadný príspevok k integrálnemu chápaniu geografie.

Kardinálnym momentom vývoja geografie sa stalo pôsobenie Alexandra von Humboldta (1769-1859) a Karla Rittera (1779-1859), ktorí sú považovaní za klasikov modernej geografie.

Humboldt už v nenápadnej poznámke pod čiarou v práci *Florae Fribergensis Specimen* z r. 1793 vyčlenil geognóziu (Erdkunde) ako vedu o živej a neživej prírode, ktorú rozčlenil do troch častí nazývaných už geografiami (geographia oryctologica, phytogeographia a zoogeographia). Zároveň upozornil, že geografia sa líši od prírodovedných disciplín, teda zoognózie (zoológie), fytognózie (botaniky) a oryctognózie (geológie) tým, že skúma vzťahy medzi jednotlivými časťami prírody (Hartshorne 1958, s. 100), pričom pod prírodou rozumel celú pozorovateľnú realitu. Humboldt teda chápal Zem a jej časti v ich štrukturálnej diverzite a komplexite biotických a abiotických vzťahov a zohľadnil aj impozantnú rozmanitosť sociálnych aspektov (Fränze 2001), pretože človeka chápal ako integrálnu súčasť prírody. Cieľom geografie podľa Humboldta bolo poznanie jednoty panujúcej v rôznorodosti. Humboldt teda výrazne rozpracoval ideu celostného chápania vnímania krajiny, ktorá sa opierala o esteticko-psychologickú bázu, blízku postojom J. W. von Goetheho. Išlo predovšetkým o koncept *Encheiresis naturae*, ktorý Goethe adaptoval od J. R. Spielmanna a rozumel pod ním tajomnú vlastnosť prírody duchovne spájať jej nespočetné množstvo rozličných častí. Pripomeňme, že podľa Spielmanna bolo síce matériu možné rozkladať na menšie časti, avšak nie je možné ju znova poskladať do pôvodného celku, pretože došlo k strate duchovnej väzby. Tento pohľad neskôr do určitej miery potvrdili L. von Bertalanffy vo všeobecnej teórii systémov a kvantová fyzika v podobe Einstenovho-Podolského-Rosenovho paradoxu. Táto vlastnosť prírody (chápanej široko ako celá realita) sa pri výskumných analýzach segmentujúcich realitu (k čomu dochádza v prírodných vedách) stráca (Wilczyński 1996a, s. 120).

Karl Ritter, rozvíjajúc myšlienky nemeckej romantickej filozofie prírody, prišiel s koncepciou antropocentricky orientovanej geografie, pričom jej holistický charakter spočíval v hľadaní špecifických usporiadaní rôznorodých javov v jednotlivých územných celkoch (regiónoch). Ústredným pojmom jeho holistickej koncepcie je *Zusammenhang* (čiže závislosť všetkého od všetkého), čím vyjadril závislosť človeka a prírody. Ritter bol idealisticky orientovaný a jednotku sveta vnímal teleologicky ako dôsledok Božského stvoriteľského plánu. Dôsledne uplatňoval genetický prístup a komparatívnu metódu a možno ho považovať za zakladateľa regionálnej geografie.

Popri uvedených veľikánoch a zakladateľoch celostnej geografie sa už v 1. pol. 19. stor. objavili práce autorov, ktorí naznačili možný rozvoj teoretickej geografie v oblasti lokálnych teórií a modelov intraurbánných štruktúr (Thünnenov model, Kohlov model mesta).

Nástup pozitivizmu v 2. pol. 19. stor.

S obdobím druhej polovice 19. storočia, ktorá je charakterizovaná nástupom pozitivizmu, sú späté dezintegračné tendencie geografie. Došlo k urýchleniu procesu diferenciácie vied, najmä v dôsledku enormného nárastu nových poznatkov, čo si vyžadovalo postupnú špecializáciu. Vtedajšia pozitivistická veda zdôrazňovala arbitrárnu separáciu prírody a človeka a jej hlavným cieľom bolo hľadanie a konštrukcia vedeckých zákonov. Dezintegrácia geografie vyplývala taktiež z jej špecifického vývoja. Po smrti zakladateľov modernej geografie Alexandra von Humboldta a Karla Rittera v r. 1859 sa prerušila kontinuita geografickej edukácie. Nové profesorské miesta na nemeckých univerzitách, zriadené najmä po rozhodnutí pruskej vlády v r. 1874, zaujali osoby s negeografickým vzdelaním. Boli preto závislí len na štúdiu dobovej geografickej literatúry. Harsthorne (1958) poukázal, že strata

kontinuity mohla byť spôsobená aj tým, že Humboldt a Ritter vo svojich prácach necitovali a nezdôrazňovali zdroje, z ktorých čerpali ideové inšpirácie, čím sa na Kantov a do určitej miery i Humboldtov prínos pre metodológiu geografie v Nemecku pozabudlo. Okrem toho darwinizmus a rozšírenie materialistickej vízie sveta viedlo k diskreditácii Ritterovej koncepcie, ktorá bola presiaknutá idealistickým mysticismom (Wilczyński 1996b, s. 194). Vo Francúzsku ešte na Rittera nadviazal Jean Jacques Elisée Reclus (1830-1905), ktorý sa považuje za posledného reprezentanta klasickej vývojovej etapy geografie, pretože vo svojom diele *Nouvelle géographie universelle* (19 zväzkov v r. 1876-1894) dokázal obsiahnuť všetky dostupné znalosti o Zemi ako domove človeka (James-Martin 1981, s. 147). Reclus ako komunard reprezentoval spolu so svojim spolupracovníkom ruským anarchistom kniežat'om P. A. Kropotkinom (1885) spoločensky angažovanú geografiu (napr. za spravodlivejšie rozdeľovanie svetových zdrojov, či za eliminovanie egoistických záujmov jednotlivých štátov a tried vedúcich k nenávisti a vojnám).

Prvá generácia nemeckých profesorov si priniesla pozitivistické prístupy z odborov, v ktorých bola edukovaná a vyprodukovala dvojité formu dualizmu v geografii. Prvým dualizmom bola diferenciácia systematickej geografie na fyzickú geografiu a geografiu človeka (antropogeografiu). Druhý dualizmus sa formoval v súvislosti s tým, že fyzická geografia sa profilovala ako (prírodná) veda (*science*), kým regionálna geografia, sústred'ujúc sa na štúdium jednotlivých individuálnych areálov, nemohla konštruovať zákonnosti a preto sa javila ako nevedecká (*arts*). K tomuto stanovisku mal blízko napr. G. Gerland (Hartshorne 1958, s. 105). Fridrich Ratzel (1844-1904) konceptualizáciou nemeckej antropogeografie (v r. 1889 a 1891) na pozitivistickej, evolucionistickej a sociálno-darwinistickej báze, ktorá človeka chápala ako výsledok pôsobenia geografického prostredia (geografický determinizmus), ukázal potenciál systematickej humánnej geografie uchádzať sa tiež o status vedy. Ratzelova antropogeografia sa odpútala od teleologickej ritteriánskej geografie.

Odlíšny charakter mala francúzska antropogeografia (J. Brunhes, P. Vidal de la Blache), ktorá bola tesnejšie spätá s humanistickou metodológiou. Ľudským spoločenstvám priznávala status osobitnej existencie s možnosťou výberu, podmienenej okrem prírody aj sociálnymi, ekonomickými a kultúrnymi faktormi (geografický posibilizmus). Francúzska antropogeografia sa vyvíjala pod silnejším vplyvom sociológie (najmä koncepcií E. Durkheima). Oproti nemeckej antropogeografii venovala väčšiu pozornosť vplyvu človeka na prírodné prostredie (Jędrzejczyk 1997, s. 31).

Antropogeografia mala charakter akéhosi mostu medzi prírodovedne ladenou fyzickou geografiou na jednej strane a na menej exaktných základoch postavenými sociálnymi vedami na strane druhej (Hartshorne 1958, s. 105). V rámci fyzickej geografie a antropogeografie sa začali rýchlo rozvíjať jednotlivé odvetvové subdisciplíny, najmä tie, v ktorých sa uplatnili dobové módné evolucionistické myšlienky (geomorfológia, politická geografia) (Wilczyński 2003, s. 32). Všetky prístupy, ktoré boli v rozpore s dominujúcim duchom špecializácie boli zatlačené do úzadia a ocitli sa v ohrození. Comtov pozitivistický model organizácie vedy opierajúci sa o jediné kritérium zodpovedajúce logickému kritériu v zmysle Kanta, vytlačil Kantovu klasifikáciu vied zohľadňujúcu i kritériá priestoru a času. V dôsledku toho sa geografia už len zriedkavo objavovala v štúdiách z metodológie a filozofie vied. Geografi si začali postupne uvedomovať hrozbu rozplynutia sa geografie, vyplývajúcu z prehlbovania jej vnútornej odvetvovej špecializácie. Upozornil na to napr. Vasilij V. Dokučajev (1846-1903) v Rusku (Isačenko 1986 in Lisowski 1996, s. 318) alebo Ferdinand von Richtho-

fen (1833-1905) v Nemecku (Hartshorne 1958, s. 105). Ten vo svojej inauguračnej prednáške v Lipsku v r. 1883 znovu vzkriesil unitárnu koncepciu geografie. Za zjednocujúci prvok považoval objekt geografického štúdia – zemský povrch chápaný ako vrstvu intenzívnych interakcií jednotlivých geosfér (*Erdoberfläche*).

Hettnerovsko-hartshornovská, landšaftná a vidaliánska koncepcia jednotnej geografie

V hľadaní jednoty geografie pokračoval Alfred Hettner (1859-1941), ktorý pri komparácii vied identifikoval dve skupiny: prvú, ktorých jednota spočíva v predmete štúdia a druhú, ktorých jednota spočíva v metódach. Geografiu zaradil do druhej skupiny, pričom základnou metódou je štúdium priestorovej variability (Hettner 1895, cit. in: Hartshorne 1958, s. 97). Hettner zaradil geografiu k priestorovým vedám, čím sa priblížil ku Kantovej klasifikácii. Vypracoval schému regionálno-geografickej systematiky (*Länderkundliches Schema*). Okrem priestorovosti zdôrazňoval i syntetickosť, pričom odmietol Richthofenov návrh, aby systematická geografia bola nazývaná analytickou geografiou. Podľa Hettnera mali i systematické geografické disciplíny aplikovať okrem analytických i syntetické prístupy (Hartshorne 1939, s. 583). Hettnerova koncepcia sa neopierala o jednotu subjektívne vnímanej krajiny, ale o vnútornú podstatu regiónov a miest, ktorá spočíva vo vzájomnej podmienenosti a konfigurácii ich elementov. Porozumenie týmto vzájomných závislostí tvorilo „dušu“ geografie (Hettner 1927 in Wilczyński 1996a, s. 142). Holistický prístup bol príznačný aj pre reprezentantov nemeckej landšaftnej (krajinnej) geografie (*Landschaftsgeographie*) – napr. Siegfrieda Passargeho. Pojem krajina chápali ako jednotiaci koncept zahŕňajúci všetky zmyslami dostupné javy v rámci určitého územia. Krajinu teda chápali ako zmyslový celkový dojem (Drdoš 1998, s. 66). Hlavným cieľom landšaftnej geografie bolo predstaviť harmonický obraz krajiny. Vysvetlením reálnej existencie tejto harmónie boli vzájomné závislosti jednotlivých prvkov „materiálnej výplne“ územia a integrujúci charakter percepcie krajiny (krajinný obraz) (Passarge 1924 in Wilczyński 1996a, s. 152). Pomerne nezávisle sa landšaftná koncepcia rozvíjala na pôde ruskej geografickej školy, najmä zásluhou Petra Semenova Ťan-Šanského a jeho syna Benjamína Semenova-Ťan-Šanského (Wilczyński 1996a, s. 154).

O prenos ideí oboch nemeckých koncepcií na pôdu americkej geografickej školy sa zaslúžil Carl O. Sauer (1889-1975), tvorca berkeleyovskej školy kultúrnej geografie. O ich rozšírenie sa postaral následne Richard Hartshorne (1899-1980), ktorý je spoluvorcom chorologickej (chorografickej) koncepcie. Jej hlavným cieľom bol výskum územnej diferenciácie regiónov, chápaných ako unikátnych entít (Hartshorne 1939). Územnú diferenciáciu zemského povrchu Hartshorne neredukoval na rozdiely vo faktoch, ale na rozdiely v celkovej kombinácii javov v jednotlivých miestach (Hartshorne 1939, s. 462). Cieľom geografie je podľa neho spoznanie charakteru regiónov a miest prostredníctvom uvedomenia si koexistencie a vzájomných závislostí medzi rozličnými sférami reality a ich diferencovanými prejavmi ako aj porozumenie zemskému povrchu ako celku (Hartshorne 1959, s. 13).

Na pôde francúzskej geografie rozvíjali holistické prístupy predstaviteľia regionálno-geografickej školy Paula Vidala de la Blachea (1845-1919). Popri jeho posibilistickej koncepcii antropogeografie je potrebné upozorniť na ideu jednoty Zeme, ktorú chápali ako celok schopný zoskupovať a udržiavať rôznorodé entity v koexistencii a vzájomnej závislosti

(Vidal de la Blache 1899 in Wilczyński 1996a, s. 145). Osobitný význam je potrebné prisúdiť vidaliánskemu hľadaniu väzieb (dialógu) medzi *civilisation* (ako zdroja tvorivých i konzervatívnych ideí) a široko chápaným geografickým prostredím (*milieu*) odrážajúcich sa rozličnými spôsobmi života (*genre de vie*) v jednotlivých regiónoch (*pays*). Centrálnym problémom bolo podchytenie stálej dialektiky „milieu“ a „civilisation“, nemiznúceho napätia medzi „milieu extense“ (t.j. fyzicky pozorovateľných javov a procesov) a „milieu intense“ (t.j. hodnôt, zvykov, ideí a náboženských predstáv) civilizácie (Jędrzejczyk 2001, s. 51). Kľúčovou ideou Vidala de la Blachea bolo, že štúdium prírody nemožno odtrhnúť od štúdia kultúry (Wilczyński 1996a, s. 146). Vidaliánska koncepcia ovplyvnila i predstavitel'ov iných národných škôl napr. - britskej (napr. John F. Unstead), poľskej (tzv. funkcionálna antropológia B. Malinowského) (Wilczyński 1996a, s. 148).

Hettnerovsko-hartshornovská chorologická koncepcia nadväzujúca na Kantovu epis-temológiu, nemecká geografia krajiny a vidaliánska koncepcia regionálnej geografie vyvo-lali značný ohlas v geografickej komunite v prvej polovici 20. stor. a predstavovali vedúcu paradigmu geografie v tomto období. Mimo tohto hlavného prúdu akademickej geografie sa však rozvíjali i lokačné teórie, interakčné modely (Paulov 1998, s. 18), sociálno-ekologic-ké modely intraurbánnych štruktúr (chicagská škola), ktoré boli predzvest'ou príchodu nomoteticky orientovanej teoretickej geografie.

Vývoj v druhej polovici 20. storočia

Vývoj geografie tesne po druhej svetovej vojne bol spojený s kritikou a opustením hettnerovsko-hartshornovskej chorologickej koncepcie, čo podmienilo dynamizáciu dezint-tegrračných tendencií. Už Ackerman (1945) tvrdil, že sústredenie sa na región a na singula-ritu (unikátnosť) viedlo k zanedbaniu a amaterizmu geografov v oblasti systematického štúdia. Bol zástancom jednotnej geografie, avšak upozornil na potrebu rozvíjať systema-tickú geografiu, bez ktorej nemôže existovať regionálna geografia. Na druhej strane zdôraz-nil, že ani systematická geografia sa nezaobíde bez regionálnej geografie a vyzval ku kooperatívne-mu výskumu v geografii. Omnoho ostrejšej kritike podrobil hettnerovsko-hartshornovskú koncepciu F. K. Schaefer (1953). Kritika smerovala predovšetkým k požiadavke excecionalizmu v geografii, pričom za otca tejto myšlienky označil Kanta a zároveň upozornil, že na Humboldta sa nemožno odvolávať ako na autoritu pri odôvod-ňovaní excecionalizmu vzhľadom na jeho rozlišovanie medzi nomotetickou vedou a idiografickou kozmológiou. Schaefer poukázal na zaostávanie geografie za inými vedami (napr. ekonómiou), ktorého príčinu videl v nereálnej ambícii pestovanej nejasnou ideou unikátnej integrujúcej vedy s unikátnou metodológiou. Odmietol teda metodologické odô-vodnenie autonómie geografie. Navrhol, aby sa geografia zamerala na štúdium priestoro-vého usporiadania javov a na priestorové vzťahy medzi javmi (štúdium priestorovej organizácie). Štúdium nepriestorových vzťahov medzi javmi v území mala prenechať iným špeciálnym vedám. Schaefer zredukoval geografiu na hľadanie morfológických (geomet-rických) zákonitostí, pretože regióny boli chápané ako výsledok pôsobenia všeobecných zákonitostí. Táto Schaeferova práca sa považuje za počiatok kvantitatívnej a teoretickej geografie, ktorá dominovala v 50. a 60. rokoch 20. storočia.

Napriek výraznému redukcionizmu prispela kvantitatívna a teoretická geografia k markantnému obohateniu metodologickej výbavy geografie (regionálna taxonómia, koncept

priestorovej autokorelácie, lokačno-alokačné modely, modely alokácie aktivít), a k odhaleniu geografických pravidielností – napr. teória difúzie inovácie, geografia času a pod. (HAMPL 2000, s. 35, PAULOV 2000, s. 9). Jedným z vedľajších efektov kvantitatívnej geografie, ktorý sa prejavil vo vtedajších socialistických krajinách, bolo čiastočné uchránenie humánnej geografie pred marxistickým dogmatizmom (CHOJNICKI 1996, s. 20). Na druhej strane znevažovaním idiografických prístupov došlo k oslabeniu reputácie regionálnej geografie ako stmelujúcej a integrálnej platformy. Omnoho väčší dôraz sa kládol na výskumné techniky a procedúry ako na ľudí a miesta. Zmenu situácie neprivilovala ani regionálna veda (*regional science*), ktorej vznik inicioval v 50. rokoch 20. stor. americký ekonóm Walter Isard. Na základe neopozitivistických prístupov, neoklasickej ekonomickej teórie a štatistických techník skúmala priestorové problémy v ekonómii, geografii a plánovaní (JOHNSTON et al., 2000, s. 685). Regionálna veda síce prispela k rekonštrukcii humánnej geografie ako priestorovej vedy, avšak k posilneniu syntetických prístupov nevedla. Naopak, prehľbujúca sa špecializácia analytických geografických disciplín dopomohla k tomu, že geografii stratili *raison d'être* ako syntetici poznatkov v priestorovom aspekte (HARVEY 1984, s. 4). Vysoko špecializovaná del'ba práce medzi geografmi spôsobila oslabenie všeobecného pocitu zodpovednosti za rozvoj geografie ako jednotnej vednej disciplíny.

Kvantitatívna a teoretická geografia vyvolala následne vznik ďalších koncepcií, ktoré sa k nej postavili kriticky. Išlo napr. o behaviorálnu geografiu, ktorá sa sformovala v 60. rokoch 20. stor. (napr. LOWENTHAL 1961, WOLPERT 1964, HÄGERSTRAND 1970, WALMSLEY a LEWIS 1984). Objavilo sa aj volanie po opätovnom vzkriesení regionálnej geografie, avšak už na nových teoreticko-metodologických základoch. Návrat k holizmu v nezanedbateľnej miere podnecovalo i postupné uvedomovanie si globálnych ekologických problémov.

Tento vývoj geografie v 2. pol. 20. stor. viedol k nárastu počtu špecializácií. Napr. ako uvádzajú M. GOODCHILD a D. JANELLE (1988, s. 1) počet komisií IGU vzrástol z 9 v r. 1952 na 42 v r. 1986. Súčasne sa zvýšila diverzita filozoficko-metodologických orientácií geografie. Z. CHOJNICKI (1985) ich predstavil ako základné ideály racionality geografie ako vedy, hlavné koncepcie myslenia a vedeckej aktivity majúce charakter opozičnej duality scientizmus - antiscentizmus. Do *scientizmu* zahrnul dva metodologické modely – empirický model a hypoteticko-deduktívny model. V rámci empirického modelu rozlíšil tradično-empirické chápanie (hettnerovsko - hartshornovská chorologická paradigma) a empiricko-induktívne chápanie (schaeferovsko - bungeovská nomotetická paradigma). Hypoteticko-deduktívny metodologický model reprezentuje D. HARVEY a jeho explanačná koncepcia, pričom sa v jeho rámci sformovali dva komplementárne varianty – teoreticko-analytický (napr. teória geosystémov, Hägerstrandova koncepcia časo-priestorovej analýzy) a matematicko-modelový (opisné modelovanie, optimalizačno-normatívne modelovanie). Do *antiscentizmu* zahrnul dve programové koncepcie – humanistickú geografiu a radikálnu geografiu. Okrem toho tento autor naznačil osobitné postavenie *sovietskeho* filozoficko-metodologického modelu geografie, založeného na marxisticko-leninskej filozofii (CHOJNICKI 1985). Z hľadiska postojov k syntéze a holistickému prístupu v geografii sa uvedené koncepcie myslenia a v ich rámci sformované modely výrazne odlišovali. Priaznivý vzťah k syntéze mali hetterovsko-hartshornovská paradigma a humanistická geografia. Ostatné koncepcie, ovplyvnené pozitivistickou metodológiou a marxizmom, boli k holistickým prístupom skôr odmietavé. Marxistickí ideológovia, opierajúci sa o dialektický a historický materializmus,

považovali holizmus za prejav návratu k metafyzike, za krok späť (Wilczyński 1996a, s. 209) a celostné videnie sveta obmedzovali na jeho materiálnu jednotu.

V rámci tohto diskurzu je produktívne upozorniť na Habermasovu klasifikáciu koncepcií poznania založenej na záujmoch (1972), ktorá člení vedy na empirické (analytické), hermeneutické a kritické (Kasala, 1998, Johnston a Sidaway 2004, s. 20-22). *Empirické (empiricko-analytické) vedy* sa zameriavajú na skúmanie objektívnej reality vylúčne na základe empirických faktov. Hlavným cieľom empiricko-analytických vied je identifikácia zákonitostí, výrokov so všeobecnou, ba dokonca až univerzálnou platnosťou a aplikabilitou aj v oblasti predikcie. Orientujú sa teda nielen na opis (v geografickom kontexte odpoveď na otázku kde je to ?), ale i vysvetlenie (explanáciu) (v geografickom kontexte odpoveď na otázku prečo je to tam ?). Záujmom poznania je v tomto prípade dosiahnuť technologické ovládnutie prírody a spoločnosti. Z hľadiska vývinu geografického myslenia empiricko-analytický prístup dobre reprezentuje nomotetická geografia, sformovaná v 50. rokoch 20. stor. najmä pod vplyvom pozitivizmu a neopozitivizmu. *Hermeneutické vedy* popierajú existenciu separátneho empirického sveta mimo jeho individuálneho pozorovania, čiže žiadne pozorovanie a opis nemôže byť neutrálne. Podľa hermeneutických vied nemôžu existovať všeobecné zákonitosti ľudského správania, pretože ľudí nemožno chápať ako stroje, ktoré vždy rovnako reagujú na identické stimuly. Podobne sa procesy generované na vyšších hierarchických úrovniach (globálnej, štátnej) diferencovane odrážajú v jednotlivých regiónoch a lokalitách. Pre hermeneutické vedy je príznačný metodologický individualizmus. Hermeneutické vedy nám neponúkajú explanáciu, ale porozumenie tomu, čomu ľudia veria, aké hodnoty vyznávajú, ako sa rozhodujú a správajú. Študuje sa dynamika každodenného života v lokálnom prostredí. Záujmom poznania je v tomto prípade zlepšovanie komunikácie medzi ľuďmi. Z hľadiska vývinu geografického myslenia hermeneutický prístup dobre reprezentuje humanistická geografia, sformovaná začiatkom 70. rokov 20. stor. najmä pod vplyvom antipozitivistických smerov – hermeneutiky, fenomenológie a existencializmu (napr. Tuan 1971, 1974, Buttimer 1976). Jej kardinálnym problémom je porozumieť vzájomnej jednote ľudského ducha a prostredia a objasniť človeka i prírodu ako celok v humanistických kategóriách. *Kritické vedy* sa odlišujú od oboch predchádzajúcich skupín tým, že neakceptujú ani implicitný determinizmus prvých ani voluntarizmus druhých. Kým empirické vedy naznačujú, že ľudia v podstate nemajú pod kontrolou svoje životy, hermeneutické vedy naznačujú, že ich majú pod kontrolou úplne. Podľa kritických vied ľudia žijú v societách, ktoré sú komplexnými organizáciami vytvorenými za účelom zaistenia ako každodenného individuálneho prežitia, tak aj kolektívneho medzigeneračného prežitia. Tieto society si vyžadujú dodržiavanie určitých pravidiel, aby sa dosiahla ich existenčná udržateľnosť. V kritických vedách je nevyhnutné zhodnotiť základné pravidlá, ktorými sa spoločnosť riadi za účelom porozumieť jednotlivým okolnostiam a udalostiam a súčasne pokúsiť sa hľadať optimálne mechanizmy fungovania spoločnosti. Poznávacím záujmom je v tomto prípade emancipácia (Johnston-Sidaway 2004). Z hľadiska vývinu geografického myslenia kritický prístup dobre reprezentujú anarchisti z konca 19. stor. Reclus a Kropotkin, radikálna geografia (napr. Harvey 1972, 1973, 2003) a realistická geografia (napr. Sayer 1984), sformované v 70. a 80. rokoch 20. stor. najmä pod vplyvom marxizmu, neomarxizmu, Giddensovej teórie štrukturácie a transcendentnému realizmu. Práve teórii štrukturácie prisudzujú niektorí autori schopnosť integrovať geografiu – napr. Kellerman (1987). Podobne ako teória štrukturácie prepájajúca marxistické a humanistické teoretické koncepty, má integračný potenciál

i transcendentný realizmus, hľadájúci kompromis medzi teóriou a empiriou. Z oboch čerpe inšpirácie zrekonštruovaná resp. „nová“ regionálna geografia (Paulov 1996, s. 12, Pavlínek 1993, s. 19).

V súčasnej geografii sa teda môžeme stretnúť s uplatňovaním všetkých troch koncepcií poznania v zmysle Habermasa. Aktuálna vývojová etapa geografie je tiež spájaná s postmodernou geografiou, ktorá vzišla z odmietnutia osvietenského gnozeologického programu a postštrukturalistických prístupov. Má skeptický postoj voči univerzálnym teóriám. Postmodernistický diskurz je fragmentarizovaný do množstva vedeckých škôl s „vlastnou jazykovou hrou“. Cieľom je udržiavanie diskusie medzi odlišnými a často protirečivými výkladmi reality. Pripúšťa sa formulácia teórií pre jednotlivé časo-priestorové segmenty (kontexty), v čom Paulov (1997) vidí náznaky návratu k excecionalistickej koncepcii geografie. Postmoderná geografia sa teda vyznačuje teoretickým pluralizmom a metodologickým eklekticismom (Matlovič 1999).

Anne Buttmer (2004) v tejto súvislosti poukázala na analógiu medzi súčasnou situáciou v noosfére a geografií. Noosféru dnes obývajú mnohé svety - ohraničené hranicami kultúry, religie, jazyka, rasy a politiky. Sú to svety často s navzájom indiferentnými až ignorantskými postojmi, niekedy viac naklonené súťaživosti a konfliktom ako kooperácii a vzájomnému porozumeniu. To je možné aplikovať aj na geografiu. Aj tu máme do činenia s rozličnými výskumnými tradíciami, rozličnými svetmi epistemologických prístupov, stále sa vzdalujúcich a separujúcich, so vzťahmi medzi sebou charakterizovaných ignoranciou, indiferenciou, ba dokonca nepriateľstvom. Možno súhlasiť s Lisowskim (1996, s. 317) a mnohými inými autormi, že táto dezintegrácia oslabujúca vnútornú koherenciu geografie môže viesť až k strate jej identity. Aj preto súčasný prezident IGU A. Vallega (2005) ako jeden zo strategických cieľov na najbližšie obdobie považuje presadzovanie holistických prístupov v geografii a hľadanie efektívnej integrácie oboch komponentov produkcie geografických znalostí, pod ktorými rozumie nomotetické prístupy na jednej strane a idiografické prístupy na strane druhej.

Čo stmel'uje geografiu a určuje jej externú pozíciu v kontexte vied?

V kontexte stručného náčtu geografického myslenia je zreteľné, že dezintegračné tendencie sa zintenzívnili v 2. pol. 20. storočia. Preto je dnes mimoriadne aktuálnou otázkou, čo spája tak odlišné prúdy a špecializované disciplíny, ktoré sa často skôr označujú ako systém geografických vied. Odpoveď na túto otázku hľadalo a hľadá mnoho autorov. U nás to boli napr. J. Paulov (1969, 1996, 2002), O. Bašovský (1979), L. Mičian (1979), V. Lauko (1982), F. Martinec (1982), E. Mazúr, J. Drdoš a J. Urbánek (1983), K. Kasala (1998), J. Drdoš (2004), F. Žigrai (2005). Z doterajších prác vzišlo mnoho podnetov, ktoré je pomerne obtiažne klasifikovať. Po určitom zjednodušení týchto pohľadov je možné vyčleniť a stručne prediskutovať nasledovné možnosti hľadania tmelu geografie:

- a) ontologické potvrdenie autonómie a jednoty – geografiu stmel'uje objekt a predmet jej skúmania,
- b) epistemologické potvrdenie autonómie a jednoty – geografiu stmel'uje spoločné epistemologické pole, t.j. spoločné metodologické prístupy, metódy a spôsoby interpretácie skúmaných javov,

- c) problémové potvrdenie autonómie a jednoty – geografiu stmelujú spoločné problémové koncepcie, ktorých riešenie si vyžaduje spoluprácu fyzických a humánnych geografov,
- d) pragmaticko-inštitucionálne potvrdenie autonómie a jednoty – geografiu stmeluje pud sebazáchovy geografov a spoločné inštitucionálne štruktúry.

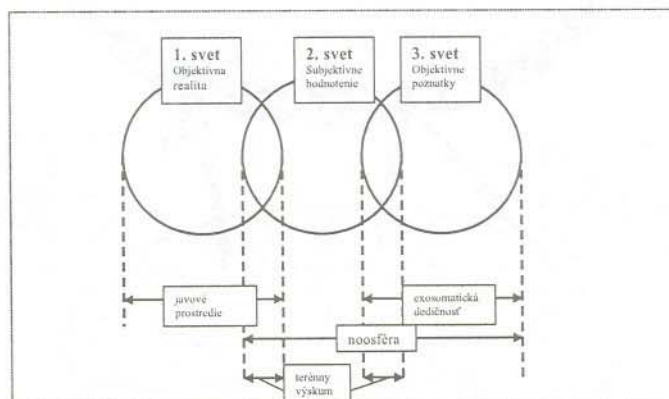
Ontologické potvrdenie autonómie a jednoty – problematická hybridná povaha a otvorenosť objektu skúmania geografie

Väčšina geografov sa zhoduje, že určenie externej pozície geografie v kontexte vied je zložitým metageografickým problémom. Vyplýva to z extrémnej komplikovanosti objektu geografického štúdia. Ako uvádza M. Hampl (2000, s. 36) geografia je jedinou špeciálnou vedou, ktorá sa zaoberá všetkými kvalitatívnymi druhmi javov. V slovenskej geografickej škole sa za objekt geografie považuje krajinná sféra Zeme, ktorú chápeme ako zložitý hybridný časo-priestorový, látkovo-energetický a informačný systém, zahŕňajúci vrchnú časť litosféry s georeliéfom, hydrosféru, spodnú časť atmosféry, pedosféru, biosféru, sociálno-ekonomickú sféru a vzájomné vzťahy medzi uvedenými sférami (Mičian, Zatkálík 1986).

Rastúca vývojová zložitosť a komplexita sveta, rapidný nárast informačného zosieťovania jednotlivých lokalít na svete prostredníctvom moderných informačno-komunikačných technológií (Castells 1989), expanzia kyberpriestoru a vývoj humánnej geografie v ostatných decéniách si podľa nášho názoru vyžadujú precizovať predstavu o objekte skúmania geografie. Táto potreba súvisí s vymedzením objektu skúmania humánnej geografie, za ktorý je tradične považovaná sociálno-ekonomická sféra – t.j. ľudská spoločnosť a produkty jej aktivity v priestorových štruktúrach. Za produkty sa väčšinou považovali materiálne entity a v menšej miere, napriek zmienke o informačnom atribúte krajinskej sféry Zeme ako systému v uvedenej definícii, sa zdôrazňovalo, že k produktom ľudskej spoločnosti patria aj myšlienky, predstavy, poznatky, hodnoty, túžby, averzie, emócie, stereotypy, tradície, kultúra, umenie, decízie, teoretické systémy, filozofické, právne, religiózne, etické, estetické a ideologické systémy a podobne. Geografický výskum významu historicko-intelektuálnych spôsobov myslenia a ideí pri skúmaní vývinu vzťahov príroda-ľudská spoločnosť akcentoval napr. L. Guelke (1989). Súčasťou krajinskej sféry Zeme je aj kyberpriestor, virtuálna realita, ktorej rozvoj súvisí s dematerializáciou ekonomiky.

Pri interpretácii nemateriálnych entít a ich zloženín ako súčastí krajinskej sféry Zeme sa možno oprieť minimálne o dva relevantné koncepty z oblasti filozofie vedy. Prvým je koncept noosféry – vrstvy myslenia pozostávajúcej z ľudského vedomia. Jeho výhodou je kompatibilita so zaužívanou sférickou štruktúrou objektu geografie. Koncept noosféry zaviedli Francúzi E. Le Roy a P. Teilhard de Chardin a rozvinul Rus V. I. Vernadskij. Noosféra sa interpretuje buď ako psychosociálna sféra, ako najvyššie štádium evolúcie, alebo ako časť biosféry, ktorá bola transformovaná pod vplyvom ľudskej kultúry a myslenia. Na užitočnosť konceptu noosféry pre geografiu upozornil napr. J. H. Bird (1963). Druhým konceptom je Popperov obraz sveta založený na pluralite troch ontologicky odlišných svetov (obr. 1): prvého (fyzického) sveta, tvoreného materiálnou substanciou (objektívna realita), druhého sveta vedomia, resp. sveta duševných stavov (teda subjektívnych skúseností a hodnotení sveta) a tretieho sveta ideí v objektívnom zmysle (teda objektívnych poznatkov o svete). Tieto tri svety pôsobia na seba tak, že druhý svet spolupôsobí s oboma zostá-

vajúcimi svetmi, avšak prvý a tretí svet na seba nemôžu pôsobiť priamo, len prostredníctvom druhého sveta (Popper 1979 in Fajkus 2005, s. 96). Vývoj humánnej geografie v ostatných decéniách ukázal, že do zorného poľa našej vednej disciplíny sa okrem prvého sveta dostal aj Popperov druhý svet. Tieto snahy dobre dokumentujú výsledky humanistickej geografie. Tretí svet, resp. jeho geograficky relevantný segment, je možné chápať ako doménu štúdia teoretickej geografie, dejín geografického myslenia a metageografie.

Obr. 1: Popperov koncept troch svetov

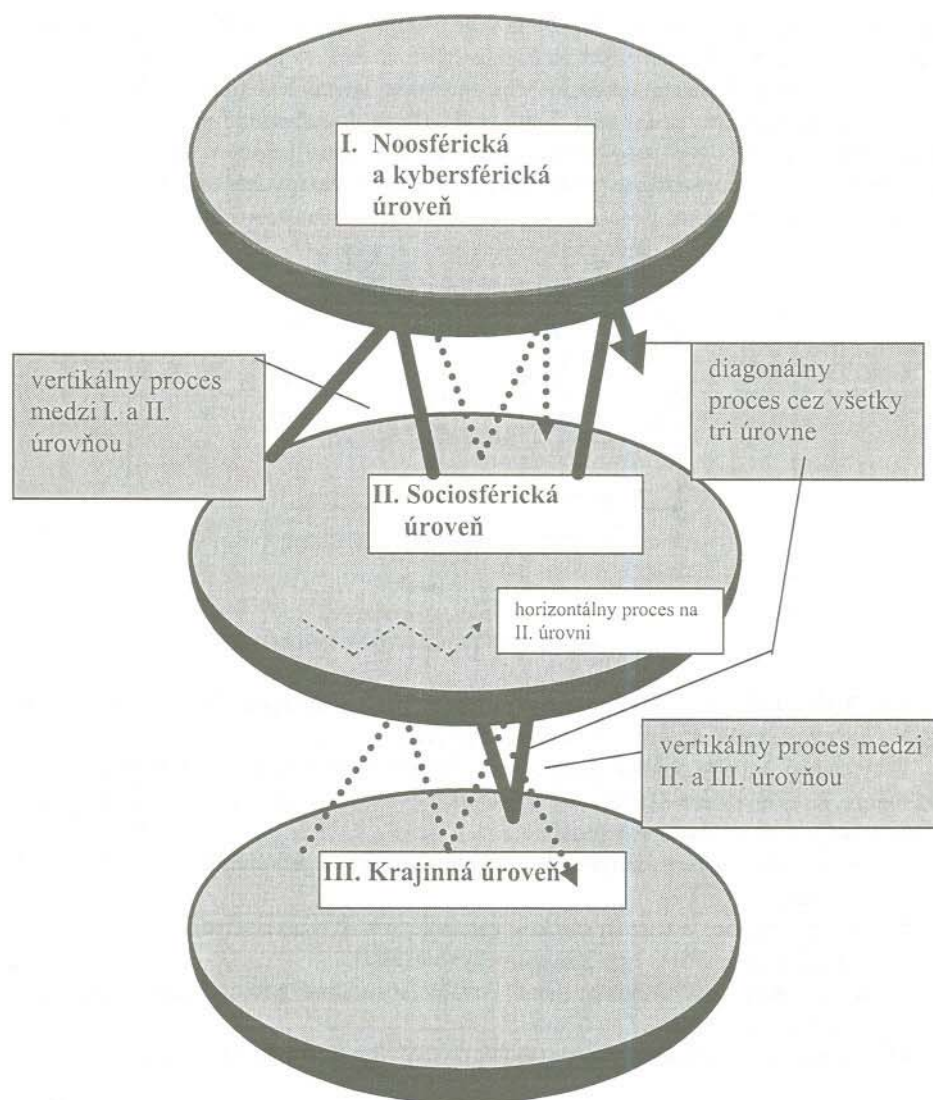
J.H. Bird (1985, s. 405) hľadá prepojenie medzi uvedenými dvoma konceptami a za noosféru považuje druhý a tretí svet v zmysle Poppera.

Z hybridnej povahy objektu geografie vyplýva potreba špecifického prístupu k jeho skúmaniu. Krajinná sféra Zeme podľa nášho názoru obsahuje päť skupín kvalitatívne odlišných vzájomne previazaných geosfér:

- a) materiálne geosféry anorganickej povahy (litosféra s georeliéfom, atmosféra, hydrosféra),
- b) materiálnu geosféru anorganicko-organickej povahy (pedosféra),
- c) materiálnu geosféru organickej povahy (biosféra),
- d) materiálnu geosféru antropogénnej povahy (sociálno-ekonomická sféra, resp. sociosféra a technosféra),
- e) nemateriálne geosféry antropogénnej povahy (noosféra, kybersféra).

Kým prvé tri skupiny geosfér sú doménou skúmania prírodných vied (vied o neživej a živej prírode), štvrtá skupina sociálnych, humanitných a technických vied a piata skupina je doménou štúdia humanitných vied, kognitívnych vied a filozofie.

Objekt geografie je možné interpretovať aj na základe inšpirácie z práce nemeckého geografa M. Büttnera (1985), ktorý sa zaoberal geografickým štúdiom relígií. Vypracoval Bochumský model vzájomného pôsobenia medzi relígiou a geografickým prostredím (bližšie R. Matlovič 2001, s. 17-19). Podľa tohto modelu prebiehajú interakcie medzi štruktúrami, ktoré sa vzťahujú k trom úrovňam. Ak by sme jeho predstavu adaptovali na problém objektu geografie, mohli by sme identifikovať tieto štruktúrne úrovne s odlišným stupňom vývojovej zložitosti (obr. 2):

Obr. 2: Objekt geografie ako adaptácia Bochumského modelu
(upravené podľa M. Büttnera 1985)

Prvá a najvyššia je *noosférická a kybersférická úroveň*, zahŕňajúca nemateriálne entity antropogénneho pôvodu (sféra myslenia, predstáv, vnímania, hodnôt, etických princípov, nemateriálnej kultúry, náboženských a ideologických doktrín, virtuálny kyberpriestor). Stredná je *sociosférická úroveň*, ktorú tvorí obyvateľstvo, pozostávajúce z jednotlivcov a rozličných skupín (vymedzených na báze biologických, sociálnych, ekonomických, politických a kultúrnych znakov alebo záujmov) a im zodpovedajúce inštitucionálne štruktúry. Sociosférická úroveň vyvíja aktivity, ktoré možno nazvať sociálno-ekonomickým, politic-

kým a kultúrnym životom. Prejavy aktivít sociosférickej úrovne môžu byť z časového hľadiska pravidelné (denne, týždenne) alebo epizodické. Z hľadiska priestorového okruhu pôsobenia sa rozlišuje ich lokálny, regionálny a globálny dosah. Tretia a najnižšia je *krajinná (landšaftná) úroveň*, obsahujúca všetky materiálne objekty a javy prírodného a technosférického prostredia (trvalé zariadenia slúžiace na aktivity sociosféry). Na každej úrovni prebiehajú horizontálne procesy. Medzi susednými úrovňami prebiehajú vertikálne procesy a medzi všetkými úrovňami prebieha hlavný tzv. diagonálny proces. Sily pretvárajúce krajinu nepochádzajú priamo z noosférickej a kybersférickej úrovne, ale každý vzťah medzi ňou a krajinnou úrovňou funguje prostredníctvom sociosférickej úrovne. Geografia vo svojom skúmaní venovala spočiatku veľkú pozornosť horizontálnym procesom na tretej úrovni. Postupne, najmä v súvislosti s rozvojom sociálnej geografie sa začala venovať horizontálnym procesom na druhej úrovni a vertikálnym procesom medzi treťou a druhou úrovňou. V ostatnom období, najmä v súvislosti s rozvojom humanistickej geografie, sa do jej zorného poľa dostala prvá úroveň, vertikálne procesy medzi prvou a druhou úrovňou a diagonálny proces, najmä vplyvy kybersféry na zmeny geografickej organizácie krajiny. Až v komplexnom skúmaní celej zložitosti vzájomného pôsobenia troch štruktúrnych úrovní takto chápaného objektu je možné hľadať naplnenie bádateľských ambícií geografie. Práve v štúdiu vertikálnych a diagonálnych interakcií medzi uvedenými tromi štruktúrnymi úrovňami je geografia ako disciplína nezastupiteľná nielen na poli výskumu, ale i edukácie.

Podobnú ideu predstavil R. D. Sack (1997), ktorý za základné kategórie porozumenia spoločnosti považuje miesto, priestor a teritorialitu. Miesto zjednocuje sféru prírody, sféru sociálnych vzťahov a sféru významu. Identita miesta je výsledkom pôsobenia týchto troch sfér. Sackov model implikuje, že priestor a miesto zvlášť, je styčným bodom síl, ktoré ovplyvňujú naše životy. Miesto nie je nič samo osebe. Môže existovať výlučne prostredníctvom človeka ako sprostredkovateľa. Územie sa stane miestom len vtedy, keď ho osídlí človek a tým mu dá nejaký špecifický význam. Výskum v rámci prírodných vied, sociálnych vied a humanitných vied reprezentuje tri odlišné pohľady a chápania sveta, avšak ani jeden z nich nám neprináša celú pravdu. Geografický pohľad a analýza miesta spája tieto pohľady dovedna (Holt-Jensen 2001, s. 4).

Zaujímavé myšlienky v tomto kontexte uverejnila A. Buttimer (1990), ktorá vychádzala z klasickej schémy štyroch sfér akademickej praxe – *Poesis* (objavovanie, kritická reflexia a filozofické zamýšľanie sa nad svetom), *Paideia* (edukácia, učenie sa), *Logos* (systematické analytické štúdium, formulácia teórií), *Ergon* (aplikácia poznatkov v praxi). Práve *Poesis* a *Paideia* by mali byť oblasťami, ktoré by mali prispieť k zmierneniu protirečení medzi tzv. vedeckým svetonázorom a humanistickou víziou skutočnosti (Wilczyński 1996b, s. 194). Aplikujúc túto schému na podmienky geografie a vychádzajúc z Lovelockovej hypotézy Gaia, A. Buttimer (1990, s. 27) do centra uvedených štyroch sfér geografickej praxe kladie *Gaiu* – čiže ideu Zeme videnej z ľudskej perspektívy, Zeme, ktorá je jediným „domovom“ ľudstva. Gaia je teda považovaná za jadro objektu geografie.

Takto široko koncipovaný objekt geografie si vyžaduje špecifikovať jeho aspekty, ktoré sú pre geografiu relevantné, teda vymedziť predmet jej bádateľského záujmu. Geografi sa zhodujú na dvoch základných metodologických atribútoch – priestorovosti a syntetickosti, pričom ako uvádzajú E. A. Ackerman (1945, s. 133) a J. Paulov (1968, s. 60) priestoro-

vosť implikuje syntetickosť. Geografia sa podľa M. Hampla (2000, s. 36) síce zaoberá všetkými kvalitatívnymi druhmi javov, avšak iba určitým parciálnym spôsobom. Špecifikum geografického prístupu spočíva v štúdiu vzájomných vonkajších interakcií kvalitatívne rozmanitých javov a ich hierarchicky usporiadaných zoskupení a hľadanie pravidielností v priestorovej diferenciácii komplexných systémov. Geografia teda abstrahuje od vnútornej podstaty týchto javov. Toto skúmanie prenecháva špecializovaným odvetvovým disciplinám (Paulov 1968, s. 60), s bádateľskými výsledkami ktorých potom ďalej pracuje. Dôležité je uviesť i mierkové limity geografického skúmania. Geografia skúma kvalitatívne pestré spektrum javov prejavujúcich sa v mierke každodennej ľudskej skúsenosti (Wilczyński 2003, s. 62), pričom zohľadňuje viaceré taxonomické úrovne (globálnu, regionálnu, lokálnu a simplexnú v humánnej geografii, resp. planetárnu, regiónickú, chórnickú a topickú vo fyzickej geografii). Okrem toho je potrebné zdôrazniť, že geografia dôsledne aplikuje časopriestorový princíp, t.j. neobmedzuje sa len na súčasný stav skúmaných javov, ale zohľadňuje predchádzajúci vývoj s cieľom lepšie pochopiť ich aktuálny stav a vytvoriť si východiská pre predikciu budúcich stavov skúmaných javov.

HPadanie externej pozície geografie v ontologickom kontexte

Z doterajších úvah vyplýva, že určiť pozíciu geografie v kontexte vied je pomerne komplikovaný problém. V našej literatúre podrobne zdokumentoval rozličné názory na postavenie geografie v systéme vied Ľ. Mičian (1988a). Uviedol desať možností, pričom v našej edukačnej praxi sa udomácnil názor tohto autora, že geografia leží v prieniku prírodných, spoločenských, technických a geometrických vied. Na tomto mieste je možné pripomenúť interesantný spor na pôde sovietskej geografie medzi skupinou zástancov dualistickej koncepcie – napr. Grigorjev, Zabelin, Isačenko, Alampiev, Pokšiševskij (geografia rozdelená na dve samostatné disciplíny – fyzickú geografiu zaradenú k prírodným vedám a ekonomickú geografiu zaradenú k spoločenským vedám) a monistickej koncepcie geografie – napr. Anučin, Baranskij, Sauškin (jednotnej geografie zaradenej do jednej skupiny vied) (Hampl 1971, s. 25, Mičian 1988a, s. 293). V tejto súvislosti je dôležité Mičianove stanovisko, že ak by sme mali z pragmatických dôvodov zjednodušiť situáciu a rozhodnúť sa len pre jednu z uvedených skupín vied, má geografia najbližšie do skupiny spoločenských vied, pretože vo vzájomnom pôsobení prírody a ľudskej spoločnosti hrá vedúcu úlohu spoločnosť (Mičian 1988a, s. 295). Podobný názor má M. Hampl (1971, s. 26), ktorý tvrdí, že sociálna (v našom chápaní humánna) geografia má bližšie ku komplexnej geografii, pretože maximálna komplexita komplexnej geografickej diferenciácie je spôsobená práve existenciou spoločnosti a je rozvojom ľudskej spoločnosti do istej miery zjednotená. Mičian (1988) uvádza aj ďalších reprezentantov tohto pohľadu – napr. Sauškina, Clavala, Wirtha. Na druhej strane existujú i názory, že geografia patrí k prírodným vedám – napr. Ljamin a do určitej miery i Isačenko (Mičian 1988a). K tejto pozícii sa v istej miere priklonili i reprezentanti slovenských geografických pracovísk v liste z r. 2004 adresovanom ministrovi školstva, v ktorom protestovali proti rozdeleniu geografie do rozličných skupín vied v novej nomenklatúre vedných odborov na Slovensku (Výnos...). Hoci list upozorňuje na fakt, že striktné delenie vied je už prekonané, pripúšťa sa v ňom zaradenie geografie do prírodných vied argumentujúc, že ľudskú spoločnosť geografia študuje ako súčasť celej krajinskej sféry Zeme.

Podľa nášho názoru, ktorým sa prikláňame k pohľadom iných autorov (napr. Suliborski 2004, Rykiel 2004) **prekážkou pre dosiahnutie jednoty geografie a dokonca ohrozenie jej ďalšej existencie je považovanie geografie za prírodnú vedu.** Už existencia rozličných výskumných tradícií, ktoré sa sformovali v priebehu vývoja geografického myslenia vylučuje možnosť považovať geografiu za prírodnú vedu. V rámci prírodovedného výskumu si totiž ťažko možno predstaviť jevstvovanie bádateľských tradícií podmienených ideologickým, filozofickým, národným alebo kultúrnym kontextom. Snaha pripútať geografiu k prírodným vedám zaváňa metodologickým naturalizmom, teda neopozitivistickým úsilím o metodologickú unifikáciu všetkých vied na báze prírodných vied. To by viedlo k popretiu metodologickej autonómie značnej časti súčasnej humánnej geografie. Ako rýdzo prírodná veda môže geografia zovšeobecňovať len čiastkové poznatky, čo lepšie robia odvetvové vedy. Lipnutie geografov na tomto stanovisku preto môže v konečnom dôsledku viesť k zániku geografie ako samostatnej vednej disciplíny, čoho evidentným symptómom je jej rozprášenie v slovenskej nomenklatúre odborov výskumu a vývoja.

Inšpiratívnou prácou z pohľadu riešenia problému pozície geografie v kontexte vied je štúdia W. Wilczyńskiego (2003). Tento autor upozornil, že v súčasnosti všeobecne zaužívaný model organizácie vedy, opierajúci sa o ontologické objektovo-predmetové kritérium je pre geografiu nevyhovujúci. To napokon skonštatoval už R. Hartshorne (1939, s. 544, 549), ktorý uviedol, že takmer všetci moderní geografi si nemôžu zvyknúť na arbitrárne delenie vied na prírodné a sociálne. Korene objektovo-predmetovej klasifikácie vied v súlade s prechodom od jednoduchších a všeobecnejších javov k zložitejším a komplexnejším javom je možné nájsť v prácach Saint-Simona a Hegela. Zakladateľ pozitivizmu Comte prevzal a zjednodušil Saint-Simonov systém, pričom Comteho systém sa stal základom klasifikácie vied založenej na princípe subordinácie (Kedrov 1979). Pritom práve v období dominancie pozitivizmu od pol. 19. stor. sa zintenzívnil proces diferenciacie filozofie do špeciálnych vied s čím súviselo i formovanie organizačného modelu vedy. Znamená to teda, že ideové základy geografie sa kladli v období, keď striktné delenie vied ako ho poznáme dnes, ešte neexistovalo. To je jedna z príčin, prečo nie je možné na geografiu bezproblémovo napasovať v súčasnosti akceptovaný organizačný model vedy. Ani podľa V.S. Ljamina (1980, s. 302) neexistuje vo filozofickej literatúre klasifikácia vied, v ktorej by bola pozícia geografie definovaná na báze ontologických princípov. Nespoliehal sa na nich ani sovietsky geograf V.A. Anučin (1960, s. 164), ktorý okrem predmetovej jednoty vychádzajúcej z historického a dialektického materializmu (na báze materiálnej jednoty sveta) zdôrazňoval i metodologickú jednotu geografie, ktorú zabezpečuje aplikácia chorologickej metódy vo všetkých geografických disciplínach. Na tomto mieste je potrebné pripomenúť, že na pôde sovietskej geografie (Grigorjev, Ljamine) vychádzajúcej z dialekticko-historického materializmu a Engelsovej koncepcie foriem pohybu hmoty vznikla idea, že objektom štúdia geografie je geografická forma pohybu hmoty (Demek 1988, s. 19-20, Mičian 1988b).

V našej literatúre sa problematike unitárnych koncepcií geografie venoval J. Paulov (1969), ktorý upozornil na prácu F. Fehrmanna z r. 1962. Tento autor pokladal rozdelenie vied na prírodné a spoločenské za nevýstižné a neadekvátne vo vzťahu k živému a vnútorne kontinuálnemu systému vied s množstvom vzájomných prienikov a prechodných disciplín. Fehrmann s využitím Oppenheimovej schémy myšlienkového procesu so štyrmi pólmi (abstrakcia - konkretizácia, typizácia - individualizácia) situuje geografiu najbližšie k pólu konkretizácie (Paulov 1969, s. 130-132). V prístupoch Anučina a Fehrmanna badať hľadanie

odôvodnenia autonómie, jednoty a externej pozície geografie na mimoontologickej báze. W. Wilczyński (2003) tiež sústredil svoju pozornosť na epistemologické odôvodnenie identity a autonómie geografie.

Epistemologické potvrdenie autonómie a jednoty geografie

Epistemologické odôvodnenie autonómie a jednoty geografie zdôrazňuje špecifický spôsob chápania a interpretácie sveta. Pri jeho hľadaní je možné využiť bohaté tradície geografického myslenia. Ako upozorňujú D. Livingstone - R.T. Harrison (1981) a W. Wilczyński (1996a, s. 109-112, 2003, s. 51) pre geografiu je mimoriadne inšpiratívna Kantova epistemológia, ktorú podal v práci *Kritika čistého rozumu*. Spočívala v prijatí nového pohľadu na poznávací proces, najmä na aktívnu úlohu subjektu v jeho rámci. O výsledkoch poznávacieho procesu teda nerozhodujú len empirické fakty, ale tiež subjektívny stav mysle a jej prirodzené vlastnosti. W. Wilczyński (2003, s. 53) poukázal na Kantov koncept *synopsie*, čiže syntetizujúcej vlastnosti ľudskej mysle. Človek sa vyznačuje celostným charakterom percepcie a myslenia implikujúcim súčasnú aktivitu všetkých psychických dispozícií. Kant tvrdil, že bezhraničná rôznorodosť javov pozorovateľných na zemskom povrchu podlieha v rámci procesu vnímania určitej deformácii a syntetizovaniu. Prijatie kantovskej epistemológie potom znamená, že geografiu môžeme považovať za vedu prírodnú len v prípade, ak by sme sa priklonili k humboldtovskej koncepcii prírody ako celej pozorovateľnej reality. Geografia sa teda javí ako humanitná veda (Wilczyński 2003) a je vo vzťahu k prírodným vedám transcendentná. Hlavný rozdiel tu spočíva v tom, že kým prírodovedci skúmajú len tie významy, ktoré sami javom priznávajú, geografi musia pri svojom skúmaní zohľadniť aj významy, ktoré javom pripisujú ľudia sídliači na skúmaných územiach (Christensen in Wilczyński 2003). Na potrebu skúmania meniacich sa koncepcií geografického prostredia v ľudskom vedomí upozornil napokon už J. K. Wright (1947), ktorý navrhol vytvorenie samostatnej vednej disciplíny geozofie (geosophy).

Kantovu epistemologickú koncepciu verifikovali a rozvinuli psychologické a neurobiologické výskumy v 20. storočí. Ide napr. o výskumy F. Cricka a C. Kocha týkajúce sa vedomého videnia a vnímania, na ktorom sa kauzálne zúčastňujú hierarchicky vyššie zrkovité oblasti mozgovej kôry. Tie kódujú a čoraz komplexnejšie spracovávajú príznaky vizuálnych objektov (Beňušková 2002, s. 91), čo potvrdzuje jednotu procesu vnímania a porozumenia. V psychológii vnímania sú v tejto súvislosti relevantné poznatky geštaltovej psychológie (napr. Kirk 1963), ktorá za základné prvky psychiky považuje celostné štruktúry – geštaly. Celosť geštaltu určuje, ktoré časti stimulu človek spája do zmysluplného vnemu (Beňušková 2002, s. 75-76). Relevantné sú aj závery J. Piageta, ktorý v rámci analýzy interných mechanizmov poznania poukázal na premeny empirie v závislosti od epistemického vybavenia poznávacieho subjektu (Rybár 1997, s. 70), čo si podľa J. O'ahel'a (1996, s. 242) uvedomovali i niektorí predstavitelia medzivojnovnej nemeckej landšaftnej geografie (napr. Passarge). Produktívne v tomto kontexte sú poznatky štruktúrneho kognitivismu. Podľa jeho reprezenanta J. Brunera (1973 in Wilczyński 1996a, s. 23) vnímanie predstavuje zložitý proces, závislý od osobnosti percipienta, motivačných faktorov, sociálnych faktorov a od skúsenosti. Percipient je osobou aktívne selektujúcou a deformujúcou informácie na vstupe za pomoci kategoriálnych kódovacích systémov. Tieto systémy umožňujú percipientovi doplniť zmyslami vnímanú informáciu o vlastné interpretácie, organizovanie

a hodnotenie. To je základom tvorenia celostnej vízie reality. Syntetický charakter procesov ľudského vnímania a myslenia má teda veľmi blízko k holistickým koncepciám zakladateľov modernej geografie – Humboldta a Rittera. Vo svetle týchto poznatkov je možné konštatovať, že geografia ako integrálna oblasť vedy je zdrojom poznatkov najviac zodpovedajúcich ľudskej psychickej štruktúre a teda aj najviac zodpovedajúcich potrebám edukácie. V dnešnej informačnej dobe, ktorá produkuje enormné množstvo informácií, má veľký význam schopnosť selekcie relevantných poznatkov. Geografia dlhodobo kultivuje know-how ako sa neupíjať v množstve podrobností, preto by rozhodne nemala byť obeťou chystaných kurikulárnych reforiem vzdelávania na základných a stredných školách.

Na tomto mieste je potrebné bližšie vysvetliť know how geografie integrovať poznatky odvetvových vied. Na tento účel je možné aplikovať štyri metaforické koncepcie sveta podľa S. C. Peppera z r. 1942 - formizmus, mechanizmus, organicizmus a kontextualizmus (Buttimer 1993, s. 79-85). Každá z nich ponúka odlišnú interpretáciu komplikovanej reality a každá z nich poskytuje bázu pre tvorbu teórií, paradigiem a výskumných modelov. *Formizmus* opisuje svet ako mozaiku (rôznorodosť) foriem, teda ako mapu. Jeho geografickou podobou je inventarizácia, mapovanie, kartografická interpretácia rozmiestnenia javov a foriem usporiadania (*pattern*). Formizmus má teda analytické ciele a dobre ho reprezentuje kvantitatívna geografia (priestorová analýza). *Mechanicizmus* zdôrazňuje väzby, najmä funkčné vzťahy. Svet si predstavuje ako kauzálne prepojené systémy, ktoré vstupujú do vzájomných interakcií. Mechanizmus má podobne ako formizmus analytické ciele, avšak kladúc dôraz na väzby sa od formizmu líši spojitým chápaním reality. Reprezentuje ho systémový prístup v geografii. *Organicizmus* chápe svet ako vnútorné spojený organizmus a na rozdiel od formizmu a mechanizmu sa snaží o holistickú víziu sveta, pričom celostná povaha sveta je apriórne predpokladaná. Tento predpoklad sa môže opierať o vnútorné presvedčenie bádateľa resp. o jeho metafyzickú vieru. Organicizmus je orientovaný na syntézu. *Kontextualizmus* vníma svet ako arénu spontánnych a neopakovateľných udalostí a javov. Javy sú chápané v ich kontextoch (napr. teoretických, vývojových, priestorových, kultúrnych, ekonomických, politických, sociálnych, civilizačných) so súčasným zohľadnením všetkých možných sietí súvislostí a faktorov. Namiesto detailných analýz vedúcich často k zahmlievaniu podstaty regiónov sa sústreďuje na podstatné črty a špecifiká. Tento princíp skúmania všetkého súčasne v kontexte so všetkým vyhovuje predstave geografie ako vedy s neohraničeným objektom skúmania a so zameraním na spájanie javov patriacich do značne odľahlých kategórií (Wilczyński 2003). Humboldtovské heslo „jednota v rôznorodosti“ leží vlastne v prieniku organicistického a kontextuálneho chápania sveta.

Dichotómia scientizmus-antiscentizmus, resp. nomotetický versus idiografický spôsob produkcie geografických poznatkov je pre budúcnosť geografie podľa nášho názoru škodlivá. Problém totiž nestojí tak, že riešime dilemu, či uprednostníme čísla alebo slová, presné dáta pred menej presnými dátami. Dnešná spoločenská realita je v podstate neustála zmena. Podľa D. Silvermana (2005, s. 22) sa preto nemá význam znepokojovať, či naše výskumné nástroje merajú presne. Dôležitá je povaha výskumného problému, od ktorej sa odvíja požiadavka na úroveň presnosti. Žiada sa tu teda pragmatický prístup pri výbere výskumných metód a menší význam majú ideologické záväzky voči niektorej metodologickej paradigme (Hammersley 1992, s. 163). Neznamená to však, že zo zreteľa sa strácajú otázky validity a reliability výskumu a jeho teoretického zarámčovania. Geografia by mohla ukázať cestu ako zosúladiť dva konkurenčné spôsoby produkcie geografických znalostí - nomotetické

prístupy zamerané na vysvetľovanie na jednej strane a idiografické prístupy zamerané na porozumenie na strane druhej.

Ukazuje sa, že hľadaným tmelom, najvhodnejšou platformou integrácie geografie a zvýšenia jej relevancie pre prax je regionálna geografia, čo už artikulovali mnohí zahraniční i naši autori – napr. G.A. Hoekveld (1990), A. Hynek (2000), M. Seppälä (2001), N. Thrift (1990, 1991, 1993), O. Bašovský (1979), K. Kasala (1998, 2000), V. Lauko (1982, 1983, 2000), F. Martinec (1982), L. Mičian (2000), J. Paulov (1996) a F. Žigrai (2005). Smeroval k tomu aj projekt REGIS, iniciovaný v r. 1984 v Utrechte. Podľa Harta je geografia nielen veda, ale aj umenie. Medzi najvyššie formy umenia geografa patrí produkcia dobrej regionálnej geografie – popisov evokujúcich porozumenie a hodnotenie miest, území a regiónov (Hart 1982, s. 2). Prirodzene, že to už nemôže byť klasická regionálna geografia v hettnerovsko-hartshornovskom vydaní, ale mala by to byť rekonštruovaná, deschematizovaná, resp. „nová“ *regionálna geografia*, ktorá už zohľadňuje inšpiratívne podnety teórie štrukturácie, transcendentálneho realizmu a postmodernizmu. **Regionálna geografia sa profiluje ako integrálna, transdisciplinárna platforma vysvetľovania procesov štrukturujuúcich priestor na jednej strane a porozumenia podstaty identity a individuality regionálnych jednotiek rozličných taxonomických úrovní v kontexte každodennej ľudskej skúsenosti na strane druhej.** Popri abstraktno-funkcionálnom prístupe, ktorý našiel v geografii široké uplatnenie v podobe aplikácie teórie systémov, by mala regionálna geografia vo väčšej miere rozvíjať kontextuálny holizmus, kde hrá dôležitú úlohu zaradovanie informácií do širších kontextov a flexibilných komparačných rámcov (Ley-Samuels 1978 in Kasala 2003a, s. 47). Poznanie iných regiónov má slúžiť na odhalenie špecifik a unikátnych čŕt skúmaných regiónov a lokalít. Z postmodernizmu je pre regionálnu geografiu inšpiratívny trend pragmatizácie a environmentalizácie geografického bádania. Produktívne sa ukazujú intencionalistické prístupy (Fay 2002, s. 167), najmä pri určovaní tzv. *krajinnej dominanty* – t.j. toho, čomu skúmané spoločenstvo pripisuje najväčší význam, toho, čo práve predstavuje pre skúmané spoločenstvá najväčší problém, to, na čo je orientované každodenné úsilie societ v lokálnej, regionálnej a globálnej mierke (Wilczyński 2003). Najvyšším stupňom abstrakcie regionálnogeografického myslenia je „jednotiaca nit“, presahujúca všetky subsystémy regionálneho systému (Kasala 1999). Heuristickým prínosom geografie by malo byť hľadanie súvislostí a väzieb tam, kde ich predstavitelia iných vied nehľadajú, resp. ich výskyt neočakávajú. Vzhľadom na fakt, že súčasná spoločenská realita je vlastne neustála zmena a pohyb, mala by geografia pri svojom skúmaní klásť dôraz na procesuálnu stránku. V tejto súvislosti je zaujímavé chápanie krajiny (regiónu) ako regionálneho časopriestorového rytmu, na ktoré u nás upozornil J. Urbánek (1992).

Problémové potvrdenie autonómie a jednoty geografie

Inú cestu hľadania potvrdenia autonómie geografie je možné vidieť v inej organizácii vedy. Fínsky bádateľ Olavi Granö (1981, s. 34) navrhol nahradiť členenie na jednotlivé vedné subdisciplíny novou koncepciou, v ktorej by výskumy i edukácia boli zorganizované okolo určitých problémov, ktoré sú považované za najdôležitejšie. Pomerne početná skupina geografov vidí možnosti potvrdenia autonómie a jednoty geografie vo formulovaní a riešení interdisciplinárnych vedeckých problémov, ktoré si vyžadujú kooperáciu geografov. Tieto problémy musia byť podľa Z. Chojnického (2000, s. 152) v súlade s poznávacími možnos-

ťami na jednej strane a na druhej strane zodpovedať výzvam, ktoré stoja pred ľudskou spoločnosťou. Dobrý prehľad týchto návrhov podáva S. Liszewski (2004, s. 22-23). Z. Chojnicki (2000) za kardinálne výskumné problémy geografie považuje:

- a) priestorová organizácia a fungovanie systému: geografické prostredie – ľudská spoločnosť.
- b) interakcie globálnych, regionálnych a lokálnych javov a procesov.
- c) problém pôsobenia v priestorovom aspekte – ide výskum široko chápaných vplyvov, procesov a väzieb, ktoré formujú priestorové štruktúry a spôsobujú zmeny geografického prostredia.

S. L. Cutter, R. Golledge a W.L. Graf (2002) predstavili veľké otázky, ktoré sú zaujímavé pre súčasnú geografiu:

1. Čím sa odlišujú lokality a regióny navzájom a prečo je to dôležité?
2. Existuje hlboko zakorenená ľudská potreba organizovať priestor vytváraním arbitrárných hraníc a regiónov?
3. Ako vymedzujeme priestor?
4. Prečo sa ľudia, zdroje a myšlienky premiestňujú?
5. Ako sa Zem menila pod vplyvom ľudských aktivít?
6. Akú úlohu budú hrať virtuálne systémy pri štúdiu sveta?
7. Ako meriame nemerateľné?
8. Akú úlohu zohrali geografické zručnosti v rozvoji ľudskej civilizácie a akú úlohu môžu zohrať pri predikcii budúcnosti?
9. Ako a prečo sa trvalá udržateľnosť a zraniteľnosť mení z miesta na miesto a v čase?
10. Čo je podstatou priestorového myslenia, úvah a schopností?

V kontexte týchto úvah sa ako výrazne geograficky relevantné na začiatku 21. storočia javia problémy klimatických zmien, trvalej udržateľnosti (sustainability) a zraniteľnosti (vulnerability). Ľudstvo si výrazne ich relevanciu uvedomuje počas katastrofických udalostí, akými v ostatnom čase boli tsunami na pobreží Indického oceánu, hurikán Katrina v USA, zemetrasenie v Kašmíre a pod. Po páde bipolárneho usporiadania sveta a útoku na USA v septembri 2001 sa do popredia dostalo skúmanie geopolitických a geokultúrnych procesov, kde geografia môže výrazne participovať (Baar 1999, Matlovič 2005). Vysoký spoločenský dopyt je po výskumoch priestorovej difúzie epidémií (Haggett 2000, Cliff et al. 2004), čo teraz ešte zvlášť podnecuje otázka hrozby pandémie vtácej chrípky. Podobná je otázka difúzie inovácie, vedeckých poznatkov a zmeny geografickej organizácie znalostnej ekonomiky (napr. Livingstone 2003). Zaujímavým problémom je geografická interpretácia kyberpriestoru (Crampton 2004, Dodge a Kitchin 2000, 2001) a štúdium pôsobenia kyberpriestoru a dematerializačných procesov na geografickú organizáciu ľudskej spoločnosti (Mitchell 2004). Interesantné podnety pre geografické skúmanie prináša riešenie projektu haplotypového mapovania ľudského genómu, ktoré môže výrazne prispieť k poznaniu vývoja ľudských populácií v jednotlivých regiónoch sveta (Goldstein a Cavalleri 2005, Weir et al. 2005). Počas 21. stor. bude geografia pravdepodobne vystavená aj výzve ako reagovať na pokroky bioniky, usilujúcej sa o kyborgizáciu, teda prepojenie človeka a počítača a z toho vyplývajúcej možnosti, že človek získa zdatného evolučného konkurenta.

Slovenská geografia sa v dávnejšej i nedávnej minulosti zapojila do hľadania integrálnych konceptov a výskumných tém. Už zakladateľ modernej slovenskej geografie J. Hromádka (1943) úspešne aplikoval na našom území francúzsky koncept spôsobu života (*genre de vie*). Mimoriadne cenné výsledky sa dosiahli v rámci krajinných syntéz (napr. Mazúr, Drdoš a Urbánek, 1983, Mazúr a kol., 1985, Oťahel', Poláčik 1987, Drdoš 1988, Michaeli, Kandračová 1985) a regionálnych syntéz (napr. Lukniš 1977, 1985, Bašovský a kol., 1987). Systémový prístup sa prejavil v implementácii konceptov geosystému a geokomplexu (napr. Miklós, Izakovičová 1997). V ostatnom období sa k perspektívnym konceptom zaradili potenciál a únosnosť krajiny, hazardy a riziká využitia krajiny (napr. Drdoš 1992, Drdoš, Hrnčiarová 2005), trvalo udržateľný rozvoj (napr. Huba a Ira 1996), kvalita života (napr. Ira 2005ab, Matlovič 2002, Murgaš 2005), krajinná pokrývka (napr. Oťahel' 1996, Feranec a Oťahel' 2001, Feranec, Oťahel', Cebecauer 2004), krajinný obraz (napr. Drdoš 1998), či regionálny rozvoj a regionálne disparity (napr. Korec 2005, Matlovič a Matlovičová 2005).

Inštitucionálne potvrdenie autonómie a jednoty geografie a jeho problémy na Slovensku

Inštitucionálne potvrdenie autonómie a jednoty geografie vychádza z jednoduchého predpokladu, že geografia existuje dovtedy, kým existujú geografické inštitucionálne štruktúry, ku ktorým je možné zaradiť napríklad:

- geografiu (zemepis) ako vyučovací predmet na základných a stredných školách,
- geografiu ako študijný odbor na vysokých školách,
- geografiu ako vedný odbor v nomenklatúre odborov vedy a výskumu,
- geografické pracoviská na vysokých školách,
- geografické výskumné inštitúcie,
- geografické komisie pre posudzovanie kvalifikačných postupov rozličných úrovní, posudzovanie výskumných projektov a edukačných programov,
- možnosť realizovať kariérny postup (získať habilitáciu a profesúru) v geografii,
- dostatočné personálne zázemie odboru v podobe profesorov, ktorých úlohou je garantovať edukačné programy, koncepcie usmerňovať výskum a navonok reprezentovať komunitu,
- legislatívne vymedzenie pracovných pozícií, kde je absolvovanie geografie základným kvalifikačným predpokladom.

Ak si bližšie všimneme slovenskú realitu, zistíme, že viaceré zo spomínaných inštitucionálnych štruktúr u nás buď absentujú alebo sú ohrozené.

1. Zemepis a geografia ako vyučovacie predmety sú zatiaľ zastúpené ako v edukácii na základných školách, tak aj v edukácii na gymnáziách a niektorých typoch stredných odborných škôl. Určitým rizikom tu však je pripravovaná kurikulárna reforma, ktorá sa môže inšpirovať viacerými vzormi edukačných systémov v Európe, kde je pozícia geografie marginalizovaná. Pre príklad sa stačí pozrieť do susedného Poľska, kde bol na základných školách obsah geografie rozptýlený do iných tzv. blokov integrovaných predmetov. Kurikulárna reforma správne reaguje na krízu vzdelávacieho systému vyplývajúcu z predimenzovania faktografických vedomostí pochádzajúcich z jednotlivých špeciálnych vied a z menšieho dôrazu na prípravu

mladej generácie pre potreby každodenného života. Avšak je to práve geografia, ktorá môže poskytnúť cestu k integrálnemu videniu sveta vo vzájomných súvislostiach. Ako disciplína syntetizujúca poznatky o javoch prírodnej, humanitnej a technickej povahy má sama charakter integrálneho predmetu a je nepredstaviteľné, aby sa rozpustila v iných integrálnych blokových predmetoch (príroda, náuka o spoločnosti). Tým by sa zo zreteľa našej edukačnej praxe vytratili práve kardinálne recipročné väzby medzi prírodným prostredím a ľudskou spoločnosťou, čo by malo negatívne dopady na vzdelanosť, intelektuálny vývoj a environmentálne vedomie našej nastupujúcej generácie. Pritom už teraz pozorujeme v našej spoločnosti a časti politických elít značnú neúctu ku krajine, prejavujúcu sa koristníckym hospodárením orientovaným výlučne na krátkodobé efekty (viď kauza Tatry). V diskusiách pri príprave kurikulárnej reformy by preto bolo potrebné razantne artikulovať edukačný prínos geografie a nedopustiť oslabenie jej pozície.

2. Relevantným dokumentom, ktorý ovplyvňuje pozíciu geografie vo vysokoškolskom edukačnom kontexte v SR je Sústava študijných odborov vysokoškolského vzdelávania SR, vydaná rozhodnutím MŠ SR č. 2090/2002-sekr. V tejto sústave sa ocitli všetky geografické študijné odbory v skupine študijných odborov č. 4 Prírodné vedy a podskupine 4.1. Vedy o neživej prírode (sic!). Tu nájdeme odbor 4.1.35. Geografia (vymedzuje sa pre prvý a druhý stupeň vysokoškolského štúdia) a odbory pre tretí (doktorandský) stupeň štúdia – 4.1.36 Fyzická geografia a geoekológia, 4.1.37 Humánna geografia, 4.1.38. Regionálna geografia a 4.1.39. Politická geografia. Geografická kartografia, geoinformatika a demografia v sústave študijných odborov absentujú. Z uvedeného jasne vyplýva, že zaradenie geografie je v úplnom rozpore s metageografickými poznatkami o ontologickom i epistemologickom odôvodnení autonómie geografie. **Jediné správne riešenie je vyčleniť samostatnú skupinu odborov Geografické vedy** a v jej rámci vyčleniť odbory bez členenia do podskupín. Okrem už spomínaných, je potrebné do skupiny geografických vied začleniť demografiu a geografickú kartografiu a geoinformatiku ako odbory pre tretí stupeň štúdia.
3. Pozíciu geografie ako vedného odboru v SR právne určuje Výnos MŠ SR č. 1055/2003-11), podľa ktorého zostala v skupine 1. Prírodné vedy a podskupine 1.6. Geografické vedy začlenená len 1.6.1. fyzická geografia a geoekológia, 1.6.2. geografická kartografia a 1.6.3. ostatné príbuzné odbory geografických vied. Ďalšie geografické disciplíny boli začlenené mimo geografických vied a to nasledovne: do skupiny 1. Prírodné vedy a podskupiny 1.2. Informatické vedy bola začlenená pod číslom 1.2.4. geoinformatika, do skupiny 5. Spoločenské vedy a podskupiny 5.10. Ostatné spoločenské vedy boli začlenené: 5.10.1. humánna geografia, 5.10.2. regionálna geografia, 5.10.3. politická geografia a 5.10.4. demogeografia a demografia. Oproti minulosti z nomenklatúry vypadla historická geografia. Ak zaradenie geografie do sústavy študijných odborov považujeme za nesprávne, zaradenie geografických disciplín do odborov výskumu a vývoja je pre slovenskú geografiu katastrofa. Geografia ako veda prakticky prestala existovať. V tejto súvislosti je opätovne potrebné dosiahnuť, aby geografické vedy tvorili samostatnú skupinu vied na tej istej hierarchickej úrovni ako prírodné vedy, spoločenské vedy, etc. Polovičaté riešenia v podobe začlenenia do prírodných vied sú neopodstatnené a metageograficky neudržateľné.

4. V súčasnosti existuje na vysokých školách v SR 6 geografických pracovísk, z ktorých je väčšina (4) na prírodovedeckých fakultách (Bratislava, Nitra, Banská Bystrica, Košice). Výnimkou je Prešov, kde je pracovisko na hybridnej humanitno-prírodovednej fakulte, čo najlepšie zodpovedá pozícii geografie v kontexte vied. Pripomeňme, že pracovisko v Ružomberku je na pedagogickej fakulte, pretože ako jediné z uvedených sa obmedzuje len na prípravu učiteľov geografie. Viaceré okolnosti naznačujú, že pozícia geografie na prírodovedeckých fakultách nie je optimálna. Vychádza síce z tradície, avšak málo odráža vývoj geografie v ostatných deceniách. Geografia naráža v prírodovedeckom prostredí na mnohé nepochopenia. Jej špecifiká nie sú zohľadňované, čo má mnoho negatívnych dôsledkov. Požiadavky na publikácie v karentovaných časopisoch a dokladanie citácií evidovaných v citačných indexoch a iné scientometrické kritériá sú šité na mieru chemikom, biológom, avšak nevyhovujú geografom. V geografii ako vede, ktorá je i humanisticky orientovaná totiž nie je vždy dôležitá okamžitá reakcia vedeckej obce. Niektoré tézy si vyžadujú dlhší čas na to, aby boli verifikované či falzifikované. Regionálne orientovaný výskum nemusí nutne vyvolať svetový ohlas a pritom môže byť heuristicky plodný a prínosný. Navyše je nezastupiteľný, pretože regionálny výskum na našom území za nás nebude systematicky vykonávať iná národná, či svetová komunita geografov ako je to možné v prípade prírodných vied. Výkonový model financovania vysokých škôl, ktorý vedie k masifikácii vysokoškolského vzdelávania a tlačí školy k zvyšovaniu počtu študentov, prispel k enormnému zvýšeniu počtu poslucháčov geografie. Je však paradoxné, že vo financovaní geografických pracovísk na prírodovedeckých fakultách sa to už neodráža, pretože tam sa uplatňujú iné mechanizmy alokácie finančných prostriedkov. Geografi sú takto zahľtení pedagogickou činnosťou a na vedu im už nezostáva čas ani energia. Tým sa dostávajú do nevýhodnej pozície oproti iným vedám, ktoré nezaznamenali markantný nárast záujmu o štúdium (napr. chémia, fyzika). Prejaví sa to už v najbližšom období, keď sa dôraz pri financovaní vysokého školstva presunie na kvalitu, meranú najmä úspešnosťou vo vede a výskume. **Za adekvátne inštitucionálne postavenie geografie na vysokých školách možno, v kontexte našich metageografických úvah, považovať len samostatné organizačné jednotky (ústavy, fakulty) priamo pod ingerenciou rektorátov.** Inšpiráciou môže byť inštitucionálna pozícia geografie na popredných európskych univerzitách. Na rankingovo najlepšej (podľa rankingu vypracovanom Shanghai Jiao University v r. 2005), britskej University of Cambridge (druhá najlepšia na svete po Harvard University), existuje fakulta vied o Zemi a geografie (Faculty of Earth Sciences and Geography) v rámci School of Physical Sciences. Na druhej najlepšej európskej univerzite, tiež britskej University of Oxford, je geografia na samostatnej organizačnej jednotke (School of Geography) a spolu s dvomi výskumnými inštitútmi vytvára Oxfordské univerzitné centrum pre životné prostredie (Oxford University Centre for the Environment).
5. Geografia má na Slovensku samostatnú výskumnú inštitúciu – Geografický ústav SAV, čo je nepochybne veľká komparatívna výhoda oproti situácii v susednej Českej republike. Slovenská geografická komunita by mala dbať, aby sa toto pracovisko naďalej rozvíjalo a mala by akceptovať, aby zvýraznilo svoju koordinačnú funkciu vo vzťahu k nej v oblasti výskumu a prieniku do praxe a spoločenského povedo-

mia (spoločné väčšie výskumné projekty s medzinárodnou dimenziou so zapojením vysokoškolských pracovísk).

6. V SR sú zriadené viaceré komisie pre posudzovanie kvalifikačných postupov rozličných úrovní, posudzovanie výskumných projektov a edukačných programov. Jednou z nich je štruktúra komisií grantovej agentúry MŠ SR a SAV VEGA, kde je geografia zaradená do komisie č. 3 pre vedy o Zemi a vesmíre spolu s astronómiou a astrofyzikou, geológiou, geofyzikou, meteorológiou a klimatológiou, hydrológiou, geodéziou. Podobnú pozíciu má v štruktúrach vedeckých kolégií SAV a v štruktúre subkomisií Akreditačnej komisie SAV. V štruktúre Akreditačnej komisie – poradného orgánu vlády SR existuje samostatná pracovná skupina pre geografiu, čo je však výsledok lobovania jej členov, keďže pri zriadení pracovných skupín v r. 2002 bola geografia začlenená do jednej pracovnej skupiny s kulturológiou a sociológiou. V štruktúre komisií pre obhajobu doktorských dizertačných prác existuje jedna spoločná komisia pre geografické vedy (fyzická geografia a geoekológia, humánna geografia, regionálna geografia, geoinformatika a geografická kartografia), čo je primerané. Zriadené sú aj komisie pre geografickú olympiádu stredných škôl a základných škôl. Z tohto stručného prehľadu teda vyplýva, že pri kreovaní rozličných decíznych komisií nemá geografia dostatočne silné pozície. Vymedzenie samostatnej komisie grantovej agentúry VEGA pre geografické vedy by bolo primeranejšie ako súčasné riešenie. Slabosť geografie dokumentujú problémy s akreditáciou niektorých študijných programov. Geoinformatika sa nedostala do novej sústavy študijných odborov a pri akreditovaní študijného programu geoinformatika sme závislí od stanovísk informatikov. Podobne to bolo pri akreditovaní študijného programu geografia vo verejnej správe, ktorý bol blokovaný pracovnou skupinou pre ekonómiu a manažment. Potom, čo sa geografi vzdali marketingovo atraktívnych kľúčových slov „verejná správa“ a nahradili ich pojmom „administratíva“, zrazu už nebol s akreditáciou problém. Ironiou je, že bez problémov prechádzajú študijné programy s geografickým obsahom na negeografických pracoviskách (napr. geoturizmus na TU v Košiciach).
7. Možnosti realizovať kvalifikačný postup v geografii až po úroveň profesora sú v súčasnosti limitované. Zatiaľ jediným pracoviskom, ktorému schválila akreditačná komisia práva uskutočňovať habilitácie docentov a inaugurácie profesorov v geografii je Prešovská univerzita v Prešove. Vzhľadom na to, že jednou z podmienok je uskutočňovanie študijného programu tretieho stupňa, nemožno očakávať rýchle zmeny. Právo uskutočňovať tretí stupeň štúdia má len pracovisko v Prešove (regionálna geografia a regionálny rozvoj) a v Bratislave (didaktika geografie), pričom tu bol v závere r. 2005 po dlhých peripetiách úspešne akreditovaný ďalší študijný program (regionálna geografia). Oproti minulosti však napriek tomu došlo k redukcii ponuky doktorandských študijných programov (Bratislava, Banská Bystrica).
8. Problémy uvedené v predchádzajúcom bode do značnej miery súvisia s personálnou situáciou v slovenskej geografickej komunite. Základnou podmienkou zdravého fungovania vedeckej komunity je dostatočný počet profesorov, na ktorých sú viazané práva garantovať študijné programy a kvalifikačné postupy. Ukazuje sa, že slovenská geografia trpí akútnym nedostatkom profesorov v tzv. garančnom veku a nezvládla zabezpečenie generačnej kontinuity po veľmi silnej generácii 19 profe-

sorov prípadne docentov s vedeckou hodnosťou DrSc. narodených v r. 1916-1940 a pôsobiach na našich geografických pracoviskách. Z generácie geografov narodených v rovnako dlhom intervale r. 1941-1965 sú profesormi aktívnymi na geografických pracoviskách len traja (s priemerným vekom 58 rokov), pričom profesúru priamo z geografie majú len dvaja (stav k 31.8.2005). Potešiteľné je, že v rozličnom štádiu realizácie je viacero inauguračných konaní. Ak budú úspešné, mohlo by to viesť k revitalizácii tradičnej väzby medzi profesorom a jeho žiakom (mentoring), ktorá v ostatnom období utrpela pod vplyvom expanzie masových foriem edukácie na bakalárskom i magisterskom stupni. Doktorandský stupeň štúdia je poslednou nádejou zachovania bližších vzťahov medzi profesorom a jeho žiakmi a platformou pre formovanie vedeckej školy. Povinnosťou a poslaním každého profesora je totiž vytvoriť vlastnú vedeckú školu.

9. Legislatívne vymedzené pracovné pozície, ktoré by sa viazali na kvalifikačný predpoklad absolvovania geografie, prakticky nemáme. Dokonca ani na školách sa dôsledne nevyžaduje, aby geografiu učil kvalifikovaný učiteľ – geograf. V tejto súvislosti by sme si aspoň mali ujasniť niektoré kľúčové kompetencie, ktorými by mal absolvent geografie disponovať a tie následne primerane zviditeľniť v povedomí spoločnosti. Myslím si, že sa môžeme zhodnúť na kompetenciách vyplývajúcich z Haggettovej klasifikácie prístupov v geografii, ktorými sú priestorová analýza, ekologická analýza a komplexná regionálna analýza (P. Haggett 2001, s. 764). *Priestorový analytik* (ako geograf i syntetik) by mal ovládať metódy priestorovej analýzy a dokázať ich aplikovať v sfére územného (priestorového) plánovania. *Geoeckologický analytik* (i syntetik) by mal ovládať metódy fyzickogeografickej analýzy a krajinnno-ekologickej syntézy a byť schopný aplikovať ich v sfére krajinného a environmentálneho plánovania. *Komplexný regionálny analytik* (tiež i syntetik) by mal byť oboznámený s metódami regionálnej analýzy a syntézy a byť schopný ich aplikovať v sfére regionálneho rozvoja, regionálnej politiky a geopolitiky. Všetci by mali zvládnuť základné metódy a techniky terénneho výskumu, kvantitatívnej analýzy, kvalitatívneho výskumu, GIS a GPS (perspektívne Galileo), diaľkového prieskumu Zeme a počítačovej tvorby kartografických výstupov. Preto by geografické pracoviská nemali zanedbávať budovanie výskumnej a edukačnej infraštruktúry (zariadenia na prijímanie satelitných informácií, laboratóriá na digitálne spracovanie leteckých a satelitných informácií, geomatické a kartografické laboratóriá). V oblasti geografickej edukácie je potrebné implementovať informačno-komunikačné technológie (napr. e-learning, virtuálna katedra) (Hill, Solem 1999). Absolventi geografie by mali disponovať jazykovými kompetenciami (angličtina a aspoň ešte jeden svetový alebo regionálny jazyk) a aspoň základnou orientáciou v sfére manažmentu a marketingu.

Záver

V príspevku sme sa snažili o prediskutovanie viacerých otvorených otázok, ktoré stoja pred slovenskou geografiou na začiatku 21. storočia. Stručný historický exkurz nám ukázal, že vývoj geografie a geografického myslenia poznamenali variácie a interferencie integračných a dezintegračných tendencií. Poukázali sme na intenzifikáciu dezintegračných pro-

cesov v 2. pol. 20. stor. a súčasne na volanie mnohých geografov po revitalizácii jednotnej geografie. Z hľadiska vnútorného vývoja geografie teda mala geografia striedavo monodisciplinárnu i polydisciplinárnu tvár. Dnes sa ukazuje potreba, aby nadobudla transdisciplinárnu podobu, pričom jej jadrom by mohla byť rekonštruovaná regionálna geografia, ktorá môže byť hľadaným tmelom. Geografia by takto mohla ukázať cestu ako zosúladiť dva konkurenčné spôsoby produkcie znalostí - nomotetické prístupy zamerané na vysvetľovanie na jednej strane a idiografické prístupy zamerané na porozumenie na strane druhej. Jednotu a autonómiu geografie je možné odôvodňovať ontologicky, epistemologicky, problémovo a inštitucionálne. Inšpiratívne sa ukazuje vymedzenie epistemologického poľa geografie, ktoré môže byť pilierom obhajoby zachovania geografie ako všeobecnovzdelávacieho predmetu na základných a stredných školách. **Práve integrácia nomotetických a idiografických prístupov, prírodovedného a humanistického skúmania meniaceho sa sveta ako jediného domova ľudstva spolu s kompetenciou skúmať priestorové štruktúry a procesy tvoria pilier autonómie a identity geografie.**

Z pohľadu špecifického vývoja geografie na Slovensku, by sa malo úsilie našej komunity sústrediť na posilnenie pozície v spoločnosti. V prvom rade je potrebné prehodnotiť pretrvávajúce postoje k pozícii geografie ako prírodnej vedy, ktoré sú metageograficky neudržateľné. Od toho by sa malo odvíjať úsilie o inštitucionálne osamostatnenie geografie, či už v organizačných štruktúrach vysokých škôl alebo v nomenklatúrach vedných a študijných odborov. To si vyžaduje podporu v oblasti personálneho zázemia, najmä profesorov. V neposlednom rade by bolo užitočné posilnenie koordinačnej funkcie GgÚ SAV v oblasti výskumu, aby sa geografi vrátili do hry o veľké a finančne zaujímavé projekty s medzinárodnou dimenziou. Fragmentarizovaný výskum na úrovni katedrií alebo dokonca skupínok v ich rámci, dnes nemá veľkú šancu na úspech. Zatiaľ dosť podceňované sú marketingové aktivity, prezentácia a zviditeľňovanie slovenskej geografie v zahraničí. Pozoruhodným počínom v tomto kontexte je pripravovaná konferencia komisie IGU pre verejnú politiku v r. 2006 v Bratislave.

Pod'me teda diskutovať o možných cestách ako zabezpečiť udržateľnosť našej disciplíny na výskumnej a edukačnej aréne 21. storočia tak, aby sme sa na jeho konci aspoň trochu priblížili k statusu, aký geografom prisúdil Antoine de Saint Exupéry v Malom princovi: „zemepisec je učenec, ktorý vie, kde sa nachádzajú moria, rieky, mestá, pohoria a púšte... Avšak úlohou geografa nie je počítanie miest, riek, pohorí, oceánov a púští. **Geograf je príliš dôležitá osoba na to, aby si mohol dovoliť potulovanie. Geograf neopúšťa svoju kanceláriu, ale prijíma v nej bádateľov a objaviteľov, vypytuje sa ich a robí si poznámky. Ak tvrdenia niektorého z nich považuje za zaujímavé, urobí záver o mravnej spôsobilosti tohto objaviteľa. Ak by totiž objaviteľ klamal, bola by to katastrofa v atlasoch a geografických knihách**“.

Poznámka: Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/3050/06 *Kvalita života - konceptuálny rámec komplexnej geografickej interpretácie priestorovej štruktúry mesta* (ved. projektu R. Matlovič).

LITERATÚRA

- ACKERMAN, E. A., 1945, Geographic Training, Wartime Research and Immediate Professional Objectives. *Annals of the Association of American Geographers*, 34, 4, 121-143.
- ANUČIN, V.A., 1960, Teoretické problémy geografie. Gosudarstvennoe izdatel'stvo geografičeskoj literatury, Moskva, 264 s.
- BAAR, V., 1999, Geografie a geokultúrní procesy ve 21. století. In: Minár, J., Trizna, M., eds., Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie. UK Bratislava, s. 149-151.
- BAKER, J.N.L., 1955, The Geography of Bernard Varenius. *Transactions and Papers, Institute of British Geographers*, XXI., 51-60.
- BAŠOVSKÝ, O., 1979, Diferenciácia a integrácia v geografii a regionálna geografia. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 17, 171-185.
- BAŠOVSKÝ, O. a kol., 1987, Regionálna analýza Juhoslovenskej kotliny. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 27, 122 s.
- BAŠOVSKÝ, O., LAUKO, V., 1990, Úvod do regionálnej geografie. SPN, Bratislava, 118 s.
- BECK, U., 2004, Riziková spoločnosť. Na cestě k jiné modernitě. Slon, Praha, 431 s.
- BENUŠKOVÁ, L., 2002, Kognitívna neuroveda. In: Rybár, J., Beňušková, L., Kvasnička, V., eds., Kognitívne vedy. Kalligram, Bratislava, s. 47-104.
- BERDOULAY, V., 1995, La formation de l'école française de Géographie (1870-1914). CTHS, Paris, 253 s.
- BEZÁK, A., ed., 1989, Nové trendy v geografii. Zborník referátov z III. teoreticko-metodologickej konferencie SGS v Piešťanoch, SGS Bratislava, 77 s.
- BEZÁK, A., 2002, Krátka úvaha nad vedeckým dielom profesora Michala Lukniša. *Geographia Slovaca*, 18, 9-12.
- BIRD, J.H., 1963, The Noosphere: a Concept Possibly Useful to Geographers. *Scottish Geographical Magazine*, 79, 54-56.
- BIRD, J.H., 1985, Geography in three worlds: how Popper's system can help elucidate dichotomies and changes in the discipline. *Professional Geographer*, 37, 4, 403-409.
- BRUNER, J.S., 1973, Beyond the Information Given. Studies in the Psychology of Knowing. Norton and Co., New York, 502 s.
- BUTTIMER, A., 1976, Grasping the Dynamism of Lifeworld. *Annals of the Association of American Geographers*, 66, 277-292.
- BUTTIMER, A., 1990, Geography, Humanism and Global Concern. *Annals of the Association of American Geographers*, 80, 1, 1-33.
- BUTTIMER, A., 1999, Humanism and Relevance in Geography. *Scottish Geographical Journal*, 115, 2, 103-116.
- BUTTIMER, A., 2004, One Earth – Many Worlds. *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 148, 6, 4-9.
- BÜTTNER, M., 1980, Geosophie, geographisches Denken und Entdeckungsgeschichte, Religionsgeographie und Geographie des Geistes. *Die Erde*, III., 37-55.
- BÜTTNER, M., 1985, Zur Geschichte und Systematik der Religionsgeographie. *Geographia Religionum*, Band I., Dietrich Reimer Verlag, Berlin, s. 13-122.
- BUTZER, K.W., 1992, From Columbus to Acosta: Science, Geography, and the New World. *Annals of the Association of American Geographers*, 82, 3, 543-565.
- BUNGE, W., 1967, Teoretická geografija. Progress, Moskva, 279 s.
- BUNGE, W., 1979, Fred K. Schaefer and the science of geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 69, 128-133.
- BUNKSÉ, E., 1981, Humboldt and an aesthetic tradition in geography. *The Geographical Review*, 71, 2, 127-146.

- CAIRNCROSS, F., 1997, The Death of Distance: how the communications revolution will change our lives. HBS Press, Boston, 303 s.
- CASTELLS, M., 1989, The Informational Mode of Development and the Restructuring of Capitalism. In: Castells, M., The Informational City. Blackwell, Oxford, s. 7-32.
- CLIFF, A., HAGGETT, P., SMALLMAN-RAYNOR, M., 2004, The World Atlas of Epidemic Diseases. Oxford University Press, 224 s.
- CLOKE, P., PHILO, Ch., SADLER, D., 1991, Approaching Human Geography. An Introduction to Contemporary Theoretical Debates. The Guilford Press, New York, 240 s.
- CRAMPTON, J. W., 2004, The Political Mapping of Cyberspace. University of Chicago Press and Edinburgh University Press, Chicago-Edinburgh, 224 s.
- CUTTER, S.L., GOLLEDGE, R., GRAF, W.L., 2002, The Big Questions in Geography. *The Professional Geographer*, 54, 3, 305-317.
- DEMEK, J., 1987, Úvod do štúdia teoretickej geografie. SPN, Bratislava, 242 s.
- DEMEK, J., 1988, Filozofické problémy súčasnej geografie. In: Gardavský, V., Příbyl, J., eds., Geografické vědy ve struktuře věd přírodních a společenských. *Sborník prací GÚ ČSAV*, 21, Brno, 19-22.
- DODGE, M., KITCHIN, R., 2000, Mapping Cyberspace. Routledge, London, 296 s.
- DODGE, M., KITCHIN, R., 2001, Atlas of Cyberspace. Addison Wesley, London, 268 s.
- DÖRING, L., 1931, Wesen und Aufgaben der Geographie bei Alexander von Humboldt. Frankfurter Geographische Hefte.
- DRBOHLAV, D., KALVODA, J., VOŽENÍLEK, V., 2004, Frontiers of Czech Geography. In: Drbohlav, D., Kalvoda, J., Voženílek, V., eds., Czech Geography at the Dawn of the Millenium. Palacky University, Olomouc, 413-421.
- DRDOŠ, J., 1988, Krajinné prostredie Detvy a jeho premeny. *Geografický časopis*, 40, 284-310.
- DRDOŠ, J., 1992, Prirodné prostredie: zdroje – potenciály – únosnosť – hazardy – riziká. *Geografický časopis*, 44, 30-39.
- DRDOŠ, J., 1998, O krajinnom obraze. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica* 1, 65-75.
- DRDOŠ, J., 2004, O holistickom prístupe v geografii: tradície a súčasnosť. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica* 7, 28-43.
- DRDOŠ, J., HRNČIAROVÁ, T., 2005, Únosnosť – metodika na stanovenie limitov využívania krajiny. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica* 8, 219-232.
- ELKINS, T.H., 1990, Human and regional geography in the german-speaking lands in the first forty years of the twentieth century ~ an outsider's view. In: Ehlers, E., ed., Philippson-Gedächtnis-Kolloquium. *Colloquium Geographicum*, Band 20, 21-33.
- FAJKUS, B., 2005, Filosofie a metodologie vědy. Academia, Praha, 339 s.
- FAY, B., 2002, Současná filosofie sociálních věd. Slon, Praha, 324 s.
- FERANEC, J., OŤAHEL, J., 2001, Krajinná pokrývka Slovenska. Veda, Bratislava, 124 s.
- FERANEC, J., OŤAHEL, J., CEBECAUER, T., 2004, Zmeny krajiny pokrývky – zdroj informácií o dynamike krajiny. *Geografický časopis*, 56, 1, 33-47.
- FRÄNZLE, O., 2001, Alexander von Humboldt's holistic world view and modern inter- and trans-disciplinary ecological research. *Northeastern Naturalist*, 8, 1, 57-90.
- GARDAVSKÝ, V., PŘIBYL, J., eds., 1988, Geografické vědy ve struktuře věd přírodních a společenských. *Sborník prací GÚ ČSAV*, 21, Brno, 72 s.
- GERTLER, M.S., 2003, Tacit knowledge and the economic geography of context, or The undefinable tacitness of being (there). *Journal of Economic Geography*, vol. 3, pp. 75-99.
- GLACKEN, C.J., 1967, Traces on the Rhodian Shore: nature and culture in western thought from ancient times to the end of the eighteenth century. University of California Press, Berkeley, 763 s.
- GOLDSTEIN, D.B., CAVALLER, G.L., 2005, Genomics: Understanding human diversity. *Nature*, 437, 1241-1242.

- GOODCHILD, M.F., JANELLE, D., 1988, Specialization in the structure and organization of geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 78, 1, 1-28.
- GOULD, P., STROHMAYER, U., 2004, Geographical visions: the evolution of human geographic thought in the twentieth century. In: Benko, G., Strohmayer, U., eds., *Human Geography. A History for the 21st Century*. Arnold, London, s. 1-24.
- GRANÖ, O., 1981, External Influence and Internal Change in the Development of Geography. In: Stoddart, D.R., ed., *Geography, Ideology and Social Concern*. Blackwell, Oxford, 17-36.
- GREIG, J. M., 2002, The End of Geography ? Globalization, Communications, and Culture in the International System. *Journal of Conflict Resolution*, 46, 2, 225-243.
- GUELKE, L., 1989, Intellectual Coherence and the Foundations of Geography. *Professional Geographer*, 41, 2, 123-130.
- HAGGETT, P., 2000, *The Geographical Structure of Epidemics*. Clarendon Press, Oxford, 149 s.
- HAGGETT, P., 2001, *Geography. A Global Synthesis*. Prentice Hall, Harlow, 833 s.
- HÄGERSTRAND, T., 1970, What about people in regional science ? *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 24, 7-21.
- HÄGERSTRAND, T., 1976, Geography and the Study of Interaction between Nature and Society. *Geoforum*, 7, 329-334.
- HAMMERSLEY, M., 1992, *What's Wrong with Ethnography ? : methodological explorations*. Routledge, London, 230 s.
- HAMPL, M., 1971, Teorie komplexity a diferenciace světa so zvláštním zřetelem na diferenciaci geografickou. Univerzita Karlova, Praha, 183 s.
- HAMPL, M., 1988, K problematice špecifičnosti geografie a jejího postavení ve vědeckém poznání reality. In: Gardavský, V., Příbyl, J., eds., *Geografické vědy ve struktuře věd přírodních a společenských. Sborník prací GÚ ČSAV*, 21, Brno, 29-34.
- HAMPL, M., 1998, Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu. Demart, Praha, 110 s.
- HAMPL, M., 2000, Sociální geografie: hledání předmětu studia. *Geografický časopis*, 52, 1, 33-40.
- HARD, G., 1990, „Was ist Geographie ?“ Re-Analyse einer Frage und ihrer möglichen Antworten. *Geographische Zeitschrift*, 78, 1-14.
- HART, J.F., 1982, The Highest Form of the Geographer's Art. *Annals of the Association of American Geographers*, 72, 1-29.
- HARTSHORNE, R., 1939, The Nature of Geography. A Critical Survey of the Current Thought in the Light of the Past. *Annals of Association of American Geographers*, 29, 171-645.
- HARTSHORNE, R., 1958, The Concept of Geography as a Science of Space, from Kant and Humboldt to Hettner. *Annals of the Association of American Geographers*, 48, 2, 97-108.
- HARVEY, D., 1972, Revolutionary and counter-revolutionary theory in geography and the problem of ghetto formation. *Antipode*, 4, 2, 1-13.
- HARVEY, D., 1973, *Social Justice and the City*. Edward Arnold, London, 336 s.
- HARVEY, D., 2003, *The New Imperialism*. Oxford University Press, Oxford, NY, 253 s.
- HARVEY, D., 1984, On the History and Present Condition of Geography: an Historical Materialist Manifesto. *Professional Geographer*, 36, 1, 1-11.
- HAUER, J., 1990, What about regional geography after structuration theory ? In: Johnston, R.J., Hauer, J., Hoekveld, G.A., eds., *Regional Geography. Current Developments and Future Prospects*. Routledge, London, 85-102.
- HÄUFLER, V., 1982, Esej o geografii, jednotné a regionální. *Sborník Československé geografické společnosti*, 87, 1, 27-40.
- HETTNER, A., 1895, Geographische Forschung und Bildung. *Geographische Zeitschrift*, 1, 7-8.
- HETTNER, A., 1905a, Das System der Wissenschaften. *Preussische Jahrbücher*, 122, 251-277.
- HETTNER, A., 1905b, Das Wesen und die Methoden der Geographie. *Geographische Zeitschrift*, 11, 549-553.

- HETTNER, A., 1927, Die Geographie: ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden. F. Hirt, Breslau, 463 s.
- HETTNER, A., 1932, Das länderkundliche Schema. *Geographischer Anzeiger*, 33, 1-6.
- HILL, D.A., SOLEM, M. N., 1999, Geography on the Web: Changing the Learning Paradigm? *The Journal of Geography*, 98, 3, 100-107.
- HOEKVELD, G.A., 1990, Regional Geography must adjust to new realities. In: Johnston, R.J., Hauer, J., Hoekveld, G.A., eds., *Regional Geography. Current Developments and Future Prospects*. Routledge, London, 11-31.
- HOLT-JENSEN, A., 2001, Territoriality, place and space. *Fennia*, 179, 1, 1-8.
- HROMÁDKA, J., 1943, Všeobecný zemepis Slovenska. In: Novák, E., ed., *Slovenská vlastiveda I*. SAVU, Bratislava, s. 83-332.
- HUBA, M., IRA, V., 1996, O koncepcii trvalej udržateľnosti vo vzťahu k niektorým geografickým aspektom vývoja Slovenska. *Geografický časopis*, 48, 3-4, 285-299.
- HYNEK, A., 1988a, Když geografie, proč ne i regionální? *Sborník Československé geografické společnosti*, 93, 2, 121-128.
- HYNEK, A., 1988b, Filozofický kontext geografie. In: Gardavský, V., Příbyl, J., eds., *Geografické vědy ve struktuře věd přírodních a společenských. Sborník prací GÚ ČSAV*, 21, Brno, 55-63.
- HYNEK, A., 2000, Regionální geografie – sociální konstrukce. *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, 7, 46-52.
- INSTITUTE OF HIGHER EDUCATION, SHANGHAI JIAO TONG UNIVERSITY, 2005, Academic Ranking of World Universities - 2005 [online], <<http://ed.sjtu.edu.cn/rank/2005/ARWU2005Main.htm>>.
- IRA, V., 2005a, Kvalita života a postavenie Slovenska z hľadiska medzinárodných porovnaní. In: *Geografická organizace Česka a Slovenska v současném období*. UG ČSAV, Brno, s. 30-38.
- IRA, V., 2005b, Quality of Life and Urban space (case studies from city of Bratislava, Slovakia). In: Komornicki, T., Czapiewski, K., eds., *Central and Eastern Europe: changing spatial patterns of human activity*. *Europa*, XXI., 12, 83-96.
- ISAČENKO, A.G., 1971, Razvitije geografičeskich idej. Mysl', Moskva, 415 s.
- IVANIČKA, K., ed., 1963, Teoretické problémy geografie. *Acta Geologica et Geographica Universitatis Comenianae, Geographica*, 3, SPN, Bratislava, 229 s.
- IVANIČKA, K., 1987, Základy teórie a metodológie socioekonomickej geografie. SPN, Bratislava, 432 s.
- IVANIČKA, K., 2002, Globalistika. FPVMV UMB Banská Bystrica, 138 s.
- CHARDIN, de, T.P., 1990, Vesmír a lidstvo. Vyšehrad, Praha, 265 s.
- CHOJNICKI, Z., 1985, Orientacje filozoficzno-metodologiczne geografii – ich koncepcje i modele. *Przegląd Geograficzny*, 57, 3, 255-281.
- CHOJNICKI, Z., 1996, Geografia społeczno-ekonomiczna wobec transformacji systemowej w Polsce. *Przegląd Geograficzny*, 68, 1-2, 19-29.
- CHOJNICKI, Z., 1999, O geografii. In: Domański, B., Widacki, W., eds., *Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia. Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999. Tom IV*. IG UJ, Kraków, 17-26.
- CHOJNICKI, Z., 1999b, Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, 447 s.
- CHOJNICKI, Z., 2000, Perspektywiczne problemy badawcze geografii. In: Kortus, B., Jackowski, A., Krzemień, K., eds., *Nauki geograficzne w poszukiwaniu prawdy o ziemi i człowieku. Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999. Tom V*. IG UJ, Kraków, 151-157.
- JAMES, P. E., MARTIN, G. J., 1981, All Possible Worlds. A History of Geographical Ideas. John Wiley & Sons, New York, 508 s.
- JĘDRZEJCZYK, D., 1997, Antropogeografia polska XIX i XX wieku. UW, Warszawa, 171 s.
- JĘDRZEJCZYK, D., 2001, Wprowadzenie do geografii humanistycznej. UW, Warszawa, 143 s.

- JOHNSTON, R.J., 1986, *Philosophy and Human Geography. An Introduction to Contemporary Approaches*. Edward Arnold, London, 178 s.
- JOHNSTON, R.J., 1998, Fragmentation around a Defended Core: the Territoriality of Geography. *The Geographical Journal*, 164, 2, 139-147.
- JOHNSTON, R.J., GREGORY, D., PRATT, G., WATTS, M., 2000, *The Dictionary of Human Geography*. Blackwell, Oxford, 958 s.
- JOHNSTON, R.J., SIDAWAY, J.D., 2004, *Geography & Geographers. Anglo-American Human Geography since 1945*. Arnold, London, 527 s.
- KASALA, K., 1998, Argumenty pre regionálnu geografiu. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 40, 69-76.
- KASALA, K., 1999, Cieľ a prostriedky regionálnogeografického prístupu. In: Minár, J., Trizna, M., eds., *Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie*. UK Bratislava, s. 191-196.
- KASALA, K., 2000, Regionálna geografia – kríza alebo oživenie? *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, 7, 53-67.
- KASALA, K., 2003, Porozumenie ako cieľ regionálnogeografického prístupu. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 42, 41-51.
- KASALA, K., 2003b, Kontexty a kontextuálny prístup v regionálnej geografii. In: Novák, S., ed., *Geografické aspekty stredoevropského priestoru*. PdF MU Brno, s. 50-54.
- KEDROV, B. M., 1979, *Filozofia a veda. Pravda*, Bratislava, 379 s.
- KELLERMAN, A., 1987, Structuration Theory and Attempts at Integration in Human Geography. *Professional Geographer*, 39, 3, 267-274.
- KIRK, W., 1963, Problems of geography. *Geography*, 48, 357-371.
- KOREC, P., 2005, Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004. Geografika, Bratislava, 227 s.
- KOZAK, J., ORŁOWSKA, E., WILCZYŃSKI, W., 1999, Co jest istotą geografii? In: Domański, B., Widacki, W., eds., *Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia. Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849-1999. Tom IV*. IG UJ, Kraków, 27-39.
- KROPOTKIN, P., 1979, What geography ought to be. *Antipode*, 10, 3, 6-15. Originálny text publikovaný v r. 1885.
- LAUKO, V., 1982, Podstata regionálnej geografie a jej postavenie v systéme geografických vied. *Geografický časopis*, 34, 3, 265-275.
- LAUKO, V., 1983, Súčasné chápanie regionálnej geografie. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 22, 29-41.
- LAUKO, V., 2000, Transformácia regionálnej geografie. *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, 7, Plzeň, 24-31.
- LETZ, J., 1992, Teória poznania. Systémové a experienciálne-evolučné porozumenie poznania. Filozofická sekcia ÚSKI, zv. 2, JUP, Nové Zámky, 252 s.
- LEY, D., SAMUELS, M.S., eds., 1978, *Humanistic Geography: Prospects and Problems*. Maaroufa Press, Chicago, 337 s.
- LIVINGSTONE, D. N., 2003, *Putting science in its place: geographies of scientific knowledge*. University of Chicago Press, Chicago, 234 s.
- LIVINGSTONE, D., HARRISON, R.T., 1981, Immanuel Kant, subjectivism, and human geography: a preliminary investigation. *Transactions, Institute of British Geographers*, 6, 359-374.
- LISOWSKI, A., 1996, Tendencje dezintegracyjne i integracyjne we współczesnej geografii człowieka. *Przegląd Geograficzny*, 68, 3-4, 317-333.
- LISZEWSKI, S., 1999, Czy i co łączy współczesne nauki geograficzne. Refleksje osobiste nad stanem polskiej geografii. In: Lisowski, A., ed., *Geografia na przełomie wieków – jedność w różnorodności*. UW Warszawa, 82-90.
- LISZEWSKI, S., 2004, Stan dyskusji polskich geografów na temat jedności i zakresu pojęciowego współczesnej geografii (na początku XXI wieku). In: Jackowski, A., ed., *Geografia u progu XXI wieku*. KNG PAN a IgiGP UJ, Kraków, 11-26.

- LJAMIN, V.S., 1978, Geografia i obščestvo. Mysl', Moskva, 310 s.
- LJAMIN, V.S., 1980, Filozofické základy geografie. In: Filozofické základy přírodních věd. Svoboda, Praha, s. 298-338.
- LOBODA, J., 2004, Polská geografie na prahu nového milénia. *Geografie – Sborník České geografické společnosti*, 109, 4, 314-327.
- LOVELOCK, J.E., 1979, Gaia. A New Look at Life on Earth. Oxford University Press, New York-London, 148 s.
- LOWENTHAL, D., 1961, Geography, experience and imagination: towards a geographical epistemology. *Annals of the Association of American Geographers*, 51, 241-260.
- LUKNIŠ, M., 1977, Geografia krajiny Jura pri Bratislave. UK Bratislava, 211 s.
- LUKNIŠ, M., 1985, Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. *Geografický časopis*, 37, 2-3, 137-163.
- MAIK, W., 1992, Problematyka rozwoju polskiej geografii społeczno-ekonomicznej w świetle paradygmatycznych modeli pojęciowych. *Przegląd Geograficzny*, LXIV, 3-4, 231-246.
- MAIK, W., 2004, Główne problemy i pojęcia geografii. In: Jackowski, A., ed., Geografia u progu XXI wieku. KNG PAN a IgiGP UJ, Kraków, 27-45.
- MARTINEC, F., 1982, O niektorých otázkach regionálnej geografie. *Geografický časopis*, 34, 3, 255-264.
- MATLOVIČ, R., 1999, Postmodernistické reflexie v urbánnej geografii. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 3, 45-53.
- MATLOVIČ, R., 2001, Geografia religii. FHPV PU, Prešov, 375 s.
- MATLOVIČ, R., 2002, Teoreticko-metodologický rámec komplexnej geografickej interpretácie priestorovej štruktúry mesta. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 6, 127-143.
- MATLOVIČ, R., 2005, The end of geography of religion ? Towards the issue of the relevance of religions research in the contemporary human geography. In: Domański, B., Skiba, S., eds., Geografia i sacrum. Tom 2., IGiGP UJ, Kraków, s. 315-327.
- MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K., 2005, Vývoj regionálnych disparít na Slovensku a problémy regionálneho rozvoja Prešovského kraja. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 8, 66-88.
- MATLOVIČ, R., ŽIGRAJ, F., 2002, Vybrané metavedné problémy geografie religii. In: Slovensko a integrujúca sa Európa. *Geografické informácie*, 7, UKF Nitra, 2002, s. 153-166.
- MAZÚR, E., DRDOŠ, J., URBÁNEK, J., 1980, Geography and the changing world. *Geografický časopis*, 32, 97-107.
- MAZÚR, E., DRDOŠ, J., URBÁNEK, J., 1983, Krajinné syntézy – ich východiská a smerovanie. *Geografický časopis*, 35, 1, 3-19.
- MAZÚR, E. a kol., 1985, Krajinná syntéza oblasti Tatranskej Lomnice. Veda, Bratislava, 106 s.
- MINÁR, J., TRIZNA, M., eds., 1999, Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie. UK Bratislava, 327 s.
- MITCHELL, W.J., 2004, E-topia: život ve městě trochu jinak. Zlatý řez, Praha, 183 s.
- MORGAN, K., 2004, The exaggerated death of geography: learning, proximity and territorial innovation systems. *Journal of Economic Geography*, 4, 1, 3-21.
- McLUHAN, M. H., 1962, The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man. University of Toronto Press, Toronto, 293 s.
- MIČIAN, L., 1979, Syntetizing, Integrating Directions in the Landscape Research and their Position in the System of Geographical Sciences. In: International Symposium Smolenice, Bratislava, s. 42-52.
- MIČIAN, L., 1984, The analysis and comparison of the selected conceptions of geographical science system. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 24, 41-54.

- MIČIAN, L., 1988a, Problém pozície geografie v systéme vied. *Sborník Československé geografické společnosti*, 93, 4, 292-301.
- MIČIAN, L., 1988b, Problém geografickej formy pohybu hmoty ako významný „most“ medzi geografiou a filozofiou. In: Gardavský, V., Příbyl, J., eds., *Geografické vědy ve struktuře věd přírodních a společenských. Sborník prací GÚ ČSAV*, 21, Brno, 23-27.
- MIČIAN, L., 1996, Position of regional geography within the system of geographical sciences. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 38, 29-41.
- MIČIAN, L., 2000, Vhodným systémom geografických vied k pokroku v regionálnej geografii. *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, 7, 35-40.
- MIČIAN, L., ZATKALÍK, F., 1986, *Náuka o krajine a starostlivosť o životné prostredie*. PF UK Bratislava, 137 s.
- MICHAELI, E., KANDRÁČOVÁ, V., 1985, Racionálne využívanie krajiny na príklade Šarišských Michalian. *Geografický časopis*, 37, 1, 394-412.
- MIKLÓS, L., IZAKOVIČOVÁ, Z., 1997, Krajina ako geosystém. Veda, Bratislava, 152 s.
- MURGAŠ, F., 2005, Konceptuálny rámec kvality života v geografii. In: *Geografická organizace Česka a Slovenska v současném období*. UG ČSAV, Brno, s. 65-74.
- O'BRIEN, R., 1992, Global financial integration: the end of geography. CFR Press, New York, 120 s.
- OŤAHEL, J., 1996, Krajina – pojem a vnem. *Geografický časopis*, 48, 3-4, 241-253.
- OŤAHEL, J., POLÁČIK, Š., 1987, *Krajinná syntéza Liptovskej kotliny*. Veda, Bratislava, 118 s.
- PASSARGE, S., 1924, Landeskunde und vergleichende Landschaftskunde. *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, 331-334.
- PAULOV, J., 1968, Snahy o premenu teoreticko-metodologického modelu geografie. *Filozofia*, 23, 1, 55-68.
- PAULOV, J., 1969, Syntetizačno-integračné úsilie v geografii a exaktné postupy. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 74, 2, 127-141.
- PAULOV, J., 1986, Spory o pozitivizmus v súčasnej západnej geografii. *Geografický časopis*, 38, 2-3, 260-273.
- PAULOV, J., 1996, The situation of regional geography: some open questions. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 38, 9-16.
- PAULOV, J., 1997, Postmodern Geography: a brief characterization. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica*, 32, 45-50.
- PAULOV, J., 1998, Niekoľko úvah o geografii na prelome 20. a 21. storočia a 2. a 3. tisícročia. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 2, 11-22.
- PAULOV, J., 2000, K vývoju kvantitatívnej a teoretickej geografie. *Geografický časopis*, 52, 1, 3-14.
- PAULOV, J., 2002, Komplexita a geografia. *Geografický časopis*, 54, 4, 393-398.
- PAVLÍNEK, P., 1993, Anglo-americká geografie ve dvacátém století. In: Sýkora, L., ed., *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. PF KU, Praha, s. 9-29.
- PEET, R., 1998, *Modern Geographical Thought*. Blackwell, Oxford, 342 s.
- PHILO, Ch., PARR, H., 2003, Introducing psychoanalytic geographies. *Social & Cultural Geography*, 4, 3, 283-293.
- RICHLING, A., 2005, O potrzebie działań prowadzących do integracji geografii. In: Domański, B., Skiba, S., eds., *Geografia i sacrum. Tom 1*. IgiGP UJ, Kraków, 155-159.
- RYBÁR, J., 1997, Úvod do epistemológie Jeana Piageta. *Iris*, Bratislava, 124 s.
- RYKIEL, Z., 2004, O przyszłości geografii i instynkcie samozachowawczym geografów. In: Jakowski, A., ed., *Geografia u progu XXI wieku*. KNG PAN a IgiGP UJ, Kraków, 95-98.
- SACK, R. D., 1997, *Homo Geographicus*. John Hopkins University Press, Baltimore, 328 s.
- SAINT-EXUPÉRY, A., 1984, *Malý princ*. Albatros, Praha, 93 s.
- SAUER, C., 1925, *Morphology of Landscape*. *Publications in Geography*, 2, University of California Press, s. 19-54.

- SAYER, A., 1984, Method in Social Science: A Realist Approach. Hutchinson, London, 271 s.
- SAYER, A., 1985, Realism and Geography. In: Johnston, R.J., ed., The Future of Geography. Methuen, London, 159-173.
- SEPPÄLÄ, M., 2001, Some visions of geography. *Fennia*, 179, 1, 21-26.
- SILVERMAN, D., 2005, Ako robíť kvalitatívny výskum. Ikar, Bratislava, 327 s.
- SLIWA-SCHNEIDER, R., LESER, H., 2003, Geography – Problem Solving Competencies for Societal Concerns. *Geographica Helvetica*, 58, 3, 176-183.
- SULIBORSKI, A., 2004, Wnioski końcowe. In: Jackowski, A., ed., Geografia u progu XXI wieku. KNG PAN a IgiGP UJ, Kraków, 101-105.
- SÝKORA, L., ed., 1993, Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. PF UK, Praha, 201 s.
- The International HapMap Consortium, 2005, A haplotype map of the human genome. *Nature* 437, 1299-1320.
- THRIFT, N., 1990, For a new regional geography 1. Progress in Human Geography, 14, 2, 272-279.
- THRIFT, N., 1991, For a new regional geography 2. Progress in Human Geography, 15, 4, 456-465.
- THRIFT, N., 1993, For a new regional geography 3. Progress in Human Geography, 17, 1, 92-100.
- TUAN, Y.F., 1971, Geography, phenomenology and the study of human nature. *Canadian Geographer*, 15, 181-192.
- TUAN, Y.F., 1974, Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NY, 260 s.
- URBÁNEK, J., 1992, Krajina – vec alebo proces? *Geografický časopis*, 44, 3, 217-236.
- VALLEGA, A., 2004, Geography and the International Geographical Union: In Search of the Route. *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 148, 6, 54-63.
- VALLEGA, A., 2005, Ten Theses on IGU Strategy and Actions. A Working Paper presented at the meeting of the IGU Executive Committee in Venice, 23-27 April 2005. www.igu.org.com.
- VANDERMOTTEN, C., NICOLAI, H., MONTANARI, A., eds., 2004, New trends and state of the geography in the European countries. *Belgeo*, 1, Université Libre de Bruxelles, 190 s.
- VERNADSKIJ, V. I., 1989, Biosfera i noosfera. Mysl', Moskva.
- VIDAL DE LA BLACHE, P., 1899, Leçon d'ouverture du cours de géographie. *Annales de Géographie*, 8, 97-109.
- VIDAL DE LA BLACHE, P., 1911, Les genres de vie dans la géographie humaine. *Annales de Géographie*, 20, 193-212.
- Výnos MŠ SR č. 1055/2003-11 o odboroch výskumu a vývoja a číselníku odborov výskumu a vývoja.
- WALMSLEY, D.J., LEWIS, G.J., 1984, Human Geography: Behavioural approaches. Longman, New York, 195 s.
- WEIR, B.S., CARDON, L.R., ANDERSON, A.D., NIELSEN, D.M., HILL, W. G., 2005, Measures of human population structure show heterogeneity among genomic regions. *Genome Research*, 15, 1468-1476.
- WHITTLESEY, D., 1954, The Regional Concept and the Regional Method. In: James, P.E., Jones, C.F., eds., American Geography – Inventory and Prospect. Syracuse University Press, Syracuse, 19-68.
- WILCZYŃSKI, W., 1996a, Idea przyrody w historii myśli geograficznej. Jedność, Kielce, 296 s.
- WILCZYŃSKI, W., 1996b, Geografia jako dziedzina przyrodniczo-humanistycznego consensusu. *Przegląd Geograficzny*, 1-2, 193-202.
- WILCZYŃSKI, W., 2003, Autonomia i jedność geografii. Studium metodologiczne. ŁTN, Łódź, 74 s.
- WOLPERT, J., 1964, The decision process in spatial context. *Annals of the Association of American Geographers*, 54, 537-558.
- WRIGHT, J.K., 1947, Terrae incognitae: the place of the imagination in geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 37, 1-15.

- ŽIGRAI, F., 1999, The search for geographic identity. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, Supplementum, 2/1, 305-318.
- ŽIGRAI, F., 2004, Význam metageografie pre prepojenie základného a aplikovaného geografického výskumu. *Acta Universitatis Mathiae Belii, Geografické štúdie*, 12, 18-29.
- ŽIGRAI, F., 2005, Metavedný význam regionálnej geografie v kontexte súčasného regionálneho rozvoja na Slovensku. *GEO Informations – elektronický časopis geografických vied*, 1, Nitra, www.fpv.ukf.sk/kg/geoinfo/aktualna.htm.

**GEOGRAPHY – SEARCH FOR THE BOND
(TOWARDS THE ISSUE OF THE AUTONOMY AND UNITY OF GEOGRAPHY, ITS
EXTERNAL POSITION AND INSTITUTIONAL INTEGRATION WITH RESPECT TO
THE SLOVAK SITUATION)**

Summary

We have been searching for the bond in geography in the following points or pillars:

- ontological confirmation of the autonomy of geography – geography is cemented by the object and subject of its research,
- epistemological confirmation of the autonomy of geography – geography is cemented by the common epistemological field, that is, the common methodological approaches, methods and ways of interpretation of observed events,
- problem confirmation of the autonomy of geography – geography is cemented by the common problem concepts which might be solved only through the cooperation between physical and human geographers,
- institutional-pragmatic confirmation of the autonomy of geography – geography is cemented by the self-preservation of geographers and common institutional structures.

When discussing ontological confirmation of autonomy of geography we have proved the necessity to particularize the definition of the Earth Landscape Sphere as the object of geographical research. The Earth Landscape Sphere includes five groups of qualitatively different interacting geospheres:

- a) material geospheres of inorganic character (lithosphere with georelief, atmosphere, hydrosphere),
- b) material geospheres of inorganic-organic character (pedosphere),
- c) material geosphere of organic character (biosphere),
- d) material geosphere of anthropogenic character (social-economic sphere – sociosphere and technosphere),
- e) nonmaterial geospheres of anthropogenic character (noosphere and cybersphere).

While the first three groups of geospheres are the domain of natural sciences research (sciences of inanimate and animate nature), the fourth and the fifth group are the domain of human sciences, as well as cognitive sciences and philosophy. The boundlessness of geography object that includes qualitatively different features thus complicates the definite insertion of geography into the positivistic model of science organisation.

An obstacle to acquire the unity in geography and even to endanger its further existence we consider, in accord with other authors, the acceptance of geography as a natural science. Behind this attitude it is possible to see already overcome neopositivistic attempt to methodologically unify all sciences on the basis of natural sciences, what might lead to the refutation of methodological autonomy of considerable part of human geography. Geography as a purely natural science may only generalize the partial pieces of knowledge, what, on the other hand, do the analytical special

sciences much better. The hold of geographers by this statement might subsequently lead to the ending of geography as individual scientific discipline.

Specification of epistemological field of geography seems to be rather inspirational for the confirmation of the autonomy of geography. Working on the assumption of Kant's epistemological concept (concept of synopsis) and newer knowledge of cognitive sciences (psychology, neurobiology) it appears that the human perception and thinking have synthetic character, and thus geography is a source of knowledge very similar to human psychological structure, and thus the very suitable for the needs of education. This might serve as a pillar for argumentation in favour of preservation of geography as a teaching subject at primary and secondary schools. This way the bad idea about the separation of natural and human education at the level of teaching subjects would quite eliminate.

According to its internal development, geography used to have changeably monodisciplinary and polydisciplinary face. Today there appears the need that geography acquired the transdisciplinary face, whereas its core could be formed by reconstructed or „new“ regional geography. Regional geography should profile itself as integral, transdisciplinary platform for explanation of space-structuring processes on the one hand, and understanding the basis of the identity of regional units on various taxonomy levels in the context of everyday human experience, on the other hand. Geography should not be restricted to abstract-functional holism in the form of systems-theory application, but it had better prefer contextual holism where the insertion of information into the wider contexts and more flexible comparative frames play rather an important role. The recognition of other regions should serve for the uncovering of particularities and unique traits of the observed regions and areas. This is the way geography could show how to harmonize the two competitive ways of producing geographical information – nomothetic approaches on one hand and idiographic approaches on the other hand.

Institutional confirmation of the autonomy of geography stems from a simple assumption that geography exists as long as there exist geographical institutional structures, to which one might for example include:

- geography as a teaching subject at primary and secondary schools,
- geography as a studying subject at universities,
- geography as a scientific field in the nomenclature of science and research fields,
- geographical workplaces at universities,
- geographical research institutions,
- geographical commissions for officiating qualification promotions at various levels, officiating research projects as well as education programs,
- possibility to further career (obtain habilitation and professorship) in geography,
- sufficient personal background of the field in form of professors who are the guarantors of education programs and who conceptually direct the orientation of research and represent the community outwardly,
- legislative definition of occupational positions where the graduation in geography is a basic qualification precondition.

From the specific geography development point of view in Slovakia, we assume that the attempt of our community should concentrate on fostering its position within society. Primarily, it is necessary to reassess the enduring attitudes towards the position of geography as the natural science what is metageographically untenable. From this fact there should play out the effort for institutional autonomy of geography, either in organisation structures of universities or in nomenclatures of scientific and studying fields. This requires the sufficient personal background, especially in form of professors. Last but not least there would be useful to start discussions concerning the role of Geographical Institute of The Slovak Academy of Science in terms of research coordination, what might help to assert geography in competition for big and financially interesting projects with international dimension.

Translated by Alena Sedláková

TRANSFORMÁCIA SLOVENSKEJ GEOGRAFIE, JEJ DÔSLEDKY A PROBLÉMY

Viliam LAUKO¹

Abstract: *The article discusses the development and transformation of Slovak geography from the foundation of the first geographic center in 1923. The stress is laid on the period after WWII and mainly on the period after the year 1989. In the first part, we observe the formation, development and transformation of geographic centers, their integration into the supreme institutions and transformation of their titles. In the second part, we turn to the transformation of geographic research under the influence of particular factors, to the results of the transformation and the problems that it faces nowadays.*

Key words: *Slovak geography, development, transformation, consequences, problems*

Úvod

Vývoj vo všeobecnosti ovplyvňujú mnohé faktory, ktoré určujú charakter zmien. „Chceme zdôrazniť, že vedecký život neprebieha v izolácii“ konštatuje Johnston (1987, s. 19). Tak aj vývoj slovenskej geografie neprebíhal izolovane, ale podliehal mnohým faktorom, pod vplyvom ktorých sa slovenská geografia transformovala. Medzi faktory, ktoré ovplyvňovali vývoj slovenskej geografie patria podľa nášho názoru predovšetkým:

- Vývoj a transformácia geografie vo svete
- Vývoj a vplyv iných vied a techniky, nových poznatkov, ideológií
- Požiadavky a vplyv praxe a spoločnosti
- Inštitucionálne začlenenie
- Zmena politickej a spoločenskej situácie
- Zmena hospodárskych podmienok

V uvedenom príspevku sa pokúsime poukázať na zmeny, ktoré nastali v slovenskej geografii počas jej vývoja a zhodnotiť vplyv faktorov, ktoré pôsobili na jej transformáciu. Sústreďme sa pri tom na obdobie od polovice minulého storočia po súčasnosť s akcentom na transformáciu po roku 1989.

V prvej časti sa venujeme vývoju a transformácii inštitucionálneho začlenenia. Všímať si budeme vznik a vývoj geografických pracovísk, zmeny v ich začlenení do nadriadených inštitúcií a transformácie ich názvov.

V druhej časti venujeme pozornosť rôznym zmenám, ktoré nastali v slovenskej geografii, pričom sa budeme snažiť vysvetliť ich na základe horeuvedených faktorov.

Treba ešte poznamenať, že príspevok má globálny charakter. Uvedené sú v ňom hlavne, zovšeobecnené skutočnosti, pričom vždy možno nájsť určité výnimky. Tiež sme sa až na výnimky zámerne vyhli konkretizácii jednotlivých osôb, nakoľko je to vec náročná a citlivá a predpokladáme, že v našej relatívne úzkej komunite sú ľudia informovaní o práci a odbornej orientácii svojich kolegov.

¹ **Doc. RNDr. Viliam Lauko, PhD.**, Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava 4, e-mail: lauko@fns.uniba.sk

Inštitucionálna transformácia

Vznik a vývoj geografických pracovísk

Súčasný stav slovenskej geografie je výsledkom jej vývoja v ktorom prešla viacerými transformáciami. Počiatky slovenských geografických prác a tým teda aj slovenskej geografie možno nájsť už v 16. storočí, kedy jednu z prvých monografií o Uhorsku (*Rerum Ungarorum decades*, 1568) vydal v Európe známy humanista a polyhistor, Ján Sambucus z Trnavy (Gurňák, D., Blažík, T., Lauko, V. 2005). Neskôr ju reprezentovali mnohí slávni Slováci akým bol predovšetkým Matej Bel v 18. storočí.

My sa však budeme zaoberať obdobím až od 20. storočia a najmä obdobím posledných desaťročí. V 20. storočí bola geografia na Slovensku inštitucionalizovaná. V roku 1923 vznikol zemepisný seminár a geografia sa prednášala na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Slovenská geografia bola vtedy predovšetkým pod vplyvom českej geografie, nakoľko prednášky postupne viedli českí profesori: J. Daneš, F. Štůla, J. Král a J. Hromádka. Okrem toho geografickým výskumom Slovenska sa zaoberali F. Vitásek, J. Kinský a ďalší. Profesor Hromádka postupne vychoval slovenských odborníkov. Medzi prvých z nich patrili Š. Janšák, F. Bokes, J. Martinka, J. Volko-Starohorský a M. Lukniš. V roku 1943 bol zriadený Zemepisný ústav, predchodca dnešného Geografického ústavu SAV. V rokoch 1951-1959 geografia na Univerzite Komenského prešla na geologicko-geografickú fakultu, potom existovala v rámci prírodovedeckej fakulty. V rámci geologicko-geografickej fakulty vznikli v roku 1952 Katedra fyzickej geografie a katedre ekonomickej geografie.

Okrem Univerzity Komenského boli v povojnovom období zriadené katedry geografie na pedagogických fakultách v Prešove (1952, keď jej inštitucionálnym predchodcom bol Ústav geografie, založený v r. 1949 na pobočke Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity v Košiciach), v Banskej Bystrici (1954), v Trnave (1962, ktorá zanikla so zánikom fakulty v r. 1984) a v Nitre (1959). Na Vysokej škole obchodnej existoval už v roku 1940 samostatný geografický ústav, ktorý externe riadil prof. Hromádka a ktorý sa v súvislosti s organizačnou prestavbou školy v školskom r. 1950/51 na Vysokú školu ekonomickú stal súčasťou novovytvoreného Ústavu spoločenských vied.

Vidno, že po II. svetovej vojne nastal na Slovensku prudký kvantitatívny rozvoj geografických pracovísk, ktorý potom už pokračoval miernejším tempom. Na Prírodovedeckej fakulte UK vznikli v roku 1974 katedra regionálnej geografie a v roku 1992 katedra kartografie, geoinformatiky a diaľkového prieskumu Zeme. Po roku 1989 okrem posledne menovanej katedry vznikli ešte v roku 1998 na Prírodovedeckej fakulte univerzity P. J. Šafárika v Košiciach katedra geografie, dnes ústav geografie a tiež katedra geografie na Katolíckej univerzite v Ružomberku v roku 2004, ale geografia tam bola prednášaná už dva roky predtým.

Posudzujúc z kvantitatívneho hľadiska možno vývoj a transformáciu pracovísk geografie považovať jednoznačne za progresívny. Postupne sa zväčšoval počet pracovísk a v súvislosti s tým aj počet geografov, v nich zamestnaných.

Okrem pozitívneho hodnotenia kvantitatívnych ukazovateľov možno konštatovať, že geografické pracoviská (hlavne katedry) reagovali do určitej miery aj na trendy, ktoré prebiehali vo svetovej geografii a na potreby praxe. Ako príklad možno uviesť vznik komplexnejšie zameranej katedry regionálnej geografie a vznik katedry kartografie, geoinformatiky a diaľkového prieskumu Zeme.

Transformácia začlenenia geografických pracovísk do nadriadených inštitúcií

Kvantitatívny vývoj a transformácia geografických pracovísk boli vcelku progresívne. Okrem samotného vzniku a rozvoja geografických pracovísk je zaujímavá aj ich transformáciu v oblasti inštitucionálneho začlenenia do fakúlt, resp. iných nadriadených inštitúcií.

Ako už bolo spomenuté prvé geografické pracovisko bolo založené na Filozofickej fakulte, čo by poukazovalo na jej prevažne humánny charakter. Potom došlo k extrémnej zmene, kedy sa v rámci Univerzity Komenského dostala geografia na geologicko-geografickú fakultu, čo zase poukazuje na jej výrazne fyzicko-geografickú orientáciu. V tom trende katedry geografie zotrvali, keď sú začlenené do prírodovedeckej fakulty.

Jednoduchšiu transformáciu v inštitucionálnom začlenení prekonal Geografický ústav SAV. Najskôr bola súčasťou Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU). V povojnovom období sa SAVU pretransformovala na Slovenskú akadémiu vied (SAV), ktorá bola oficiálne zriadená zákonom SNR v roku 1953.

Geografia v Prešove síce menila svoje začlenenie viackrát, ak však budeme považovať z hľadiska vednej orientácie pedagogickú fakultu, pedagogickú školu a pedagogický inštitút za analogické, potom výraznejšia transformácia nastala len v r. 1997, kedy vznikla rozčlenením Univerzity P. J. Šafárika Prešovská univerzita, pričom katedra geografie a geoeológie sa stala súčasťou fakulty humanitných a prírodných vied.

Podobnú históriu mala katedra geografie v Banskej Bystrici a v Nitre. V Banskej Bystrici bola geografia začlenená postupne do Vyššej školy pedagogickej, pedagogickej fakulty a vznikom Univerzity Mateja Bela od roku 1992 sa stáva súčasťou fakulty prírodných vied.

V Nitre sa geografia ako samostatný predmet štúdia prednášala na katedre prírodných vied už od vzniku Pedagogického inštitútu v rokoch 1959-1963. V rokoch 1964-1992 bola začlenená do Pedagogickej fakulty, v rokoch 1992-1996 do Vysokej školy pedagogickej a od roku 1996 do Fakulty prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa.

Geografický ústav na Vysokej škole obchodnej existoval najskôr ako samostatný. Na Vysokej škole ekonomickej sa v roku 1951 stal súčasťou novovytvoreného ústavu spoločenských vied. Neskôr bola geografia začlenená do fakulty politickej ekonómie a potom v rámci Ekonomickej univerzity do Národohospodárskej fakulty, ktorej súčasťou je do dnes.

Zovšeobecňujúc môžeme konštatovať, že ak neberieme do úvahy z hľadiska odborného zamerania nadriadené inštitúcie, ktoré majú univerzálny charakter (napr. pedagogické fakulty, SAV), jednotlivé pracoviská geografie boli v minulosti v rozličných obdobiach začlenené do inštitúcií so spoločenskovedným zameraním, s prírodovedným zameraním, alebo aj spoločensko-prírodovedným zameraním. Ak neberieme do úvahy špecifické postavenie geografie na Ekonomickej univerzite, v súčasnosti sú z ostatných katedier štyri začlenené do prírodovedeckých fakúlt (Bratislava, Banská Bystrica, Nitra, Košice), jedna do fakulty humanitných a prírodných vied (Prešov) a jedna do pedagogickej fakulty (Ružomberok). Podstatu geografie z pohľadu metavedného najlepšie v súčasnom stave vystihuje jej začlenenie do fakulty humanitných a prírodných vied, aké má Prešov.

Teoreticky by sa dalo uvažovať aj o inštitucionálnom osamostatnení geografie, ako vedy, ktorá rieši najmä priestorové problémy vznikajúce vzájomným pôsobením človeka a jeho prírodného prostredia. Tu by pri potenciálnom spájaní mali k nej blízko vedy zaoberajúce sa problémami environmentálnymi, ekologickými ako aj problémami, regionálneho rozvoja a udržateľného rozvoja.

Transformácia názvov katedier

Okrem Geografického ústavu SAV a najnovšie vzniknutých pracovísk (Katedra kartografie, geoinformatiky a diaľkového prieskumu v Bratislave, Geografický ústav v Košiciach a Katedra geografie v Ružomberku), všetky ostatné geografické pracoviská transformovali počas svojej existencie svoje názvy.

Na Prírodovedeckej fakulte v Bratislave v roku 1952 založená katedra fyzickej geografie transformovala svoj názov v roku 1993 na katedru fyzickej geografie a geoekológie. Spolu s katedrou fyzickej geografie v roku 1952 vzniknutá katedra ekonomickej geografie transformovala svoj názov v roku 1986 na Katedru socioekonomickej geografie a v roku 1992 na katedru ľudnanej geografie a demografie. v roku 1974 vzniknutá katedra regionálnej geografie zmenila v roku 1986 svoj názov na katedru regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny.

Prvým inštitucionálnym predchodcom dnešnej katedry v Prešove bol ústav geografie, založený v r. 1949. V r. 1961 sa ústav geografie vyčlenil z katedry prírodných vied, čím vznikla samostatná katedra geografie. K inštitucionálnej zmene došlo v r. 1996, kedy sa v súvislosti s rozšírením profilu katedra premenovala na katedru geografie a geoekológie. Od r. 2004 po úspešnej akreditácii nových študijných programov sa katedra nazýva katedra geografie a regionálneho rozvoja.

Na bývalých pedagogických fakultách v Banskej Bystrici a v Nitre mali transformácie katedier podobný charakter. Niekedy boli organizačne spojené s iným odborom, alebo fungovali ako samostatné katedry. V Banskej Bystrici v dobe založenia v roku 1954 bol zemepis integrálnou súčasťou katedry dejepisu a zemepisu (Mazúrek, 2004). V roku 1961 boli odborné katedry zlučované do väčších celkov. Zemepisná časť katedry bola včlenená do Katedry prírodovedy. V roku 1964 vzniká samostatná katedra geografie, ktorá bola neskôr spojená opäť s históriou (1976-1989). Vznikom Univerzity Mateja Bela v roku 1992 nesie v rámci fakulty humanitných a prírodných vied názov Katedra geografie a krajinskej ekológie.

V Nitre, kde sa na pedagogickom inštitúte geografia prednášala od roku 1959 sa v roku 1961 vytvorila samostatná katedra zemepisu. V roku 1973 po organizačných zmenách sa integrovala do spoločnej katedry dejepisu, zemepisu a občianskej výchovy. V roku 1991 sa integrovaná katedra rozčlenila a vznikla samostatná katedra geografie. Od roku 2004 sa pracovisko nazýva katedra geografie a regionálneho rozvoja.

Najviac transformácií názvu prebehlo na geografickom pracovisku na terajšej Ekonomickej univerzite. V roku 1940 tu bol založený geografický ústav, ktorý sa v roku 1950 stal súčasťou Ústavu spoločenských vied. V roku 1951 sa sformoval ústav hospodárskej geografie a dejín hospodárstva ako súčasť katedry politickej ekonómie. V roku 1957 sa ústav osamostatnil ako katedra ekonomickej geografie a hospodárskych dejín. Organizačné zmeny na vtedajšej fakulte politickej ekonómie v školskom roku 1964/65 znamenali oddelenie a zriadenie katedry ekonomickej geografie. V školskom roku 1970/71 sa znovu oddelenie hospodárskych dejín pričlenilo ku katedre ekonomickej geografie. V roku 1976 bol upravený názov katedry na katedru ekonomickej geografie a hospodárskych dejín. V nadväznosti na transformáciu slovenskej ekonomiky a zmien, ktoré sa dotýkali aj regionálneho rozvoja, v roku 1990 vznikla na Národohospodárskej fakulte Ekonomickej univerzity Katedra priestorovej ekonómie a regionálnej geografie. Pri organizačných zmenách v roku 1991 bola kated-

ra začlenená do katedry hospodárskej politiky ako jej oddelenie. Od marca 1992 sa toto oddelenie transformovalo na katedru regionálnej ekonómie, geografie a ekonomiky životného prostredia. Začiatkom roka 1997 bol upravený názov katedry na katedru regionálneho rozvoja a geografie. Touto vetou končí história katedry na jej vlastnej webovej stránke v auguste 2005. Transformácia názvov tejto katedry však prebieha tak rýchlo, že ani sami nestačili zaznamenať najnovšiu transformáciu názvu na: katedru verejnej správy a regionálneho rozvoja.

Transformácie názvov pracovísk, predovšetkým katedier sú na jednej strane výsledkom organizačných zmien v nadradených inštitúciách, ktoré nariaďujú napríklad zlučovanie a osamostatňovanie katedier. Všimnúť si treba, že tu tiež niekedy bola fúzia s humanitnými predmetmi (napr. katedra dejepisu a zemepisu), ale aj s prírodovednými predmetmi (napr. katedra prírodovedy).

Na druhej strane názov pracoviska odzrkadľuje výskumné a pedagogické zamerania, ktoré je pre pracovisko charakteristické. Pri našich fyzicko-geograficky orientovaných katedrách to bolo predovšetkým ekologické zameranie pri katedrách viac humanitne orientovaných to bolo v socialistickom období ekonomické zameranie a v ostatných rokoch záujem najmä o riešenie problémov regionálneho rozvoja.

V neposlednom rade príčinou transformácie názvu je aj určitá propagácia pracoviska navonok, kde už sám názov prezentuje ponuku a potenciálnu možnosť výskumnej a aplikovanej činnosti v danej oblasti. Častosť a početnosť transformácií názvu pracoviska je však otázna. Možno totiž namietat, že renomované firmy sa snažia svoj názov a značku, ktoré ich reprezentujú, udržať čo najdlhšie.

Transformácia geografickej vedecko-výskumnej činnosti

Slovenská geografia počas svojej existencie bola a je ovplyvňovaná vývojom a transformáciou svetovej geografie. Vo svetovej geografii v povojnovom období nastalo niekoľko transformácií.

Obdobie po druhej svetovej vojne bolo charakteristické prehĺbenou diferenciáciou geografie v dovtedy nevidanej miere. (Bašovský, 1979; Lauko, 1982;). Regionálna paradigma strácala svoje postavenie okolo 50-tich rokov najskôr v Amerike, potom v Anglicku a dominujúce postavenie postupne získavali odvetvové špecializácie (Johnston, 1987). Až riešenie komplexných problémov sveta, týkajúcich sa životného prostredia, regionálnych disparít, udržateľného rozvoja a pod. priniesli potrebu syntetickejšieho prístupu.

Na Slovensku v 50-tych 60-tych rokoch 20. stor. na vtedy jestvujúcich katedrách a geografickom ústave dominovali v rámci fyzickej geografie geomorfológia, klimatológia, hydrológia, biogeografia, neskôr sa rozvíjala pedogeografia. Z humannej geografie to bola predovšetkým geografia sídiel, obyvateľstva, postupne sa rozvíjala geografia priemyslu, poľnohospodárstva, dopravy, cestovného ruchu a pod.

Transformácia slovenskej geografie opäť k syntetickejšiemu zameraniu bola za podmienok izolácie v socialistickom tábore ovplyvnená predovšetkým cez fyzickú geografiu a to landsaftnou školou, ktorá sa rozvíjala najmä vo vtedajšom Sovietskom zväze (Armand 1975, Isačenko 1965, Sočava 1978) a v NDR (Neef 1967, Haase 1977, Richter 1968), po založení

Katedry regionálnej geografie na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave aj cestou revitalizovanej regionálnej geografie.

Rozvoj analytických disciplín bol zákonitý a prosperoval geografii vo svete ako aj u nás. Prejavil sa prudkým rozvojom výskumu všetkých zložiek geosféry, hromadením – dokonca explóziou – nových poznatkov a zdokonaľovaním metodických postupov (Bašovský, Lauko, 1990). Nastúpila tzv. kvantitatívna a teoretická revolúcia. Všeobecné vedomosti boli nahrádzané detailnými.

Nahromadenie vedomostí viedlo ku generalizácii a axiomatizácii (Harvey 1969). Podľa jedného z typických zástupcov tohto smeru Schaefera (1953) geografii treba chápať ako vedu spätú s formuláciou zákonov, podľa ktorých sa riadi priestorové rozmiestnenie určitých javov na zemskom povrchu. Dochádza k výraznému presunu od idiografickej k nomotetickej orientácii. Zvlášť v humánnej geografii vznikali, resp. boli z iných vied najmä matematiky implantované a ďalej rozpracované normatívne teórie, ktoré vystihovali podstatu javu za predpokladu vytrhnutia z reality a zjednodušenia reálneho sveta. Postupne dochádzalo k transformácii geografických vedomostí z fenomenálnych na intelektuálne. Prejavovalo sa to zmenou otázok z „čo“, „kde“ na „prečo“, „ako“ (Goledge, 2002). V súvislosti s tým došlo aj ku transformácii zdôrazňovania formy na zdôrazňovanie priestorových procesov a priestorových vzťahov. Na základe toho Bunge vo svojej knihe *Teoretická geografia* (1966) definuje geografii ako vedu o priestorových vzťahoch a vzájomných väzbách.

Tento trend sa prejavil do určitej miery aj v slovenskej geografii. Napríklad v geografii sídiel bol predtým akcent kladený na tvary pôdorysov dedín a miest. (Prejavoval sa tu vplyv geomorfológie a morfológie vôbec, ktorú najvýraznejšie prezentoval už v 18. storočí zakladateľ systematickej botaniky Carl Linné). Zo skúmania formy teda tvarov napr. sídiel sa prechádzalo na výskum ich funkcie, na výskum vzťahov medzi mestom a ich okolím, na výskum vzťahov medzi sídlami a pod.

Ďalším pokračovaním týchto smerov boli nové výskumné metódy, založené na modelovaní (Chorley, Hagget 1967), na využití všeobecnej teórie systémov metód regionálnej analýzy a pod.

Všeobecne možno povedať, že transformačné zmeny, ktoré prebehli vo svetovej geografii boli u nás s určitým časovým posunom v rôznej miere, nie však úplne, zachytené a uplatňované. Hlbšie zhodnotenie by vyžadovalo samostatnú štúdiu.

V druhej polovici 20. storočia a najmä v posledných desaťročiach mali vplyv na transformáciu svetovej geografie aj rôzne teoretické a filozofické smery, akými boli: behaviorizmus, environmentalizmus, regionalizmus, feminizmus, štrukturalizmus, Marxizmus, neo-Marxizmus, postmodernizmus, kriticismus, informačná veda a ďalšie.

V slovenskej geografii sa s novými teoretickými a filozofickými smermi stretávame vo väčšine prípadov iba informatívne v quasi kompilačných článkoch, iba niektoré boli implicitne použité v rámci výskumov (Paulov 1997, Kasala 2001, 2003, Matlovič 1999, Lehotský 2003).

Nové teoretické a filozofické koncepcie, ktoré sa začali objavovať v druhej polovici 20. storočia ovplyvnili riešenie geografických problémov. Nový spôsob uvažovania a myslenia si vynútil aj potrebu nových údajov a informácií a to nielen tvrdých dát. Potrebné bolo aj získavanie mäkkých údajov prostredníctvom dotazníkov, interview, mentálnych máp. Mnohé tieto metódy boli používané u nás i v minulosti, avšak do určitej miery bol transformovaný obsah skúmaných skutočností. Do popredia sa vo väčšej miere dostávajú informácie ne-

materiálneho charakteru napr. percepcie, postoje, preferencie, či emócie jednotlivcov, resp. zástupcov určitých skupín.

S rozvojom vedy a techniky nastúpili aj formy získavania údajov, akými sú predovšetkým letecké a družicové snímkovanie, či získavanie údajov rôznymi monitorovacími prístrojmi.

Možno konštatovať, že i tento netradičný spôsob získavania údajov a výskumu našiel v mnohých prácach slovenských geografov svoje odzrkadlenie.

Nové zdroje informácií a nahromadenie veľkého množstva údajov podmienili vznik GIS a vyžiadali si nové formy spracovania a interpretácie. Dominujúcu úlohu tu zohráva počítačová technika, umožňujúca spracovanie údajov, kartografickú a grafickú tvorbu. Spôsob výskumnej práce, v minulosti vo veľkej miere orientovaný na terénny výskum sa transformuje na prevažne computerovo-kabinetný.

Dovolíme si tvrdiť, že aj smer transformácie smerom na computerovo-kabinetný spôsob výskumnej práce prebehol v slovenskej geografii úspešne a dokonca v niektorých špeciálnych prípadoch mali výsledky medzinárodnú úroveň. Všeobecne však k tomu potrebné prístrojové vybavenie v porovnaní s vyspelým svetom na našich geografických pracoviskách silne zaostáva, pričom veľmi zlá je aj situácia s legalizovaným softvérovým vybavením.

Ďalšia transformácia, ktorá prebehla vo svetovej geografii je spätá s priamymi a naliehavými problémami, ktorých riešenie si vyžaduje prax. Riešenie problémov praxe spôsobilo väčšiu orientáciu geografie na humánnu sféru, čo sa snád' najviac prejavilo v USA. Ešte výraznejšie sa však prejavuje v transformácii orientácie zo základného výskumu na aplikovaný.

Tento trend transformácie je v slovenskej geografii jeden z najvýraznejších. Kým po druhej svetovej vojne predovšetkým geografický ústav ale aj katedry uskutočňovali prevažne základný výskum, dnes hoci sa to proklamuje, tomu tak zďaleka nie je.

Jednotlivé pracoviská sa snažia riešiť úlohy praxe a využívajú pritom poznatky, a predovšetkým mapy, ktoré boli vytvorené našimi predchodcami, resp. staršími kolegami pred niekoľkými desaťročiami. Ide napr. o mapy jednotlivých zložiek krajiny, komplexné analýzy jednotlivých území a pod. Tieto v kombinácii s dnes dostupnými štatistickými údajmi a možnosťami počítačového spracovania umožňujú pomerne rýchlo dôjsť k požadovaným výsledkom. Treba zdôrazniť, že jednotlivé slovenské geografické pracoviská sú do veľkej miery nútené orientovať sa na aplikovaný výskum, nakoľko štát im neposkytuje dostatočné prostriedky ani na bežnú prevádzku, napr. výučbu na katedrách. Paradoxom je, že aj pri hodnotení grantov v rámci vedeckej agentúry VEGA, kde sa slovne proklamuje podpora základného výskumu, jedno z hodnotení je založené na rýchlosti uplatnenia výsledkov v praxi. To evidentne pri základnom výskume nie je zákonným pravidlom.

Na transformáciu slovenskej geografie mali vplyv aj zmeny politickej a spoločenskej situácie po roku 1989. Prejavili sa v niekoľkých smeroch. Pádom železnej opony sa otvorili možnosti spolupráce našich geografov s pracoviskami prakticky na celom svete, nie iba v rámci bývalých socialistických krajín. Zvlášť veľký význam to má v možnosti zapájať sa do spoločných medzinárodných výskumov, z ktorých mnohé sú relatívne dobre dotované najmä Európskou úniou (napr. rámcové programy, INTERREG, a pod.). Nezanedbateľná je možnosť mobility, ktorú najviac využívajú mladí vedeckí pracovníci.

Niet pochýb, že medzinárodné kontakty a spolupráca pozitívne pôsobia na rozvoj slovenskej geografie a táto transformácia bola pozitívna. Zdá sa však možnosti stále nie sú v dostatočnej miere využívané.

Po roku geografia, ako aj ostatné vedy, prestala byť obmedzovaná komunistickou ideológiou. Otvorili sa možnosti vedeckého bádania v oblastiach predtým zakázaných, a zaznávaných či nesledovaných akými sú: geografia religii, (nekomunistická) politická geografia, geografia volieb, výskum v oblasti trhu práce a pod. Tiež bol možný rozvoj metód a postupov, založených na uznaní nematerialistických skutočností a prístupov.

Tiež nazeranie na priestorové rozdiely vo svete sa vymklo z nanútených pohľadov komunistickej ideológie a politickej ekonómie (nespravodlivý, stagnujúci až upadajúci kapitalistický západ kontra spravodlivý, napredujúci a perspektívny socialistický východ). Z týchto princípov vyplývala aj regionalizácia sveta a orientácia našich regionálno-geografických charakteristík a učebníc predovšetkým na politické zriadenie, ťažbu surovín, priemyselnú a poľnohospodársku výrobu. Aj transformáciu v tejto oblasti môžeme považovať za progresívnu.

Politické a spoločenské transformácie boli úzko späté aj s transformáciami ekonomickými, týkajúcimi sa hlavne financovania výskumu, zabezpečenia pracovísk pre výskum a výučbu nevyhnutnou technikou, informáciami a finančným ohodnotením pracovníkov. Treba konštatovať, že materiálne podmienky pre vedeckú prácu už ani predtým neboli porovnateľné s pracoviskami vo vyspelom zahraničí. Po roku 1989 sa však nezlepšili, skôr naopak. Je známou skutočnosťou, že dotácie štátu pre vedu i školstvo sú nielen nižšie ako vo vyspelých štátoch, ale dokonca nižšie ako v okolitých tiež transformujúcich sa štátoch. Ani jedna z doterajších ponovembrových vlád nezabezpečila adekvátne zvýšenie dotácií pre vedu a školstvo, hoci o dôležitosti vedy a vzdelania v súčasnom svete niet pochýb.

Hlavné problémy, ktoré vyplývajú z nedostatku financií sú najmä nedostatočné prístrojové a softvérové vybavenie, nedostatočný prístup k informáciám (nedostatok odbornej literatúry, odborných časopisov, obmedzené možnosti získavania informácií prostredníctvom internetu), stále ešte nedostatočné možnosti pobytu v zahraničí a na významných zahraničných konferenciách. Dôsledkom toho je nezáujem najmä mladých pracovníkov o vedeckú prácu, resp. ich značný odchod do iných oblastí, kde majú lepšie vybavenie a finančné ohodnotenie. Transformáciu vo finančnom zabezpečení a v hospodárskej situácii geografických pracovísk preto nemožno považovať za progresívnu a uspokojivú. Výdavky na výskum a vývoj vyjadrené v % z HDP patria k najnižším v rámci EÚ (22. miesto) a ich podiel v posledných rokoch klesá. Kým v roku 2000 tvoril 0,65 % z HDP, v roku 2004 už len 0,53 %. Pre porovnanie Švédsko vydáva na vedu a vývoj až 4,3 % z HDP (1. miesto v rámci EÚ).

Záver

Slovenská geografia prešla vo svojom vývoji niekoľkými transformáciami. Ak hodnotíme inštitucionálny vývoj v období od vzniku prvej oficiálnej slovenskej geografickej inštitúcie v roku 1923, môžeme konštatovať, že z hľadiska inštitucionálneho vývoja najväčšie transformácie boli zaznamenané po 2. svetovej vojne a po roku 1989. Po 2. svetovej vojne, do konca 50-tich rokov vzniklo 6 nových katedier a po roku 1989 ďalšie 3 nové geografické pracoviská. Vývoj geografických pracovísk bol spätý s vývojom nadriadených inštitúcií.

Po 2. svetovej vojne vznikli vysoké školy, fakulty, pedagogické inštitúty a pod. Po roku 1989 vznikali tiež nové vysoké školy avšak len jedna s novým geografickým pracoviskom. Vysoké školy, ktoré neboli univerzitami sa na ne po roku 1989 pretransformovali.

Ak neberieme do úvahy špecifické postavenie Geografického ústavu SAV a geografie na Ekonomickej univerzite, v súčasnosti sú z ostatných katedier štyri začlenené do prírodovedeckých fakúlt (Bratislava, Banská Bystrica, Nitra, Košice), jedna do fakulty humanitných a prírodných vied (Prešov) a jedna do pedagogickej fakulty (Ružomberok). Podstatu geografie najlepšie vystihuje začlenenie do fakulty humanitných a prírodných vied, aké má Prešov. Podľa väčšej orientácie geografie v ostatnom období na regionálny rozvoj by táto mohla byť inštitucionálne zaradená aj na ekonomicky orientované fakulty. Treba však poznamenať, že jediná katedra, ktorá je na Ekonomickej univerzite, nemá v súčasnosti vo svojom názve slovo s koreňom „geografia“. Teoreticky by sa dalo uvažovať aj o inštitucionálnom osamostatnení geografie, ako vedy, ktorá rieši najmä priestorové problémy vznikajúce vzájomným pôsobením človeka a jeho prírodného prostredia. Tu by pri potenciálnom spájaní mali k nej blízko vedy zaoberajúce sa problémami environmentálnymi, ekologickými ako aj problémami, regionálneho rozvoja a udržateľného rozvoja.

Okrem Geografického ústavu SAV a najnovšie vzniknutých pracovísk (katedra kartografie, geoinformatiky a diaľkového prieskumu v Bratislave, geografický ústav v Košiciach a katedra geografie v Ružomberku), všetky ostatné geografické pracoviská transformovali počas svojej existencie svoje názvy.

Transformácie názvov pracovísk, predovšetkým katedier sú na jednej strane výsledkom organizačných zmien v nadradených inštitúciách, napríklad zlučovanie a osamostatňovanie katedier. Na druhej strane názov pracoviska odzrkadľuje výskumné a pedagogické zamerania, ktoré je pre pracovisko charakteristické. Pri našich fyzicko-geograficky orientovaných katedrách to bolo v posledných desaťročiach predovšetkým ekologické zameranie, pri katedrách viac humanitne orientovaných to bolo v socialistickom období ekonomické zameranie a v ostatných rokoch záujem o riešenie problémov regionálneho rozvoja.

V neposlednom rade príčinou transformácie názvu je aj určitá propagácia pracoviska navonok, kde už sám názov prezentuje ponuku a potenciálnu možnosť výskumnej a aplikovanej činnosti v danej oblasti.

Transformácia slovenskej geografie prebieha v zhode s transformáciou svetovej geografie, nie však vo všetkých oblastiach rovnako a samozrejme s určitým opozdením. Prejavilo sa to nadmernou špecializáciou a dezintegráciou po 2. svetovej vojne, ako aj v návrate k väčšiemu stupňu komplexnosti a integrácie v ostatnom období; v preberaní myšlienok aplikovaní nových výskumných metód a postupov; v nových metódach zberu, spracovania informácií a prezentácie výsledkov, v computerizácii vedecko-výskumnej práce; vo väčšej orientácii na výskum humánnogeografickej zložky krajiny; vo väčšom zameraní na aplikovaný výskum pri zanedbávaní základného výskumu. Zmena spoločensko-politickej situácie umožnila orientáciu i na oblasti výskumu, ktoré boli dovtedy tabu, obmedzované, alebo nerelevantné, odstránila politický tlak na interpretáciu geografických javov. Otvorila tiež možnosti celosvetovej medzinárodnej spolupráce a vedeckých stykov. Väčšina výsledkov týchto transformácií sa javí ako pozitívna. To však nemožno tvrdiť o transformácii finančných a ekonomických podmienok výskumu a výučby geografie na Slovensku. Výdavky na vedu vyjadrené v % z HDP patria k najnižším v rámci EÚ (22. miesto) a ich podiel v posledných rokoch klesá.

LITERATÚRA

- ARMAND, D., L., 1975, Nauka o landšafte. Moskva.
- BAŠOVSKÝ, O., 1972, Diferenciácia a integrácia v geografii a regionálna geografia. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae*, Geographica, 17, Bratislava, p. 171-185.
- BAŠOVSKÝ, O., LAUKO, V., 1990, Úvod do regionálnej geografie. SPN, Bratislava, pp. 118.
- BUNGE, W., 1966, Theoretical geography. Lund. Stud. Geogr., Series C, No 1, (second edition, Lund).
- Encyklopédia Slovenska. II. zväzok E-J, Veda, Bratislava, 1978, pp. 531.
- GARRISON, W., L., 1956, Spatial Applicability of statistical inference to geographical research. *Geographical research* 46, p. 427-429.
- GOLLEDGE, R., G., 2002, The nature of geographic knowledge. *Annals of the Association of American Geographers*, 92(1), pp. 1-14.
- GURŇÁK, D., BLAŽÍK, T., LAUKO, V., 2005, Úvod do politickej a regionálnej geografie. Univerzita Komenského Bratislava. ISBN 80-223-2049-8, pp. 109.
- HAASE, G., 1977, Ziele und Aufgaben der geografischen Landschaftsforschung in der DDR. *Geogr. Berichte*, Gotha/Leipzig, 82, 1, pp. 1-19.
- HARVEY, D., 1969, Explanation in geography. London; New York. Ruský preklad: Naučnoje objasnenije v geografiji. Progres, Moskva 1974, pp. 502.
- CHORLEY R., J., HAGGETT, P., 1967, Models in geography. London.
- ISAČENKO, A., G., 1965, Osnovy landšaftovedenija fiziko-geografického rajonirovanija. Izd. Vyššej školy, Moskva.
- JOHNSTON, R., J., 1987, Geography and geographers. Ruský preklad: Geografija i geografi. Moskva, Progres, 1987, pp. 368.
- KASALA, K., 2001, Svetová ekonomika, nová lokalizačná teória a informačná spoločnosť. Predpoklady vstupu ČR a SR do Európskej unie. Brno? Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, s. 73-78.
- KASALA, K., 2003, Kontexty a kontextuálny prístup v regionálnej geografii. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity*, sv. 169, řada přírodních věd, č. 22. Geografie XIV, Brno, s. 50-54.
- LAUKO, V., 1982, Podstata regionálnej geografie a jej postavenie v systéme geografických vied. *Geografický časopis*, 34, Bratislava, 1982, č. 3, pp. 265-276.
- LAUKO, V., 2000, Transformácia regionálnej geografie. *Miscelanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, 7, Plzeň, ISBN 80-7082-543-X, pp. 24-31.
- Malý encyklopedický slovník A-Ž. (1972). Encyklopedický institut ČSAV. Academia, Praha, pp. 1455.
- MATLOVIČ, R., 1999, Postmodernistické reflexie v urbánnej geografii. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, XXXI., Folia Geographica*, 3, PU Prešov, s. 45-53.
- MAZÚREK, J., 2004, Začiatky vysokoškolskej výučby geografie v Banskej Bystrici. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belli, Geografické štúdie* Nr. 12. Banská Bystrica, ISBN 80-8083-061-4, pp. 6-12.
- NEEF, E., 1967, Die theoretischen Grundlagen der Landschaftslehre. Leipzig.
- PAULOV, J., 1997, Postmodern geography: A brief characterization. *Acta Universitatis Carolinae. Geographica, Supplementum*, pp. 45-50.
- RICHTER, H., 1968, Beitrag zum Modell des Geokomplexes Landschaftsforschung, Erg. H. 271 zu Peterm. *Geogr. Mitt.*, Gotha/Leipzig, pp. 39-48.
- RODOMAN, B., B., 1956, Sposoby individualnogo i typologičeskogo rajonirovanija i ich izobraženije na karte. *Voprosy geografii* 39, s. 28-69.

- SCHAEFFER, F., K., 1953, Exceptionalism in geography“ a metodological examination. *Annals of Association of American Geographers* 43, p. 226-249.
- SOČAVA, V., B., 1978, Vvedenie v učenie o geosistemach. Nauka, Novosibirsk.
- <http://www.fpv.ukf.sk/kg/> (august 2005)
- <http://www.fpv.umb.sk/kat/kg/> (august 2005)
- http://www.science.upjs.sk/slov/info/index_fk.html (august 2005)
- <http://www.nhf.euba.sk/katedry/index.htm> (august 2005)
- <http://www.fhpv.unipo.sk/>; <http://mojweb.sk/katgeo/> (august 2005)
- <http://www.pf.ku.sk/kgeo> (august 2005)
- <http://www.fns.uniba.sk/krk> (august 2005)
- <http://www.fns.uniba.sk/kfg> (august 2005)
- <http://www.fns.uniba.sk/khg> (august 2005)
- <http://joe.fns.uniba.sk/> (august 2005)

SLOVAK GEOGRAPHY: ITS TRANSFORMATION, CONSEQUENCES AND PROBLEMS

Summary

Slovak geography in its development has gone through more transformations. If we evaluate the institutional development in the period from the foundation of the first official Slovak geographic institution in 1923, we can claim that the biggest transformations in term of the institutional development were recorded after WWII and after the year 1989. After WWII, till the end of 50s, 6 new departments arose and another 3 new geographic centers were established after 1989. The development of geographic centers was adherent to the development of supreme institutions. After WWII the universities, faculties, pedagogic institutes etc. were established. After the year 1989 also new universities arose but only one with new geographic center.

If we don't take into consideration the specific role of the Institute of Geography, Slovak Academy of Sciences and the geography at the University of Economy, nowadays there are four departments from the others integrated into the faculties of Natural Sciences (Bratislava, Banská Bystrica, Nitra, Košice), one department integrated into The Faculty of Humanities and Natural Sciences (Prešov) and one department integrated into the Faculty of Education (Ružomberok). The essence of geography is best described in the integration into the Faculty of Humanities and Natural Sciences that Prešov has. According to the greater focus of geography on regional development in recent times this one could be institutionally placed also in the economically oriented faculties. However, it is important to mention that the only one department that is at the University of Economy doesn't have presently in its title the word with the root "geography". Theoretically, we could also speculate about another institutional separation of geography as the science that solves mostly spatial problems arising from the interaction between man and his environment. In this case the sciences dealing with environmental, ecological problems as well as problems of regional and sustainable development would be close to it in the potential connection.

Except the Institute of Geography, Slovak Academy of Sciences and the latest established centers (The Department of Cartography, Geoinformatics and Remote Sensing in Bratislava, the Institute of Geography in Košice and The Department of Geography in Ružomberok), all other geographic centers transformed their titles during their existence.

The transformations of center titles are on the one hand the results of organizational changes in the supreme institutions, for example the merging and separation of departments. On the other hand,

the title of center mirrors the research and education orientation that is characteristic for the center. In our physical-geographically oriented departments, it was mainly the ecological orientation in last decades, in more humanly oriented departments it was the economical orientation in the socialistic period and in last years the interest in the solution of problems of regional development.

Last but not least, the reason of title transformation is also the particular propagation of centers from outside where the title itself presents the offer and potential possibility of research and applied activity in particular area.

The transformation of Slovak geography runs in accordance with the transformation of world geography but not in all areas identically and of course with some delay. It was shown through the overspecialization and disintegration after WWII as well as in the comeback to the higher level of complexity and integration in last period, in taking of ideas of the application of new research methods and procedures, in new methods of collection, data processing and presentation of results, in the computerization of research work, in the greater orientation to the research of human geographic country element, in the greater focus on applied research while neglecting of basic research.

The change of social and political situation enabled also the focus on the fields of research that had been till then taboo, restricted or irrelevant, removed the political pressure on the interpretation of geographic effects. It also opened the possibilities of the worldwide international cooperation and scientific relations. Most of these transformation results seem to be positive. It can't be said about the transformation of financial and economical conditions of research in Slovakia, though. The scientific expenses expressed in % GDP belong to the lowest ones within EU (22nd position) and their share in last years keeps going down.

PRÍSPEVOK DO DISKUSIE O SÚČASNOSTI A BUDÚCNOSTI GEOGRAFICKÉHO VÝSKUMU NA SLOVENSKU V MEDZINÁRODNOM KONTEXTE

Vladimír IRA, Mikuláš HUBA, Milan LEHOTSKÝ¹

Abstract: This paper is an attempt to assess current state and future prospect of geography in the Slovak Republic, especially in the international context. The paper looks first at the assessment of current state through the analysis of geography in the context of transformation in Slovakia and new challenges conditioned by new geopolitical, economic, social, cultural and environmental framework in the global scale. In the next part the paper considers the main successes and problems of geography in Slovakia. Finally the paper deals with future prospect of geographical research and notes considering some of expected new developments.

Key words: geography, Slovakia, research assessment, geographical topics, international context

Geografia v kontexte globálnych zmien a transformácie

Žijeme v období narastajúcej globalizácie a dominancie nadnárodných spoločností na globálnom investičnom a mediálnom trhu, ale aj významného vplyvu tretieho sektoru. To všetko má významné dôsledky v ekonomickej, sociálno-kultúrnej, environmentálnej, ako aj inštitucionálnej oblasti, ktoré by mali byť reflektované výskumnou sférou. Politické pohyby medzi rokmi 1989 a 1991 je možné v zhode s Taylorom (1993) nazvať *geopolitickou tranzíciou* od jedného svetového poriadku (Studenej vojny) smerom k novému svetovému poriadku. Táto tranzícia narušila relatívne stabilný pattern medzinárodnej politiky a geopolitické usporiadanie. Pád komunizmu v Európe (1989), zjednotenie Nemecka (1990) a rozpad Sovietskeho zväzu (1991) boli masívnym svetovými udalosťami, ktoré spoločne pozmenili súčasnú svetovú situáciu. A. Toffler, S. P. Huntington, F. Fukuyama, F. Capara a mnohí iní sa v svojich dielach pokúšajú definovať hĺbku zmien a anticipovať budúcnosť sveta.

Vývoj v období po studenej vojne sa stáva viac fluidný a nepredvídateľný, všeobecná atmosféra veľkých globálnych ekonomických, sociálnych, kultúrnych a environmentálnych zmien je do značnej miery mimo kontrolu svetového spoločenstva. O to viac vyvstáva potreba kvalifikovanej reflexie, potreba hľadania nových riešení a nového usporiadania a správcovstva sveta. Historickou zhodou okolností práve v tomto čase zlomu, Valné zhromaždenie OSN prijalo uznesenie o zvolaní Konferencie o životnom prostredí a rozvoji v roku 1992 v Rio de Janeiro a odštartovalo tým bezprecedentný prípravný proces, ktorý vyvrcholil Summitom Zeme v Riu. Tento pokračuje následným post-Rio procesom, súčasťou

¹ doc. RNDr. Vladimír Ira, CSc., doc. RNDr. Mikuláš Huba, CSc., RNDr. Milan Lehotský, CSc., Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, e-mail: geogira@savba.sk, geoghuba@savba.sk, geogleho@savba.sk

ktorého bol aj prvý Svetový summit o trvalo udržateľnom rozvoji v r. 2002 v Johannesburgu.

Všetky spomínané dimenzie a udalosti sú dôležité pre vedu a výskum, o.i. aj pre geografiu a príbuzné vedné disciplíny. Prinášajú nové problémy ale aj výzvy a to najmä, v súvislosti so zmenou rozvojovej paradigmy ľudstva (z paradigmy neregulovaného rastu na *paradigmu trvalo udržateľného rozvoja, resp. života*).

V súčasnosti, v období pokračujúcich politických, ekonomických a sociálnych ale aj environmentálnych zmien na Slovensku dochádza i k priestorovým zmenám, ktoré sú podmienené výrazným nárastom rôznych vplyvov a to najmä z hľadiska investícií, využívania zdrojov, trhu práce a ekonomického rozvoja v rámci niektorých sektorov hospodárstva.

Transformačné procesy prinášajú rozsiahle zmeny kvalitatívneho i kvantitatívneho charakteru, čo sa prejavuje v základných tendenciách sociálno-ekologickej a ekonomickej diferenciácie ako aj v (priestorovom) správaní sa obyvateľstva (Hampl et al. 2001).

Transformačné obdobie po zmenách v r. 1989 na otvorilo možnosti viac komunikovať zo svetovou geografiou, prinieslo väčšiu rozmanitosť prístupov v geografii ako aj zvýšený záujem o celý komplex nových environmentálnych a sociálno-ekonomických problémov. Vystriedanie „jednoty“ pluralitou umožnilo voľbu širokej škály bádateľských orientácií, čo malo okrem pozitívnych dopadov aj svoje negatívne dôsledky v roztrieštenosti geografického výskumu. Nedostatočné financovanie vedy a výskumu spolu s poklesom spoločenského významu vedy a vysokého školstva sa tak ako aj v iných disciplínach negatívne prejavili vo vývoji geografie na Slovensku.

Aká je súčasnosť ?

(Úspechy a problémy geografie na Slovensku v súčasnom období - silné a slabé stránky)

Jedným z najdôležitejších úloh súčasnej geografie na Slovensku je zistenie slabých a silných stránok, príležitostí a ohrození (obsiahnutých ako v samotnej vede, tak aj mimo nej), ich podrobná analýza, ktorá by mohla dať odpovede na celý rad otázok a vymedziť tak širšie perspektívy ďalšieho vývoja. Stav geografie na Slovensku a možnosti jej rozvoja neboli v ostatných rokoch predmetom významnejších výskumov a analýz. Preto je našou ambíciou iniciovať úvahy o súčasnom stave a budúcom vývoji a na začiatok aspoň naznačiť jej niektoré silné a slabé stránky.

Úspechy / silné stránky

- Do výskumov sa podarilo zahrnúť nové témy, ktoré sa stali stredobodom spoločenského záujmu.
- Čiastočne sa podarilo preniknúť do verejnej politiky, v širšom slova zmysle vstúpiť do oblasti verejného života (boli spracované niektoré celospoločensky vyžiadané témy).
- Geografický výskum sa zapojil do riešenia environmentálnych problémov a problémov spojených s udržateľným rozvojom spoločnosti.
- Došlo k určitému posunu v osvojovaní si nových nástrojov (najmä GIS, DPZ).
- Aplikačné smerovanie výskumu v oblasti prognózovania, regionálneho rozvoja,

miestneho rozvoja (plány ekonomického a sociálneho rozvoja, miestny ÚSES, ..) zaznamenalo určitý pokrok.

- Zintenzívnila sa spolupráca humánnej geografie s niektorými spoločenskovednými disciplínami, zlepšila sa spolupráca fyzickej geografie s niektorými prírodovednými odbormi.
- Niektoré práce v humánnej geografii prispeli k významnejšiemu obohateniu teoreticko-metodologických poznatkov (napr. v oblasti regionálnej taxonómie a regionálnej analýzy, interakčných modelov, extrapolačných modelov, analýzy kvalitatívnych priestorových dát, východísk a prístupov v demogeografii, urbánnej geografii, v sociálnej geografii v geografii času). Niektoré fyzicko-geografické práce obohatili metodológiu geoekologického výskumu, výskumu morfoštruktúr a neotektoniky, zostavovania a interpretácie komplexných geomorfologických máp, katénového prístupu v geomorfológii a pedogeomorfológii, hierarchického modelu morfológie vodných tokov a riečnej krajiny a geomorfologickej analýzy jaskynných priestorov. Rozpracovali sa nové prístupy k identifikovaniu štruktúr krajinnéj pokrývky a k štúdiu hydrologickej odozvy a racionálneho využívania vodných zdrojov.

Problémy / slabé stránky

- Neexistuje jasne určený predmet geografického výskumu, prevažuje isté váhanie či je potrebné analyzovať detaily, alebo je potrebné sústrediť sa na syntézy.
- Pokračuje ďalšie štiepenie humánnej a fyzickej geografie.
- Pociťuje sa nedostatok nových teoretických koncepcií adekvátnych problémom súčasného sveta (napr. komplexná teória sociálno-ekonomického priestoru).
- Neexistuje stála diskusná platforma, ktorá by hlbšie analyzovala stav geografického výskumu, spoločenské postavenie geografie a naznačovala strategické okruhy jej perspektívy.
- Nedocenuje sa poslanie geografie ako vedy interpretujúcej a propagujúcej priestor Slovenska ako taký.
- Geografia je vytláčaná zo sfér jej tradičného záujmu inými vedami.
- Etablovanie krajinnéj ekológie a environmentalistiky spôsobilo odliv, resp. dvojpólovosť orientácie geografov a stav, s ktorým sa metodologicky fyzická geografia doteraz nevyrovnala.
- Súčasný stav je do určitej miery spôsobený zotrvačnosťou nmoderného manažmentu vedy, ktorý pre geografiu ako vedu nevytvoril adekvátnu vedeckú konkurencieschopnú platformu pre nastupujúce generácie.
- Nedostačujúca je práca s najnovšou svetovou literatúrou, ktorá umožňuje zistenie a porovnávanie našich vedeckých postupov a výsledkov s ostatným svetom.
- Všeobecne chýba väčšia popularizácia výsledkov geografie ako vedy.
- Chýba geografická lobby a výraznejšia propagácia odboru (marketing).
- Permanentne sa prejavuje problém publikovať monografie, ktoré by boli spoločným dielom humánnych, resp. fyzických geografov z rôznych oblastí, resp. humánnych aj fyzických geografov, ale aj problém spojený s publikovaním dizertačných prác a výstupov grantových projektov. Publikačná činnosť sa predovšetkým sústreďuje na články v nekarentovaných časopisoch, resp. v konferenčných zborníkoch.
- Mnohé tradičné okruhy záujmov geografie študované ešte do začiatku 90. rokov

zostávajú nepokryté, alebo len čiastočne. Niektoré nové vynárajúce sa témy (ako napr. nové aspekty priestorovej organizácie spoločnosti, priestorové aspekty fungovania sektoru finančníctva, používanie informačných a komunikačných technológií, difúzia informácie a inovácie, európska integrácia, vplyvy nadnárodných organizácií, sociálno-priestorové dôsledky globalizácie, integrovaný manažment povodí a vodných tokov, metodológia prírodných hazardov a ich dopadov, súčasné globálne klimatické zmeny a ich odozvy) zostávajú zatiaľ na okraji záujmu geografie.

- Počas transformačného obdobia sa neobjavila "big idea" či spoločný motív, čin, ktoré by spojili výskumné úsilie väčšieho počtu vedeckých pracovníkov v rámci geografie. Chýba prepojenosť nielen výskumných programov jednotlivých pracovísk, ale aj programov jednotlivých pracovníkov a prevláda individualizmus až izolacionizmus.
- Napriek niektorým iniciatívam, sa zatiaľ nepodarilo geografom na Slovensku zapojiť sa do väčšieho počtu rozsiahlejších medzinárodných projektov a získať tak užší pracovný kontakt s medzinárodne renomovanými geografickými pracoviskami.
- Pretrvávajú nedostatočné zapojenie sa do interdisciplinárnych výskumov.

Aká je budúcnosť ?

(Predpokladané smerovanie geografického výskumu)

Jedna z najviac konzistentných tém zrejmych v geografii prinajmenšom za ostatné desaťročia je celostný (holistický) pohľad na vzťah spoločnosti a prostredia. Podľa Volmana (2004) sa znovu objavujú v geografickom výskume 4 základné témy: človeka a krajina, miesto a región, lokácia a mapovanie. Je to v podstate skúsenosť geografie počas dynamického uplynulého storočia. Priestorový alebo geografický pohľad je dôležitý pri hľadaní podstaty neustále meniacej sa reality v ktorej žijeme. Syntéza je teda podstatnou úlohou v geografii, prináša totiž niečo nové a dokonalejšie ako je len sumarizácia viacerých oddelených častí.

Trendy v ostatných rokoch naznačujú, že geografia sa bude uberať cestou dôrazov na výskum *in situ* (In Situ Research), ktorý je dôležitý z hľadiska pochopenia kontextov a identít. Možno očakávať zvýšený dôraz na *metodologický rámec založený na procesoch* (dôraz na procesy, ktoré generujú geografické priestorové štruktúry (pozri napr. Yeung 2003).

Vychádzajúc zo skúseností medzinárodne renomovaných geografov (Clifford 2002, Massey al. 1999, Thrift 2002) v budúcom období je možné predpokladať efektívnejšie spájanie osvedčených kvantitatívnych prístupov (systematických empirických analýz a terénnych meraní) s vhodnými kvalitatívnymi prístupmi (podrobnými štúdiami založenými na riadených rozhovoroch, dotazníkoch, analýzach textov a máp, expertných metódach).

Predpokladané témy intenzívneho záujmu geografie v budúcom období možno očakávať v oblasti zmien prostredia (vrátane globálnych), udržateľného rozvoja, urbánneho rastu a metabolizmu miest, stratégie rozvoja (miestneho a regionálneho), zraniteľnosti (prírodných systémov v dôsledku činnosti človeka, spoločnosti v dôsledku terorizmu, chudoby,...), obnoviteľných zdrojov (napr. manažmentu vodných zdrojov), infekčných chorôb a zdravia človeka a v oblasti dôsledkov komplexu procesov globalizácie (Skole 2004, Ľoboda 2004). V našich stredoeurópskych pomeroch bude pravdepodobne stále aktuálny

výskum sociálno-ekonomickej transformácie a jej vplyvov na priestorovú organizáciu ako aj problém európskej integrácie a jej dôsledkov.

Je celkom prirodzené, že všetky spomínané udalosti a zmeny prinášajú množstvo rozvojových impulzov, možností a výziev aj pre geografiu. Na druhej strane, ak geografia nebude schopná na tieto výzvy adekvátne reagovať, je pravdepodobné, že stratí aj tie pozície, ktoré dosiaľ v spoločnosti mala.

LITERATÚRA

- CLIFFORD, N., J., 2002, The future of Geography: when the whole is less than sum of its parts. *Geoforum*, 33, 431-436.
- GREGORY, K. J., GURNELL, A. M., PETTS G. E., 2002, Restructuring physical geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 27, 136-154.
- HAMPL, M. a kol., 2001, *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Praha.
- LOBODA, J., 2004, Polská geografie na prahu nového milénia. *Sborník ČGS*, 109, 314-327.
- MASSEY, D., ALLEN, J., SARRE, P., eds., 1999, *Human Geography Today*. Polity Press, Cambridge.
- SKOLE, D., L., 2004, Geography as a Great Intellectual Melting Pot and the Preeminent Interdisciplinary Environmental Discipline. *Annals of the Association of American Geographers*, 94, 739-743.
- TAYLOR, P., J. 1993, Geopolitical world orders. In Taylor, P., J., ed., *Political geography of the Twentieth Century*. Belhaven, London.
- THRIFT, N., 2002, The future of geography. *Geoforum*, 33, 291-298.
- WOLMAN, M., G., 2004, The More Things Change. *Annals of the Association of American Geographers*, 94, 723-728.
- YEUNG, H., W., 2003, Practicing New Economic Geographies: A Methodological Examination, *Annals of the Association of American Geographers*, 93, 442-462.

CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION ON THE CONTEMPORARY STATE AND FUTURE PROSPECT OF GEOGRAPHICAL RESEARCH IN SLOVAKIA IN THE INTERNATIONAL CONTEXT

Summary

This paper is an attempt to assess current state and future prospect of geography in the Slovak Republic, especially in the international context. The paper looks first at the assessment of current state through the analysis of geography in the context of transformation in Slovakia and new challenges conditioned by new geopolitical, economic, social, cultural and environmental framework in the global scale. In the next part the paper considers the main successes and problems of geography in Slovakia. Finally the paper deals with future prospect of geographical research and notes considering some of expected new developments

GEOGRAFIA A PRAX

Peter TREMBOŠ¹

Abstract: *The subject of the relation between geography and practice is very wide. Therefore we are focussed in the contribution only on several aspects of the problem. We are looking for answers on questions like: what does geography produce, where is possible to use geographical knowledge, how does this specific market change, how should geography react on its development, and what does obstacle to a wider assertion of geographers in practice.*

Key words: *geography; practice; market; geographical information; study of geography.*

Úvod

Len málo vedných disciplín má v praxi také široké možnosti uplatnenia ako geografia. Jej poznatky sa už stáročia využívajú v rôznych ľudských aktivitách. Geografické informácie sú nezastupiteľné napríklad v doprave, pri budovaní a správe inžinierskych sietí, v telekomunikáciách, daňovej správe, finančníctve, archeológii a v neposlednom rade aj vo vojenskej oblasti. Predstavujú základnú priestorovú databázu pre rôzne formy plánovania a manažmentu krajiny. Ich význam dokonca stále rastie. Nie každý si však uvedomuje, že ide o produkt geografie. Získavaním a spracovaním týchto informácií sa dnes zaoberajú nielen geografi ale aj predstavitelia iných profesií a vedných odborov. Vytvára sa tak veľmi silná konkurencia, v ktorej nie vždy víťazia práve geografi. Domnievame sa, že jednou z príčin je ich nedostatočná príprava. Absolventi geografického štúdia často nemajú dostatočné znalosti z praxe, chýbajú im základné vedomosti o možnostiach konkrétneho využitia získaných poznatkov a možno aj vzor geografa – úspešného podnikateľa, ktorý sa dokáže uživiť práve aplikáciou geografických poznatkov v praxi.

Téma vzťahu medzi geografiou a praxou je veľmi široká. Preto sa v našom príspevku zameriavame len na niektoré aspekty tejto problematiky.

Čo produkuje geografia?

Možno identifikovať tri základné typy tovarov, ktoré produkuje geografia.

Prvým typom sú vyššie spomínané geografické informácie. Obsah tohto pojmu však často nie je dostatočne jasný ani samotným geografom. V praxi sa nezriedka chápu buď príliš úzko, len ako dáta charakterizujúce geografickú polohu, alebo naopak príliš široko, keď sa za ne považujú všetky priestorovo lokalizované dáta o krajine. Tu je potrebné upozorniť, že získavanie a spracovanie údajov o krajinnej sfére, prípadne o jednotlivých prvkoch geosystému je predmetom činnosti viacerých geovedných disciplín (geológie,

¹ RNDr. Peter Tremboš, PhD., Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra fyzickej geografie a geoekológie, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava 4, e-mail: trembos@atlas.sk

botaniky, pedológie, meteorológie a iných). Nielen z teoretického, ale aj praktického hľadiska by preto bolo vhodné pod pojmom geografické informácie chápať také informácie, ktoré sú nielen polohovo lokalizované alebo pridružené k Zemi, ale zároveň boli pri ich získaní použité geografické znalosti. Geografický aspekt týchto informácií je teda daný nielen ich polohovým priradením, ale najmä spôsobom ich spracovania. Tento by mal vychádzať z analýzy vzťahov v geosystéme, zákonitostí zloženia, vývoja, správania sa a priestorovej organizácie geografických objektov a ich vlastností. Ako príklad rozdielu medzi priestorovo lokalizovanou negeografickou a geografickou informáciou možno uviesť rozdiel medzi klasickou geologickou mapou vytvorenou výlučne na základe poznania vlastností litosféry a litogeografickou mapou vytvorenou nielen na základe poznania relevantných vlastností hornín, ale aj ich vzťahu ku krajine, zvlášť k reliéfu a pôde.

Druhý typ predstavujú geografické znalosti. Nemožno ich zamieňať za geografické informácie alebo dáta. Tuček a Sitko vo svojej práci (2000) uvádzajú charakteristiku týchto pojmov podľa Heinimana (1994). Ten pod dátami chápe jednotlivé fakty alebo udalosti. Informácia naproti tomu vzniká agregáciou dát pre určitý špecifický účel. Dáta sa teda musia vybrať, vytriediť a/alebo spracovať takým spôsobom, aby sa stali informáciou. Znalosť vzniká dedukciou špecifickej, zvláštnej informácie z iných informácií. Žid a kol. (1998) za základný znak informácie považuje schopnosť vyvolať zmenu stavu alebo správania príjemcu. Ten prijíma dáta o stave objektov, či prebiehajúcich procesov v realite. V závislosti na spôsobe a okolnostiach ich prezentácie sú alebo nie sú pre príjemcu informáciou. Znalosti predstavujú zovšeobecnené poznanie určitej časti reality. Na rozdiel od údajov, ktoré zobrazujú realitu na úrovni detailov a môžu sa rýchlo meniť, sú znalosti relatívne stálejšie, lebo predstavujú vyšší stupeň abstrakcie, zovšeobecnenia. Geografické znalosti predstavujú súbor poznatkov o vzťahoch v geosystémov rôznych rádoch, zákonitostiach zloženia, vývoja, správania a priestorovej organizácie geografických objektov a ich vlastností.

Tretí typ tovaru, ktorý geografia, respektíve jej „univerzitná“ časť produkuje sú jej študenti, zajtraší absolventi geografie. Možno ich rozdeliť do štyroch skupín. Prvú tvoria geografi – špecialisti-teoretici. Ich príprava vychádza z predstavy, že budú ďalej rozvíjať túto vednú disciplínu a uplatnia sa ako akademickí, prípadne univerzitní pracovníci. Vzhľadom na nízky počet týchto postov a relatívne vysoký počet absolventov tohto typu je možné tvrdiť, že dochádza k nadprodukcii. Druhú skupinu predstavujú geografi – špecialisti-praktici. Na rozdiel od predchádzajúcej skupiny je ich príprava viac orientovaná na praktické využitie získaných poznatkov. Sú orientovaní najmä na problematiku geografických informačných systémov, regionálny rozvoj a krajinné plánovanie. Aj keď počet takto profilovaných absolventov neustále rastie, vzhľadom na až exponenciálne sa rozširujúce možnosti ich uplatnenia je geografov tohto typu stále nedostatok. A ich príprava stále nie je na takej úrovni, aby sme s ňou mohli byť spokojní. Tretia skupina sú geografi – pedagógovia, teda poslucháči pedagogických kombinácií. Ich význam spočíva najmä v tom, že práve oni sa ako učitelia na základných a stredných školách budú podieľať na vytváraní imidžu geografie v širokých vrstvách obyvateľstva. Z tohto aspektu má ich príprava tiež značné medzery. Poslednou, štvrtou skupinou sú geografi – administrátori. Ide o poslucháčov so zameraním na využitie geografických znalostí vo verejnej správe. Jedným z najvýznamnejších faktorov limitujúcich kvalitu ich prípravy je celkovo nízka úroveň našich poznatkov o fungovaní jednotlivých orgánov, ktoré majú na starosti správu vecí verejných a často aj nedostatok vlastných skúseností s možnosťami využitia geografických znalostí v ich práci.

Podrobnejšie sme sa problematikou prípravy poslucháčov geografie zaoberali v prácach Tremboš, Machová, Vajlíková (1993), Tremboš (1994), Tremboš (1999) a Tremboš (2003).

Kde je možné aplikovať geografické znalosti?

Tradične patrí medzi najvýznamnejších odberateľov našich produktov vedecko-výskumná sféra a školstvo. Stále viac sa však z tohto aspektu dostáva do popredia verejná správa a rôzne hospodárske odvetvia.

Ako vyplýva už z charakteru objektu a predmetu výskumu geografie, možnosti využitia geografických znalostí sú veľmi široké. V posledných desaťročiach je tento fakt umocnený výraznou geografizáciou viacerých vedných disciplín i iných ľudských činností. Tá je všestranne podporovaná rôznymi procesmi vedúcimi ku globalizácii ako aj rastom významu environmentálnych problémov ľudstva.

Geografické znalosti je možné aplikovať aj v rámci samotnej geografie. Bolo by možné uviesť množstvo príkladov, kedy poznatky z jednej geografickej disciplíny boli s úspechom využité v inej. Takýto informačný tok je zároveň nezastupiteľnou podmienkou formovania skutočne syntetickej integrálnej geografie.

Druhú oblasť aplikácie geografických poznatkov predstavujú iné vedné disciplíny. Tie ich využívajú za účelom lepšieho poznania okolia nimi skúmaného objektu, ako aj s cieľom rozšíriť svoj teoreticko-metodologický aparát. Za všetky možno uviesť krajinnú ekológiu.

Tretou oblasťou je edukácia. Geografické poznatky je možné s úspechom využiť nielen pri výuke samotnej geografie, ale aj iných predmetov (napr. histórie, biológie, politológie, ekonómie) a osvojovaní si rôznych zručností. Geografia nesporedkúva len všeobecné poznatky, ale vysvetľovaním rôznych prírodných a spoločenských procesov a javov umožňuje lepšie chápať fungovanie okolitého sveta.

Štvrtou oblasťou je sféra plánovania. Len ťažko si je predstaviť ignorovanie tohto typu poznatkov pri plánovaní akýchkoľvek činností realizovaných v konkrétnom území. Geografické znalosti sa s úspechom dlhodobo využívajú najmä v rôznych typoch priestorového plánovania. Stále viac vystupuje do popredia aj takzvané krajinné plánovanie.

Piatou oblasťou je verejná správa a územný manažment, za šiestu možno považovať vojenstvo a politiku (najmä geopolitiku) a za siedmu rôzne hospodárske odvetvia, od ťažby nerastov, cez poľnohospodárstvo, dopravu, cestovný ruch až po poisťovníctvo. To je možné použiť ako exemplárny príklad rastu záujmu o geografické poznatky. Poisťovne majú najmä v posledných rokoch stále väčší záujem o informácie o priestorovej diferenciácii rôznych, v krajine prebiehajúcich procesoch (v našich podmienkach napr. výskyt povodní). Umožňujú im úspešne minimalizovať podnikateľské riziko.

Ako sa mení trh a ako by mala reagovať geografia?

Vyššie načrtnuté oblasti predstavujú veľmi heterogénny trhový priestor, v ktorom je možné uplatniť široké spektrum geografických produktov. Tento trh však zďaleka nie je nemenný. Jednotlivé jeho komponenty podliehajú transformácii, čo má za následok výrazné zmeny v štruktúre dopytu. Ako príklad možno uviesť vývoj trhu počas posledných desiatich až pätnástich rokov v oblasti krajinného plánovania. V metodologickej oblasti došlo k výraznému posunu od relatívne dobre teoreticky prepracovaných postupov, ako boli

metodiky krajinných syntéz, hodnotenia potenciálu krajiny a metodiky LANDEP, k silne prakticky orientovaným metodikám spracovania EIA štúdií, územných systémov ekologickej stability a krajinnоекologických plánov. V praxi sa za to isté obdobie presunulo ťažisko záujmu z hodnotenia ekologickej únosnosti územia a jeho ekologickej optimalizácie postupne v polovicike 90-tych rokov minulého storočia na spracovanie dokumentov územných systémov ekologickej stability a hodnotenie vplyvov na životné prostredie (EIA proces). Na prelome tisícročí sa ťažisko presunulo na spracovanie Agendy 21 a krajinnоекologických plánov. Dnes sa popri týchto projektoch stále viac stáva zaujímavým spracovanie Programov hospodárskeho a sociálneho rozvoja obcí, miest a regiónov.

Na takýto vývoj je samozrejme potrebné reagovať a to nielen oboznamovaním sa s príslušnou legislatívou a osvojovaním si nových pracovných postupov, ale aj v edukačnej oblasti, pri príprave našich absolventov, v manažmente geografických pracovísk a voľbe marketingovej stratégie.

Sme presvedčení, že je potrebná výraznejšia orientácia výskumu na bezprostredné využitie poznatkov. Považujeme za nevyhnutné dôslednejšie sledovať vývoj potenciálneho trhu a zvlášť legislatívy, ktorá v posledných rokoch výrazne formuje priestor pre uplatnenie geografie (napríklad zákon o územnom plánovaní, o ochrane prírody a krajiny, o hodnotení vplyvov na životné prostredie, o podpore regionálneho rozvoja, o krajinnom plánovaní, rôzne vyhlášky, smernice, výnosy, odporúčané metodické postupy a podobne). A na základe toho stanoviť, respektíve prednostne podporovať výskumné témy zaoberajúce sa generovaním takých poznatkov, ktoré sa dajú v reálnom čase využiť.

Čo prekáža širšiemu uplatneniu geografov v praxi?

Prekážkou vo využití geografických podkladov je ich odlišnosť od inžiniersko-technických materiálov, s ktorými je prax naučená pracovať. Zvyčajne obsahujú menej číselne vyjadrených výsledkov, výpočtov ekonomického a technického charakteru. Tento stav je podmienený zložitou a variabilitou krajiny a často tiež v princípe odlišným prístupom k jej výskumu. To však iste nie je dostatočný dôvod na ich odmietanie, možno práve naopak. Včlenenie a zhodnotenie takýchto materiálov si však vyžaduje osvojenie určitých poznatkov a v neposlednej miere i nekonformných spôsobov myslenia. To platí pre geografov, predstaviteľov iných profesií i samotného objednávateľa. Táto požiadavka kladená na decíznu sféru, plánovačov, projektantov a podobne môže byť práve tým faktorom, ktorý podmieňuje ich niekedy odmietavé stanovisko k takýmto podkladom. V tomto smere je dôležitý pozitívny tlak verejnej správy, mimovládnych organizácií i širokej verejnosti na hľadanie komplexných a environmentálne prijateľných riešení, pri ktorých je nevyhnutné pracovať aj s geografickými informáciami a prístupmi.

Ďalšou prekážkou širšieho uplatnenia geografov je nie práve lichotivý obraz geografie v spoločnosti. Ten je, okrem iného, výsledkom nedostatočnej prezentácie geografie v masovokomunikačných prostriedkoch, ktoré do značnej miery formujú názor väčšiny. Verejnosť sa takmer dennodenne oboznamuje s výsledkami práce meteorológov, ekonómov, politológov, právnikov, zástupcov technických disciplín, v menšej miere i historikov, lekárov, biológov, environmentalistov a podobne. Geografi však v tomto zozname nefigurujú. Pritom tém, ku ktorým majú kompetenciu sa vyjadriť, je viac než dost. Možno by stačilo len nájsť odvahu a zvládnuť základy komunikácie na tejto úrovni, t.j. vedieť oslovit' aj

radového konzumenta. K danému stavu prispieva aj fakt, že inak mediálne relatívne známí geografi nie vždy vystupujú pod vlastnou značkou. Stali sa z nich ekológovia, environmentalisti, geoinformatici a podobne.

Samostatnou témou je, v súvislosti s uplatnením geografov v praxi, problematika stále silnejšej konkurencie z radov architektov, územných plánovačov, krajinných inžinierov, environmentalistov, niektorých sociológov, ekonómov a podobne. Tá však neznamená len ohrozenie ale aj výzvu preukázať svoje prednosti v konkurenčnom prostredí. Opierajúc sa o svoje silné stránky môže geografia využiť tento tlak na zvýšenie efektívnosti práce a aj vďaka nemu sa môže ďalej rozvíjať, vrátane tej časti, ktorá sa prednostne zaoberá základným výskumom. Ak v tejto súťaži uspeje, bude to znamenať nielen zvýšenie sebavedomia, ale aj spoločenského uznania s výrazným dopadom na ďalší osud geografie ako vedeckej disciplíny. Ak to nezvládne, tak to bude mať negatívny vplyv nielen na jej aplikačne zameranú zložku ale v konečnom dôsledku nevyhnutne aj na celú geografiu.

Záver

Je naivné očakávať, že prax sa bude neustále uchádzať o spoluprácu s geografiou. Najmä ak bude v očiach slovenskej verejnosti naďalej pretrvávajúci súčasný obraz geografie ako, tak trochu archaickej, opisnej vedy, ktorá nemá výraznejšie praktické uplatnenie. Iniciatíva by mala vyjsť z našej strany. V tomto smere by určite pomohlo, keby sme vo výučbe poslucháčov geografie posunuli ťažisko prípravy z „robenia vedy“ na techniku „uplatnenia vedy“ v praxi. Aj samotný vedecký výskum by bolo vhodné vo väčšej miere zamerať na inováciu v praxi používaných postupov a hľadanie efektívnejších riešení.

LITERATÚRA

- HEINIMAN, H. R., 1994, Conceptual design of a spatial decision support system for harvest planning. In: Proceedings of the international IUFRO FAO FEI Seminar on forest Operations under Mountainous Conditions, Subject groups S3.03, 3.06 and 3.08 IUFRO Harbin China, 1994. p. 19-27.
- TREMBOŠ, P., MACHOVÁ, Z., VAJLÍKOVÁ, G., 1993, The preparation of specialists in geocology at the Faculty of Natural Sciences, Comenius University Bratislava. *Acta Universitatis Comenianae* Vol. 1, Special Issue, Bratislava. p. 47-49.
- TREMBOŠ, P., 1994, Príprava špecialistov v oblasti geoeológie a plánovania krajiny v rámci štúdia geografie na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave. *Geografia* 3/94. Bratislava. p. 86-87.
- TREMBOŠ, P., 1999, Koncepcia systému terénneho vyučovania študentov fyzickej geografie a geoeológie na PriFUK Bratislava. *GEOGRAFIE XI*, časť A, Brno. p. 250-253.
- TREMBOŠ, P., 2003, Model štúdia geoeológie a krajinného plánovania na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. *Fyzickogeografický zborník 1. Masarykova Univerzita v Brně. BRNO*. p. 100-102.
- TUČEK, J., SITKO, R., 2000, Systémy pre podporu priestorového rozhodovania. *GEOINFO* 6, 2000. 18 pp.
- ŽID, N., BENÁČANOVÁ, H., KUNSTOVÁ, R., SVOBODA, J., 1998, Orientace ve světě informatiky. Management Press, Praha, 1998. 391 pp.

GEOGRAPHY AND THE PRACTICE

Summary

Only little science disciplines have such wide possibilities of assertion in the practice like geography. It produces three basic types of goods. There are geographical information, geographical knowledge and students – geography graduates of tomorrow. The scientific-research sphere and education belong traditionally to the most important customers of its goods. From the aspect the public administration and various economic branches are coming to the fore.

Geographical knowledge may be applied in frame of the geography itself, in other sciences, in teaching, territorial planning, public administration and spatial management, military and politics etc. It represents very heterogeneous market place. Its components are subjects of transformation and it leads to distinctive changes in the structure of demand. For example the market development in sphere of the landscape planning in last ten – fifteen years can be mentioned. It is necessary to react on it not only by acquainting with corresponding laws and mastering new working procedures, but also in educational sphere, in preparing graduates, in management of geographical institutions, and selection of the marketing strategy.

The distinction of the geographical documents from engineering and technical materials, where-with the practice is learned to work, presents an obstacle of the using of them. Another one is a non-flattering image of geography in the society. It is a result of an insufficient demonstration of geography in mass media. Problem of a constantly stronger competition of architects, territorial planners, landscape engineers, environmental specialists, some sociologists, economists, etc. presents a separate subject. It does not signify only an endangering, but also an appeal to show advantages in the competition environment.

ŠTUDIJNÉ PROGRAMY GEOGRAFIE – PROFESIONÁLNA ORIENTÁCIA GEOGrafoV

Pavol KOREC¹

Abstract: *This article deals with geographic education at Slovak universities in relation to professional orientation of geographers. The introduction evaluates current impulses that force universities to open a discussion on this problem. Core section of the article is dedicated to the dilemma if universities should prepare a widely educated graduate or train a specialized expert in narrow field. Apart from other aspects, this topic is analyzed also in connection to the differentiation of university studies in undergraduate, graduate and postgraduate degree levels. Among the important results introduced in the article belong: a presentation of the position of three degree levels in university education, a list of working titles of professions that the graduates of Slovak universities should be prepared for, and proposal for changes in forms of education that should enhance the preparation of university students.*

Key words: *university, professional orientation of geographers, graduate studies, course of study.*

Úvod a expozícia problému

Diskusia o študijných programoch geografie na slovenských univerzitách nepatrí, zdá sa, medzi prioritné úlohy slovenských (univerzitných) geografov. Uplynulých 15 rokov (obdobie široko chápanej transformácie spoločnosti) na prekvapenie mnohých nevyvolalo nutnosť takejto diskusie, ba naopak, súdiac podľa zvyšujúceho sa počtu záujemcov o štúdium geografie na slovenských univerzitách, ako aj samotného počtu študentov geografie, môže prevládať pocit, že študijné programy sú dobré, atraktívne, že netreba na nich nič meniť. V posledných rokoch, pri malej zhovievavosti od 1. mája 2004, sa však objavujú impulzy, ktoré nás nútia túto diskusiu otvoriť. Spomedzi viacerých upozorním aspoň na tri.

Prvým je vyššie nepriamo naznačený vstup Slovenska do Európskej únie. Táto skutočnosť sa začína vo vzťahu so vzdelávaním na slovenských univerzitách prejavovať vo viacerých smeroch. Slovenským uchádzačom o univerzitné štúdium sa napríklad vo väčšej miere otvorili možnosti štúdia na univerzitách v ostatných štátoch Európskej únie. Najmä najtalentovanejší uchádzači o univerzitné štúdium zo Slovenska si rýchlo uvedomujú, že štúdium na (renomovanejších a nepochybne aj kvalitnejších) zahraničných univerzitách (takou je vo vzťahu k slovenským univerzitám už aj Karlova univerzita v Prahe) prináša pre nich rad výhod pri nasledujúcom hľadaní si zamestnania. Prijatie Slovenska do Európskej únie samozrejme rozšírilo pre absolventov univerzít aj pracovný trh, pracovný trh, ktorý je však citlivý na znalosti a schopnosti využívať ich v široko chápanom pracovnom „podni-

¹ Doc. RNDr. Pavol Korec, PhD., Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava, e-mail: korec@fns.uniba.sk.

kani“. Pri troške sebakritiky musíme priznať, že geografické študijné programy na slovenských univerzitách majú pre výchovu konkurencie schopných absolventov značné rezervy.

Druhým impulzom je stále sa znižujúca početnosť skupiny osemnásť-, resp. devätnásť-ročných absolventov stredných škôl, potenciálnych uchádzačov o univerzitné štúdium. Na tento pokles počtu uchádzačov o štúdium sa samozrejme poukazovalo už skôr, dokonca ešte pred začiatkom spomínanej transformácie spoločnosti v roku 1989, ale práve v posledných 2-3 rokoch začíname pociťovať jeho dôsledky. Ak si uvedomíme, že počet univerzít je na Slovensku stabilizovaný, resp. stále mierne stúpa a navyše sa na Slovensku objavujú (konečne?!) aj súkromné univerzity, potom je zrejme, že to bude mať dopad aj na „záujem o štúdium geografie“. Ak sme vyššie uviedli, že záujem o štúdium geografie je stále veľký (čo je nakoniec vo vzťahu k samotnej početnosti študentov pravda), na druhej strane musíme priznať, že kvalita uchádzačov o štúdium geografie (a samozrejme nielen geografie) klesá.

Ako tretí impulz treba uviesť (očakávané) uvedomenie si zodpovednosti uchádzača o univerzitné štúdium o svoju profesionálnu realizáciu. Ak doteraz uchádzači o štúdium geografie uvádzali ako dôvody svojho rozhodnutia študovať tento odbor najmä dva dôvody, záujem o geografiu ako atraktívnu vednú disciplínu (1) a pomerne nenáročné štúdium geografie (2), v budúcnosti (s veľkou pravdepodobnosťou) bude pri rozhodovaní uchádzačov dominovať možnosť uplatnenia sa v praxi po absolvovaní univerzitného štúdia. Na základe dlhoročných skúseností z rozhovorov s rodičmi i samotnými študentmi, vedomosť čo taký geograf vlastne môže robiť je minimálna (a určite v nemalej miere aj v dôsledku samotných študijných programov geografie).

Uvedené poznámky jasne naznačujú, že diskusia o študijných programoch geografie je pre univerzitnú geografiu viac-menej existenčnou otázkou. Asi to dnes až takto vyhranene necítíme, ale považujeme za správne túto diskusiu vyvolať práve preto, aby sme neboli nasledujúcim vývojom záujmu o tento odbor zaskočení. Rozsiahla diskusia o univerzitách, o obsahu študijných programov prebieha v súčasnosti nakoniec po celom (ekonomicky vyspelom) svete. Zdôrazniť treba fakt, že diskutuje sa najmä o obsahu výučby a formách výučby, hoci aj ďalšie problémy univerzít, ich financovanie, postavenie základného výskumu na nich a iné si zasluhujú pozornosť. Záver diskusie o obsahu výučby (predmetovej štruktúre študijných programov) vyznieva dosť jednoznačne: univerzity sa vzdávajú potrebám praxe (priemyslu, služieb, podnikaniu, verejnej správy a iným), univerzity sú príliš teoretické, príliš vedecké, zastaralé a všeobecne vzdialené praxi (Košturiak 2005).

Široko vzdelaný absolvent vs. „špecialista“ a rozdelenie univerzitného vzdelávania

Dôležitosť diskusie o obsahu a formách výučby geografie na slovenských univerzitách znásobujú, okrem vyššie uvádzaného, podľa môjho názoru ešte dve skutočnosti. Prvou je hľadanie odpovede na otázku „má geografia pripravovať široko vzdelaných, ale málo špecializovaných absolventov alebo má byť vzdelávanie geografov úzko špecializované, t.j. mali by sme pripravovať geografa na konkrétne profesie, na riešenie konkrétnych pracovných úloh?“ Druhou je rozdelenie univerzitného vzdelávania na bakalársky, magisterský a doktorandský stupeň.

Otázkami na obsah „vysokoškolského učiva“ v zmysle vyššie uvedenej otázky sa zaoberajú, resp. sú aktuálne, aj pre iné vedné odbory (Nováčková 2004). Zástancovia široko (ale povrchnejšie) vzdelaných absolventov argumentujú najmä ich lepšou schopnosťou adaptácie na viaceré profesie a teda lepšou možnosťou uplatnenia absolventov na trhu práce. Takisto poukazujú na skutočnosť, že ak náhodou firma, v ktorej by sa úzko zameraný špecialista zamestnal zmení po niekoľkých rokoch „profil“, špecialista je stratený. Podľa viacerých výskumov v štátoch OECD a Európskej únie v priemere raz za 6 rokov mení každý produktívny občan zamestnávateľa a v priemere raz za asi 8 až 9 rokov mení dokonca profesionálny odbor svojho pôsobenia (Urban 2005). Táto alternatíva má medzi geografi učiteľmi na univerzitách pomerne veľkú podporu a podľa môjho názoru určitú úlohu pri jej podpore zohráva aj naša pohodlnosť a zotrvačnosť procesu výučby geografie. Táto posledná poznámka sa vzťahuje pochopiteľne najmä, resp. len na geografov učiteľov Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, pretože do školského roku 2004/2005 prebiehala príprava (jedno odborových) geografov, t.j. absolventov s profesiou geograf len tu. Zástancovia úzko špecializovaného vzdelania geografov, druhej z uvedených alternatív, sa zatiaľ veľmi nezviditeľnili. Podľa môjho názoru je to dôsledok najmä ich neochoty odpovedať na dve otázky: ako by mal vyzeráť takýto úzko špecializovaný študijný program, prípadne pre ktoré profesie by mal byť pripravený (1) a ako zostaviť študijné programy pre takéto vzdelávanie tak, aby sme ho boli schopní pedagogicky zabezpečiť s nie veľkým počtom externých učiteľov (2)?

Na jednej strane súhlasím s názorom, že otázka vôbec nestojí takto ostro, „buď široko vzdelaný absolvent alebo úzko zameraný špecialista“. Je zrejmé, že univerzita nemôže študenta pripraviť na všetko čo bude potrebovať v praxi a takisto nie všetky vedomosti čo si absolvent z univerzity odnesie použije v praxi. Takisto akceptujem názory, že v študijnom programe je potrebné nájsť rovnováhu medzi univerzálnosťou a úzkou špecializáciou. Základná charakteristika magisterského štúdia geografie napríklad aj na univerzite Queen Mary v Londýne je: „The MSc in Geography is a flexible programme that enable to develop both a broader and more specialised range of research interest“ (Queen Mary, University of London 2004). U nás (na slovenských geografických pracoviskách alebo len na geografických katedrách v Bratislave?) často zdôrazňujeme, že diplomová práca, jej téma je tou žiadanou špecializáciou študenta. Súhlasím aj s týmto, ale nie bez výhrad. Podľa môjho názoru chýba našim študijným programom viac špecializácie, aby bola dosiahnutá hore uvedená rovnováha (ktorá by súčasne zvyšovala možnosť uplatnenia geografov v praxi).

Druhou skutočnosťou znásobujúcou dôležitosť diskusie o obsahu a formách výučby geografie na slovenských univerzitách je samotné rozdelenie štúdia na bakalársky, magisterský a doktorandský druh štúdia. Nebudeme si teraz všímať pretrvávajúcu obsahovú prepojenosť, resp. nadväznosť bakalárskeho a magisterského štúdia (nakoniec, tento problém sa zatiaľ opäť týka len geografie na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave), ale poukážeme na osobitosti troch uvedených druhov štúdia v súvislosti s ich študijnými programami. Z troch uvedených druhov štúdia v zásade nepredstavujú problém bakalárske štúdium a doktorandské štúdium a to hneď z dvoch dôvodov. Prvým je skutočnosť, že názory na obsahovú náplň bakalárskeho a doktorandského druhu (stupňa) štúdia geografie sa medzi odborníkmi všeobecne zhodujú a vzhľadom na proklamovaný profil absolventov týchto stupňov štúdia sa väčšie problémy neočakávajú ani v budúcnosti. Geografi na slovenských univerzitách, súdiac podľa akreditovaných študijných programov bakalárske-

ho štúdia (Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave, Fakulta prírodných vied UKF v Nitre, Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných a prírodných vied PU v Prešove a Prírodovedecká fakulta UPJŠ v Košiciach), sa viac-menej zhodujú, že v obsahu študijných programov bakalárskeho štúdia by mali byť všeobecná fyzická geografia, všeobecná humánna geografia, všeobecná regionálna a politická geografia, geografia SR, geografická (a tematická) kartografia, základy GIS, základy štatistiky a k tomu, podľa osobitostí fakúlt, základy ekonómie, verejnej správy, sociológie, problematiky národnostných menšín, geoekológie, demografie, regionálneho rozvoja a iné. Pri doktorandskom štúdiu študijné programy vlastne neexistujú, tento stupeň štúdia je vedeckou prípravou. Názor, že doktorandské štúdium by už nemalo mať pravidelnú výučbu, teda ani študijný program v pravom zmysle slova, je preto pochopiteľný.

Druhý dôvod, prečo zatiaľ nie sú študijné programy bakalárskeho štúdia aktuálnym problémom je samotný fakt, že absolventov bakalárskeho štúdia (zatiaľ) nepripravujeme pre prax (nepovažujem za potrebné diskutovať o očakávaných absolventoch externého bakalárskeho štúdia geografia a verejná správa, resp. geografia v administratíve na Prírodovedeckej fakulte UK v Bratislave). Prakticky všetci doterajší absolventi bakalárskeho štúdia jednotlivých geografických odborov pokračovali (-jú) na magisterskom stupni. Bakalára (a nielen geografie), zdá sa, že zatiaľ neakceptovala (nechápe) ako absolventa s univerzitným vzdelaním nielen prax, ale s týmto stupňom univerzitného vzdelania majú problém aj samotní absolventi bakalári. Je reálne očakávať, že geografii na univerzitách v Nitre, Banskej Bystrici, Prešove a Košiciach urobia všetko preto, aby v čase, keď budú u nich končiť prví bakalári geografii mali akreditované aj magisterské študijné programy. Ak by takýto program niektorá z univerzít náhodou nemala, s veľkou pravdepodobnosťou sa budú (prakticky) všetci bakalári takejto univerzity uchádzať o magisterské štúdium tam, kde takéto štúdium bude. Druhý dôvod, prečo nás „nevzrušujú“ študijné programy doktorandského štúdia (aj keď vzhľadom na vyššie uvádzaný prvý dôvod o ďalších nie je potrebné ani hovoriť) je samotný počet študentov na doktorandskom stupni. Počet interných doktorandov na slovenských geografických pracoviskách sa pohybuje na úrovni 10 študentov v ročníku, pričom viac-menej akceptujeme skutočnosť, že títo študenti sú pripravovaní pre „akademickú“ prácu, na povolanie vysokoškolského učiteľa alebo vedcko-výskumného pracovníka.

Po dvoch úvodných častiach príspevku (podľa môjho názoru nie samoučelných a zbytočných) sa vlastne dostávame k problému, ktorý je kľúčový v univerzitnom vzdelávaní geografov, k študijným programom magisterského stupňa. Z poznámok uvádzaných v tejto časti a v úvode vyplýva niekoľko skutočností, pričom tie, ktoré majú tesný vzťah k tomuto „kľúčovému problému“ je vhodné explicitne uviesť:

1. Očakáva sa, že otázka „Ako sa uplatním s daným univerzitným vzdelaním?“ bude v krátkom čase u uchádzačov o štúdium rozhodujúca pri výbere univerzity i študijného programu.
2. Všeobecne sa konštatuje, že univerzity sa vzdávajú praxi, že sú zastaralé (obsahom i formami štúdia), teoretické, „vedecké“ a ich absolventi málo použiteľní.
3. Až 90-95 % absolventov, ktorí odchádzajú z univerzít do praxe sú absolventi magisterského štúdia.
4. Najneskôr do dvoch rokov začnú ďalšie štyri slovenské univerzity intenzívne pracovať na príprave geografických študijných programoch magisterského stupňa.

5. Zdá sa, že veľmi dôležitou je otázka, nájdenia rovnováhy medzi univerzálnosťou a špecializáciou v študijných programoch magisterského štúdia. V rámci špecializácie by mala byť obsiahnutá odpoveď, na ktoré konkrétne profesie by sme mohli (mali?) pripravovať absolventov magisterského štúdia? Od odpovede na túto otázku by sa mala odvíjať diskusia o študijných programoch.

Študijné programy magisterského stupňa

V nasledujúcej časti príspevku budeme diskutovať najmä o obsahu študijných programov magisterského stupňa, ale v nevyhnutnej miere sa budeme musieť dotknúť aj formy, resp. spôsobu výučby. Vychádzame zo skutočnosti, že na magisterskom stupni štúdia nie je v súčasnosti v študijných programoch dosiahnutá žiadaná (odporúčaná) rovnováha medzi univerzálnosťou a špecializáciou, resp., že by sme mali ustúpiť od výchovy „prívetmi“ všeobecne vzdelaných absolventov (širšie, ale povrchnejšie vzdelaných, čo priznajte sa nám v zásade aj vyhovuje) a prikloniť sa k príprave študijných programov magisterského stupňa s vyššou mierou špecializácie, t.j. smerovať absolventa na konkrétnejšie určený druh práce, na konkrétne povolanie. Takisto predpokladáme, že geografi ani jednej zo slovenských univerzít sa neuspokojia s ambíciami pôsobiť len v regionálnej mierke, t.j. v mierke Slovenskej republiky alebo dokonca samotného regiónu krajského mesta, ale budú chcieť pripravovať magistratov minimálne pre stredoeurópsky trh práce, prípadne trh práce Európskej únie. Už viackrát sme priamo alebo nepriamo uviedli, že dôležitá otázka geografických študijných programov magisterského štúdia je, pre ktoré profesie by sme mali pripravovať absolventov. V odpovedi na túto otázku je v značnej miere obsiahnutá aj odpoveď o miere potrebnej špecializácie študijných programov. Odpoveď na túto otázku leží podľa môjho názoru v prieniku odpovedí na dve čiastkové otázky. Ktoré profesie sú v súčasnosti, resp. budú v najbližších rokoch žiadané praxou? (1) Na ktoré z týchto žiadaných profesií sme kompetentní pripravovať absolventov my (slovenskí) geografi? (2)

Bolo by z mojej strany veľmi odvážne tváriť sa, že viem odpovede na tieto dve podotázky, ale na druhej strane by bolo zase hlúpe teraz, keď treba povedať niečo nové, niečo o čo v tomto príspevku vlastne ide, skončiť. Vyžiadaným kompromisom bude teda snaha priblížiť sa, resp. ukázať spôsob uvažovania pri hľadaní odpovedí na naznačené otázky. Za veľmi dobrý odraz považujem poukázanie na v súčasnej dobe existujúce (akreditované od školského roku 2005/2006) študijné programy magisterského štúdia na Slovensku, „de facto“ na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V poradí logiky systému geografických vied sú nimi:

1. Geografická kartografia, geoinformatika a diaľkový prieskum Zeme
2. Fyzická geografia a geoekológia
3. Humánna geografia a demografia
4. Humánna geografia v administratíve
5. Regionálna geografia, rozvoj regiónov a európska integrácia

Kvôli úplnosti treba dodať, že geografia sa v rámci fakulty (50 %) podieľa aj na zabezpečovaní magisterského medziodborového študijného programu „geoekológia a krajinné plánovanie“.

Nielen svojimi názvami, ale najmä obsahom uvedené študijné programy viac-menej „kopírujú“ (logickou stavbou, šírkou predmetov, všeobecnosťou poznatkov) tri bakalárske

študijné programy (geografia a kartografia (1), geografia v administratíve (2) a geografia, rozvoj regiónov a európska integrácia (3)). Výsledkom takéhoto prístupu potom je, že aj absolventi magisterského stupňa sú vzdelaní stále široko a (možno povedať, že aj) povrchné. Znovu pripomínam, že súhlasím s názorom, že diplomová práca aj v tomto konkrétnom prípade predstavuje určitú špecializáciu absolventov magistrov. Na jednej strane treba uznať, že sú schopní (po určitom čase) adaptovať sa na rôzne druhy pracovných pozícií, povolání, čo im pravdepodobne umožnila aj tá šírka vzdelania. Lenže tú šírku vzdelania magister už získal na bakalárskom stupni. A navyše, skúsenosti ukazujú, že v praxi sa adaptujú a uplatňujú absolventi, ktorí dosahovali veľmi dobré študijné výsledky. Takíto absolventi by sa zrejme uplatnili, aj keby vyštudovali iné študijné odbory. Príkladom môžu byť absolventi geológie, z ktorých niektorí sú majitelia úspešných cestovných kancelárií, riaditelia obchodných spoločností (obchodujúcich napr. s vínom) a pod.

Ak sa teraz vrátíme k dvom hore uvádzaným podotázkam tak do prieniku odpovedí na ne podľa môjho názoru patria napr. (uviedem opisom „pracovné“ názvy) „manažment v oblasti cestovného ruchu“, „národnosť“, utečenci, migranti, multikultúrna spoločnosť“, „GIS v urbánnom priestore“, „urbánne (rurálne) štruktúry a procesy, urbánna (rurálna) ekonomia“, „zdroje regiónu, regionálna politika a rozvoj regiónov“, „prírodné prostredie, aktivity človeka, hazardy a ohrozenia“, „krajinné-ekologické plánovanie, legislatíva krajiny“ a (určite) ďalšie. K tomuto je potrebné uviesť dve poznámky. Po prvé, každá univerzita musí pri magisterskom štúdiu zväžiť, pre ktorú profesiu je schopná zabezpečiť študijný program (poskytnúť v ňom potrebný podiel špecializovaných predmetov) a potom geografické pracoviská (a nielen geografické) v tomto smere aj personálne budovať. Po druhé, určite by vznikli problémy s akreditáciou takýchto študijných programov (dobrou personálnou politikou a dobrou formuláciou jednotlivých náležitostí študijného programu je to však prekonateľná prekážka). Obsahová náplň takto orientovaných študijných programov by si samozrejme vyžiadala jednak znížiť počet predmetov v magisterskom štúdiu, ale hlavne výrazne „zvýšiť“ hĺbku preberanej problematiky v daných špecializovaných predmetoch. Výsledkom takéhoto magisterského štúdia by bol absolvent (magister), ktorý má širší geografický základ (okrem iného ešte aj z absolvovaného bakalárskeho štúdia, a teda aj je schopný v praxi sa adaptovať a uplatniť v rôznych pracovných pozíciách) a zároveň je „špecialista“ na určitú praxou žiadanú profesiu.

Už viac krát bolo naznačené, že uvedený nový pohľad na magisterské štúdium by si vyžiadal aj zmeny vo formách výchy (nakoniec tieto zmeny by bolo potrebné urobiť aj pri zachovanom „konzervatívnom“ prístupe k magisterskému štúdiu). Ak by som chcel naznačiť niektoré z týchto zmien potom treba uviesť najmä nasledovné:

1. Počet predmetov na magisterskom štúdiu je potrebné znížiť, odporúčam neprekročiť počet päť predmetov v jednom (zo štyroch) semestri. Či študentovi predpíšeme v každom semestri dva povinné (hlavné, profilujúce) predmety a zvyšné nech si vyberie z relevantnej zvolenej ponuky predmetov alebo mu predpíšeme štyri a vyberie si jeden nie až tak dôležitý (aj keď ja by som sa prihovárал za prvú alternatívu).
2. Ťažisko práce v priebehu semestra treba preniesť na študenta, čo nakoniec musí samozrejme vyústiť v jeho väčšom zaťažení. Študent musí v priebehu semestra prečítať viac odporúčanej literatúry (hlavne k tým dvom (?) povinným predmetom), ale najmä musí urobiť viac samostatných projektov. Absolvent magister geografie musí byť profesionál v riešení úloh (samostatne aj ako člen kolektívu) a v prezentovaní výsledkov svojej práce.

3. Angličtina, práca s internetom, využívanie GIS, multimediálne prezentácie a iné „vybavenie“ študenta musí byť samozrejmosťou a nie skôr ojedinelým zjavom. Učiteľ nemôže byť obmedzovaný pri vedení predmetu (prednáške, seminári, zadávaní úloh) „nevybavenosťou“ študenta a takisto (alebo hlavne) magister geograf by nemal odchádzať do praxe bez tejto výbavy.

Pozornosť si zaslúžia ešte dve poznámky, ktoré majú úzky vzťah najmä k študijným programom magisterského stupňa. Každá univerzita má vlastný pracovný režim, vlastné pravidlá pracovnej disciplíny. Od tých rigorózných, zapisovanie sa do knihy dochádzky (od upratovačky až po profesora) až po tie najvoľnejšie. Podľa môjho názoru je normálne, keď profesori, ale aj ostatní učitelia, pracujú doma (ak je to pre nich výhodnejšie) a na univerzitu prichádzajú iba na stretnutie so študentmi (prednášky, semináre, cvičenia, konzultácie). Stotožňujem sa s názorom, že charakteristikou provinčnej univerzity sú ošúchané stoličky v pracovniach učiteľov (a väčšie množstvo vypitej kávy, prípadne osláv počas pracovného času), zatiaľ čo charakteristikou svetovej univerzity sú kilometre nalietané jej profesormi a počet a závažnosť riešených grantových projektov (Košturiak 2005). Práca doma, t.j. vzájomná dôvera, je však podmienená výkonomi učiteľov, ako v pedagogickej, tak aj vo vedecko-výskumnej činnosti.

Druhá poznámka smeruje k pracovnému prostrediu a celkovej atmosfére na univerzite. Na modernej univerzite by sa malo (v dnešnom globalizovanom (-ujúcom sa) svete) hovoriť a učiť viacerými jazykmi. Mali by s ňou spolupracovať a prednášať na nej významní profesori z iných domáciach a zahraničných univerzít a významní pracovníci z praxe. Na modernej univerzite by sa mali stretávať študenti z rôznych štátov, čo je odrazom jej úrovne a záujmu o ňu. Možno trochu nadnesene povedať, že len v takomto dynamickom prostredí sa môže študent dobre pripraviť na globalizovaný svet.

Záver

Ako už bolo viackrát uvedené zatiaľ môžem hodnotiť len skúsenosti z Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, ale faktom je, že náročnosť geografických študijných odborov na magisterskom stupni sa nedá porovnať s náročnosťou štúdií na bakalárskom stupni (aby nedošlo k nedorozumeniu bakalárske štúdium je pre študentov, podľa ich prakticky jednomyselného názoru, ale aj podľa môjho názoru, jednoznačne ťažšie). Je to paradox, ale vysvetliť tento stav sa dá všelijako. Napríklad. „My učitelia sme si zväčša „vystrelili svoje náboje“ už na bakalárskom stupni a tak vlastne magistrom ani nemáme viac čo povedať, a ak áno, tak len tak po povrchu.“ Je to možno trochu prehnané, ale pri takej veľkej odbornej variabilite vedených predmetov jednotlivými učiteľmi aj celkom očakávané. Všetci, vrátane profesorov a docentov máme na bakalárskom stupni vysoké úväzky. Alebo. „Tie naše geografické študijné programy sa od roku 1989 až tak veľmi nezmenili. A už vôbec nie od zavádzania kreditného systému štúdií. Študijné programy boli pôvodne zostavované tak, že išlo vlastne o súvislé 5-ročné štúdium, v ktorom musel študent zvládnuť v prvých troch rokoch obrovské penzum geografických i negeografických poznatkov a v dvoch posledných rokoch, už na špecializácii, sa to len viac-menej „dolaďovalo“ a pracovalo na diplomovej práci.“ A tie prvé tri preplnené ročníky zostali v bakalárskom stupni a do magisterského sa „neimplantovala“ potrebná kvalita. Možno by sa dalo povedať, že v magisterskom stupni zostal voľný priestor pre potrebnú špecializáciu a nevyplnili

sme ho. Tieto poznámky som urobil so zámerom naznačiť, že ten kruh „nový prístup k magisterskému štúdiu – nové študijné programy – väčšia miera špecializácie – nové formy výučby – kvalitatívne nová atmosféra na univerzite“ sa nakoniec uzavrie u nás učiteľov, vo väčších nárokoch na našu prácu.

„Ale, faktom zostáva, že niektoré univerzity majú problém zachytiť naznačené trendy. Prebiehajúce diskusie o výskumných a nevýskumných univerzitách sú síce dôležité, ale nie sú rozhodujúce. Dôležité sú reálne výsledky vo vzťahu ku kvalite absolventov a ich „akreditácia“ trhom. Nakoniec (o päť, desať alebo dvadsať rokov) zostanú aj tak iba dobré (svetové) univerzity (s dobrými študijnými programami magisterského štúdia), pretože aj svet univerzít sa globalizuje“ (Košturiak 2005).

LITERATÚRA

- KOŠTURIK, J., 2005, Provinčné univerzity a svetové univerzity – v čom je rozdiel. *SME*, 1.6.2005, s. 17.
- NOVÁČKOVÁ, D., 2004, Európska dimenzia vo výchove a vzdelávaní na Univerzite Komenského. In: Komorník, J. a kol.: Európska integrácia v univerzitnom vzdelávaní, Eurounion spl. s r.o., Bratislava, s. 78-81.
- Queen Mary, University of London (2004): MA/MSc. Programmes of Geography at Queen Mary University of London for Schoolyear 2004/2005.
- URBAN, I., 2005, Priekopníci kompetenčného vzdelávania. *Dimenzie*, júl-august 2005, Bratislava, s. 24-27.

GEOGRAPHY CURRICULUM: PROFESSIONAL ORIENTATION OF GEOGRAPHERS

Summary

Past fifteen years of widely understood transformation of our society didn't call out, as a surprise to many experts, an intensive debate concerning course of study at Slovak universities. During the last period of time some new impulses appeared that compel us to open such discussion. Three of the pressures are of special importance: Slovak republic became a member of European Union; number of eighteen (nineteen) old high school graduates decreases; and finally the expected responsibility of prospective student for own university studies and professional orientation appears. Relevancy of the debate concerning geography curriculum at Slovak universities is intensified with a note in general considering universities in global perspective as the institutions increasingly remote from the needs of practice (industry, services, entrepreneurship, public government and others). The universities are regarded as too theoretical, too scientific, old-fashioned and in general distant from practice. Key problem of geographic education at our universities appears as: Should university geography prepare widely educated but little specialized graduates or the education of geographers should be focused in a narrow field? This question means if we shall prepare a geographer precisely for some professions and for solving exact problems. Of course neither of the two alternatives is appropriate. It will be important to find equilibrium between universality and specialization in geography curriculum. In connection with the problems presented is differentiation of university studies and geographer's preparation in three levels, undergraduate, graduate and postgraduate. The first and the third form of study in principle have no problem from geography curriculum perspec-

tive, but a discussion concerning contents of graduate study programs is needed. The result of such debate should provide us with required balance between universality and specialization for certain professions in geographic education. A critical question of second-level geography studies is for which professions we shall prepare our graduates. The answer probably lays in intersection of the two particular answers. (1) Which professions currently are or in nearest future will be demanded by the side of practice? (2) For which of these do Slovak geographers have competency to prepare their graduates? In my opinion among the orientations satisfying both requirements belong, for example: management in tourism; nationalities, multicultural society, migrants and refugees; urban environment and geographic information science; urban and rural structures and processes of change; urban and rural economy; regional development, development sources and regional policy; natural environment, human activities, hazards and threats; landscape-ecology planning, landscape legislation and many others.

GEOGRAFICKÁ EDUKÁCIA NA ZÁKLADNÝCH A STREDNÝCH ŠKOLÁCH

Ladislav TOLMÁČI¹ - Katarína ČIŽMÁROVÁ²

Abstract: *Geographical education in elementary and secondary schools in Slovakia is at crossroad. It is probably heading to make dramatic changes in methods as well as its content. The situation in geographical education is not tragicall today (better then in many other subjects), but the society wants to change the whole system of education. The basic tasks are to make it in most useful way.*

Key words: *Geographical education, educational system, competencies, International Charter on Geographical Education*

Súčasnú školsť Slovenskej republiky je na prahu výrazných zmien. Ich charakter určí situáciu a postavenie vzdelania a najmä kvalitu vzdelania v našej vlasti na dlhé obdobie. Transformácia doposiaľ je prinajmenšom veľmi rozpačitá. Nemá jasné kontúry a javí sa ako chaotická, založená na tautológiách a vžitých schémach.

Geografické vzdelávanie v základných a stredných školách tvorí základný kameň, ale predovšetkým spúšťač mechanizmu pre ďalšie geografické (ale nielen rýdzo geografické) vzdelávanie či vedeckú kariéru v oblasti geografie.

Postavenie geografie vo vzdelávacom systéme Slovenska v porovnaní so susednými štátmi (V4) možno hodnotiť celkovo pozitívne. Jej význam sa doposiaľ zachoval a napriek niektorým nie pozitívnym signálom stále má mnoho pozitívnych prvkov. Prejavuje sa predovšetkým určitá zotrvačnosť v celkovom systéme vzdelávania, pričom geografia vnáša veľa nových prvkov do vyučovacieho procesu. Nastala v mnohých prípadoch zámerná redukcia faktografického obsahu (stále však nie dostatočná) a snaha o vytváranie zručností u študentov alebo ako sa preferovaným termínom označuje kompetencií študentov.

Geografia (zemepis) základných škôl stúpla výrazne na popularitu. V tejto oblasti sa dosahujú jedny z najlepších výsledkov v medzinárodných porovnaníach. Cesta, ktorá bola nastúpená pred asi desaťročím v zemepise bola prevzatá aj ďalšími všeobecnovzdelávacími predmetmi (formálna aj didaktická stránka).

Scenáre ďalšieho rozvoja môžu mať veľmi široké spektrum, postupná transformácia na jednej strane a revolučný prerod od základov na strane druhej.

Geografia stredných škôl po počiatkových snahách o jej čiastočné potlačenie sa presadila a patrí medzi mimoriadne preferované predmety, čo môže vyústiť do značnej vytiaženosti učiteľov (výrazne nižší počet učiteľov geografie ako iných predmetov zaradených do prvej tzv. prírodovednej skupiny povinne voliteľných maturitných predmetov). Geografia

1 Doc. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD., Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava, e-mail: tolmaci@fns.uniba.sk

2 Doc. RNDr. Katarína Čižmarová, PhD., Katedra geografie, Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, e-mail: cizm@fpv.umb.sk

na stredných školách (najmä gymnáziách) opäť patrí medzi trendy určujúce predmety. Výsledky maturitných testov na vzorkách sú jedny z najlepších z celého spektra predmetov stredných škôl.

Výučba geografie má však neustále veľké rezervy. Ako jeden z mála predmetov by mohol prejsť transformáciou postupnou premenou a stálym zdokonaľovaním metód a aj obsahu vzdelávania.

Konzervatívnosť celého edukačného systému však predikuje jeho kolaps a éru revolučných zmien (snád nie chaotických).

Z hľadiska geografie/zemepisu nás predovšetkým zaujímajú zmeny určené kurikulárnou transformáciou. Geografickú obec, predovšetkým však učiteľov zaujíma realizácia bodu 4 z hlavných cieľov: „Uskutočnenie obsahovej transformácie (kurikulárna transformácia), kde pôjde o inováciu osnov, učebných a študijných plánov, o zlepšenie učebníc, o zavedenie takého obsahu do vzdelávania, ktoré človek potrebuje pre kvalitný a tvorivý život. Redukovať obsah učiva na 60 % kmeňového učiva (jadro) a zvyšné percento obsahu pripraviť škola, školská rada, komunita.“

Čo presne znamená informácia: Redukovať obsah učiva na 60 % kmeňového učiva (jadro)? Ako sa bude realizovať? Budú to „zhora“ direktívne dané pokyny o množstve pojmov? Budú môcť učitelia zemepisu/geografie ovplyvniť túto predpísanú redukciu na 60 % tak, ako mohli ovplyvniť redukciu pri poslednej úprave učebných osnov? Nakoľko sa pritom zohľadní fakt, že pri tvorbe súčasných učebných osnov sa zapracovaním pripomienok učiteľskej verejnosti výrazne zredukovalo učivo – pojmy zo zemepisu? (Pozri napr. učebné osnovy pre 5. roč. ZŠ.) Nakoľko sa zohľadní špecifikum nášho vyučovacieho predmetu, ktorý už po skúsenostiach z predchádzajúcich desaťročí prekonal isté premeny? Nakoľko sa zohľadní význam medzipredmetových poznatkov a vzťahov? ... a mnohé iné otázky.

Geografická obec, predovšetkým však učitelia musia byť pripravení na tento nový projekt a jeho realizáciu. História výučby zemepisu/geografie, celkovo didaktiky geografie i súčasné trendy v našom predmete poukazujú na to, že mnohé impulzy navrhované projektom „Milénium“ už realizujeme vo výučbe! Na to poukazuje obsah nových sérií učebníc (ako reálny, najviditeľnejší podoba – „priemet“ učebných osnov), iných učebných pomôcok, metodických a iných informácií sprostredkovaných časopisom Geografia. Uvedomujeme si, že na kontrolu naučeného (regulovaného vzdelávacími štandardmi) nemáme ešte tak prepotrebnú sériu štandardizovaných testov. Existujú však účel splňajúce exemplifikačné úlohy, ktoré už boli publikované.

Samozrejme, nebránime sa ďalšej redukcii pojmov, učiva na 60 % kmeňového učiva. Nesmú však „ísť – siahať“ na jadro zemepisného/geografického vzdelávania! Na ilustráciu azda jeden príklad zo života. V televíznych reláciách sa často stáva, že sa nesprávne znázorní rotácia Zeme (Zem sa otáča opačne ako v skutočnosti). I tento príklad poukazuje na to, že si nesmieme nechať siahať na správne pochopenie javov a ich použitie v praxi, ako aj správnosť pojmotvorného aparátu. Tak isto ako v chémii nemožno zameniť kyselinu za zásadu či vo fyzike odpor za príkon, tak isto ani v zemepise/geografii nemožno nesprávnou transformáciou narušiť odbornosť. Generalizácia pojmov je dôležitá a nevyhnutná, ale nesmie byť na úkor didaktických zásad. Preto sa tak isto nemôžu vynechávať ani pojmy, ktoré umožňujú žiakom získať ucelený pohľad na daný problém. Napríklad pri téme sopečná činnosť v rámci redukcie by sa mechanicky vynechal pojem sopečný kráter a i.

Vieme, že nemožno v našom vyučovacom predmete dopustiť: neuvážené mechanické „vynechávanie“ pojmov, ktoré by narušilo celistvosť učiva, zamieňať či absolútne zjednodušovať učivo, pojmy, čo by poviedlo k deformácii učiva a i.

Očakávame teda kurikulárnu transformáciu, ktorá iba potvrdzuje už našim vyučovacím predmetom nastúpený trend. Potvrdzuje sa tak i ďalší existujúci trend, že cez poznanie svojho regiónu – miestnej krajiny a svojej vlasti – Slovenska (čo je súčasťou navrhovaného fakultatívneho učiva školy) treba spoznávať Európu, svetadiely, celú Zem. Súčasne do tohto obsahu sa pridáva špecifikum školy a regiónu.

Vítaná je i ďalšia, hlbšia previazanosť vyučovacích predmetov, či už horizontálne, alebo vertikálne, bez potierania významu niektorého z nich.

Od Národného programu výchovy a vzdelávania očakáva geografická obec, ale predovšetkým učiteľia potvrdenie už nastúpeného trendu v našom vyučovacom predmete, jeho ďalšie skvalitnenie. Očakáva sa nielen „voľnejšia ruka“ pre učiteľov pri príprave učiva, ale predovšetkým vybavenosť ďalšími učebnými pomôckami, najmä tak prepotrebnými štandardizovanými didaktickými testmi, ako i ďalšie formy vzdelávania učiteľov.

Všetko to však možno zrealizovať lepším finančným a spoločenským docenením učiteľov a kvalitnejšou podporou edukačného systému.

V roku 2001 sa konalo v Helsinkách sympóziu Medzinárodnej geografickej únie, na ktorom boli sformulované hlavné úlohy a potrebné zmeny, ktoré sa majú dotknúť geografického vzdelávania. Takmer vo všetkých krajinách sveta prebieha neustály proces reforiem a netýkajú sa len školského vzdelávania, ale aj celoživotného vzdelávania a učenia. Tieto zmeny sa dotýkajú i geografického vzdelávania a trend smeruje k preferencii integrovaných predmetov, čím geografia ako vyučovací predmet stráca hodinové dotácie a prekonáva výrazné obsahové zmeny. Kurikulárne reformy na strane druhej poskytujú pre geografické vzdelávanie rad možností ako posilniť postavenie geografie na školách. Jednou z nich je využívanie ICT (informačné komunikačné technológie, e-learning) a GIS (geografické informačné systémy) s aplikačnými možnosťami v geografickom učive. Hlavné okruhy štandardov vychádzajú z Charty geografického vzdelávania a majú 6 základných okruhov (Hynek, 2002):

1. **Svet v priestore** – priestorové súvislosti, analýza priestorovej organizácie ľudí, miest a prostredia na zemskom povrchu, mentálne mapy a ich používanie
2. **Miesta a oblasti** – spätosť ľudskej spoločnosti s určitým územím, regióny a ich kultúra
3. **Prírodné systémy** – prírodné procesy utvárajúce zemský povrch, ich interakcia a meniace sa ekosystémy
4. **Spoločenské systémy** – ľudská činnosť spoluutvára zemský povrch (krajinnú sféru, kultúrnu krajinu), vzájomné hospodárske vzťahy, fungovanie ľudských sídiel, spolupráca a konflikty medzi ľuďmi
5. **Prostredie a spoločnosť** – prírodné prostredie je ovplyvňované ľudskou spoločnosťou v nadväznosti na využívanie prírodných zdrojov, rovnako ľudská činnosť je ovplyvňovaná prírodnými javmi a procesmi
6. **Význam geografie** – geografické vedomosti umožňujú ľuďom rozvíjať pochopenie vzťahov medzi ľuďmi, prostredím a miestom v čase, ako používať vedomosti z geografie pre pochopenie dneška a pri plánovaní budúcnosti.

Možno povedať, že Charta odráža i súčasný stav názorov, cieľov a požiadaviek (*attainment targets*) na geografické vzdelávanie.

Zatiaľ čo v minulosti bol v centre pozornosti geografického vzdelávania výkon učiteľa, dnes sa pozornosť venuje činnosti žiaka, prechádza sa od vyučovania k učeniu (*teaching learning*), kritériom je teda hlavne to, čo vie žiak a nie čo vie učiteľ. Proces vyučovania musí byť zaujímavejší, žiaci aktívnejší, učivo viac tematizované, zamerané skôr na praktické použitie geografie v živote.

Vzdelávací program „Milénium“ a následne prijatý Národný program výchovy a vzdelávania v SR pre 21. storočie vymedzil komplexne cestu rozvoja výchovy a vzdelávania v SR vo viacerých základných zložkách:

1. koncepcia vzdelávania pre vzdelávaciu sústavu na Slovensku
2. ciele tohto vzdelávania
3. učebný plán a návrh vyučovacích predmetov
4. implementačný plán, t.j. zoznam krokov, ktoré treba vykonať na jeho uvedenie do praxe

V rámci Národného programu bude potrebné dopracovať hlavné učivo, t.j. tematické celky v jednotlivých predmetoch (alebo integrovaných predmetoch, v našom prípade geografia by bola súčasťou vied o prírode) a cieľové štandardy sformulované ako požiadavky, čo sa má žiak naučiť v danom ročníku, v danom type školy.

Pri analýze kurikulárnych projektov v zahraničných krajinách môžeme zistiť, že ich základnou a spoločnou funkciou je regulovať vzdelávanie a výchovu v dvoch úrovniach:

1. časová úroveň, pri ktorej je vymedzený časový úsek a obdobie života pre vzdelávanie
2. obsahová úroveň, pri ktorej je určené čo sa má vzdelávaný naučiť.

Kurikulárny obsah (curricular content) v medzinárodnej terminológii označuje naplnenie školskej edukácie systémom vyučovacích predmetov a ich tematickými plánmi. Pri vytváraní národného kurikula by sa mal hlavný dôraz položiť na výber predmetov pre učebné plány škôl. Pre našu základnú školu je charakteristický pomerne veľký repertoár vyučovacích predmetov, neuplatňujú sa integrované predmety tak, ako je to v iných krajinách (napr. v Anglicku, Nemecku, škandinávskych štátoch), s výnimkou I. stupňa základnej školy, kde sa ojedinele stretávame s integrovanými predmetmi (napr. prvouka, vlastiveda). V prípade geografie je tento vyučovací predmet vo všetkých vyspelých krajinách Európy zaradovaný do integrovaného predmetu prírodné vedy, resp. environmentálne a prírodné vedy. Integrácii sa vo všeobecnosti venuje zvýšená pozornosť, od jednoduchého budovania medzipredmetových vzťahov až po blokovú výučbu, kedy je učivo dvoch alebo viacerých predmetov prepojených natoľko, že sa vyučuje ako jeden predmet.

Kurikulum jednotlivých predmetov by malo byť stanovené na základe čo najhlbšieho pochopenia generalizácií (zovšeobecnení, pojmov), ktoré predmetu dávajú jeho štruktúru, výučba sa potom sústreďuje na základy a pojmy a nie na jednotlivé fakty. V procese učenia sa sú pojmy základnými kameňmi kvalitného kurikula. Pod pojmom obsah učiva môžeme teda rozumieť predmetné informácie a operácie, ktoré sú vybrané na účely učenia sa a vyučovania do plánu vyučovacej hodiny, učebnice, tematického plánu, učebných osnov. Každé kurikulum musí mať tieto základné komponenty (Walterová, 1994):

1. Funkcie a ciele (prečo sa má žiak učiť)
2. Špecifikácia žiakov (aký žiak sa učí)

3. Obsah (čo sa má žiak naučiť)
4. Čas (kedy sa žiak učí)
5. Metódy a postupy (ako sa žiak učí, stratégie učenia)
6. Organizácia a riadenie (za akých podmienok sa žiak učí)
7. Kontrola a hodnotenie (aký je efekt učenia sa žiaka)

Vyjadrením zámerov vzdelávania pre jednotlivé predmety sú **vzdelávacie ciele**, ktoré by mali byť formulované z hľadiska správania sa žiakov a ich činností a nie z hľadiska činnosti učiteľa. (Čižmarová, 2000). V súlade s projektom „Milénium“ a Národným programom vzdelávania možno tieto ciele rozdeliť do troch základných skupín:

- ciele, ktoré žiakom pomáhajú pochopiť a zvládnuť obsah učiva
- ciele, ktoré súvisia so súčasnými potrebami spoločnosti, v ktorej žiaci žijú
- ciele, ktoré súvisia s potrebami a záujmami žiakov

V pedagogickej praxi sa často stretávame najmä s kognitívnymi cieľmi, kde sa od žiakov požaduje zapamätanie, vysvetlenie či odvodenie poznatkov, ich zaradenie do sústavy vedomostí. O kvalite výučby preto rozhoduje štruktúra danej vyučovacej témy, resp. tematického celku. Ak žiak chápe ako jednotlivé témy učiva predmetu spolu súvisia, ľahšie si ich pamätá a ľahšie pochopí jednotlivé pojmy a fakty, ako aj vzťah učiva k predchádzajúcim témam a nasledujúcemu učivu.

Základnými stavebnými prvkami kurikula sú **pojmy**, ktoré umožňujú žiakom používať predchádzajúce skúsenosti a vedomosti, pomocou nich môžu zaradiť nové informácie do širšieho kontextu, spájať súčasnosť s minulosťou a rozpoznávať v nových informáciách novú podobu prív naučených poznatkov. Skutočná prevaha poznatkového obsahu a procesov kognitívneho učenia sa a vzdelávacieho vyučovania odráža uplatňovanie dôležitého, ale neúplného poňatia podstaty človeka iba ako bytosti poznávacej. Človek sa rozvíja nielen kognitívnym učením (sa) a nielen učebným poznávaním. Rozvíja sa aj akčným učením a konaním, praktickou činnosťou. Učí sa a rozvíja sa aj prostredníctvom ostatných druhov ľudskej činnosti, teda ako dorozumievacia sa a hodnotiaca bytosť. Tieto komponenty ľudskej činnosti vyjadrujú filozofické poňatie potrieb ľudských bytostí: byť, dorozumievať sa, poznávať, hodnotiť a konať.

Geografické vzdelávanie je dnes neodmysliteľnou súčasťou všeobecného vzdelávania na základných i stredných školách, je súčasťou i vysokoškolského vzdelávania a prípravy budúcich učiteľov geografie. Geografia ako jeden zo všeobecno-vzdelávacích predmetov má a aj v budúcnosti by mal mať svoje pevné miesto vo vzdelávacom obsahu základnej i strednej školy.

Významná hodnota geografického vzdelávania spočíva v tom, že integruje prírodovedné poznatky vo svojej fyzicko-geografickej časti a humanitné poznatky vo svojej socioekonomickej časti. **Integrujúca funkcia** geografie spočíva v tom, že sa zaoberá interakciou spoločnosti a prírody analýzou krajinných ekosystémov v kultúrnej krajine. Rieši integritu kultúrnych, sociálnych, ekonomických, environmentálnych a politických tém na globálnej, regionálnej i lokálnej úrovni, pomáha orientovať sa v súvislostiach a nadväznostiach na trvalo udržateľný rozvoj.

Základným obsahovým dokumentom geografického vzdelávania je Charta geografickej edukácie, v ktorej sú sformulované hlavné ciele geografického vzdelávania, ktorými sa mení úloha žiaka z pasívneho prijímateľa na aktívneho osvojovateľa nových poznatkov, schopností a návykov, ktoré ho budú orientovať na výchovu k medzinárodnému porozu-

meniu, k európanstvu, multikultúrnej výchove, k národnej a náboženskej tolerancii. Geografické štúdium interpretácie sveta musí smerovať k porozumeniu a tolerancii voči iným národom, kultúrnym a sociálnym skupinám, ale zároveň aj posilňovať národnú, regionálnu a lokálnu identitu a environmentálnu výchovu. Dokonalé zvládnutie obsahu geografického vzdelania by mali žiaci preukázať schopnosťou použiť vedomosti, zmenou postojov a hodnôt v situáciách a podmienkach reálneho života a sveta.

Geografia je vyučovací predmet, ktorý umožňuje charakterizovať rôzne krajiny, oblasti vrátane rozmiestnenia ľudí, javov a udalostí. Študuje interakciu medzi človekom a prostredím v rozličných podmienkach, integruje poznatky prírodovedné a spoločenskovedné, čím vytvára podmienky pre pochopenie vzťahov medzi ľuďmi a prostredím.

Základom koncepcie obsahu geografického vzdelávania by preto mali byť tieto hlavné okruhy:

- **Poloha a rozmiestnenie**
- **Priestorové vzťahy**
- **Vzťahy medzi človekom a prostredím**
- **Región**

Poloha a rozmiestnenie

Spoločenstvá ľudí žijú na Zemi s rozdielnou absolútnou a relatívnou geografickou polohou. Tieto miesta sú vzájomne previazané mnohorakými vzťahmi – prírodnými i spoločenskými, pohybom ľudí, tovarov, informácií. Poznanie geografickej polohy určitého miesta alebo územia je predpokladom pre pochopenie jeho miestnych, regionálnych, národných a globálnych súvislostí.

Priestorové vzťahy

Každé prostredie má vlastný prírodný i kultúrny charakter. Prírodné podmienky sa týkajú jeho reliéfu, pôd, klímy, vodstva, bioty i života spoločnosti. V určitých prírodných danostiach sa formujú ľudské sídla, ekonomické systémy, kultúra i životný štýl ľudí. Pre porozumenie vzťahu človeka a prostredia je potrebné pochopiť prírodné i sociálne prostredie.

Vzťahy medzi človekom a prostredím

Spoločnosť využíva prostredie, v ktorom žije, rôznym spôsobom. Takto sa vytvárajú rozdielne kultúrne krajiny, v rôznom prírodnom prostredí ľudia vytvárajú a menia svoj životný priestor na kultúrne prostredie rôznej kvality (harmonické, konfliktné). Poznanie týchto komplexných vzťahov (interakcií) v danom území je dôležitým predpokladom pre zodpovedné využívanie zdrojov, plánovanie, tvorbu a ochranu životného prostredia.

Región

Regióny sú územia vymedzené podľa rôznych kritérií, vyvíjajú sa v priestore a čase. Geografia skúma regióny rôznej veľkosti – miestne, národné, kontinentálne, celosvetové. Spojením regionálnych systémov vzniká planetárny geosystém. Pochopenie štruktúry a procesov a javov v rôznych regiónoch uprostred globálneho systému je základom pre poznanie regionálneho a národného. Žiak najlepšie a najkonkrétnejšie pozná prostredie, v ktorom žije. Preto výučba o iných územiach, krajinách, kultúrach a spôsoboch života by mala na základnej škole začať na miestnej úrovni.

Ak vychádzame zo všeobecných cieľov edukácie – učenie (sa) byť a vedome ľudsky činiť v spoločenstve ľudí – geografia veľkou mierou pomáha naplňovať aj ostatné hlavné

životné aktivity, ktoré sa skladajú z **kľúčových schopností naučiť sa** poznávať, konať, hodnotiť, dorozumieť sa i porozumieť si (ŠVEC, 2002).

Naučiť (sa) poznávať prírodu a kultúru je v geografii generálny cieľ a patrí do skupiny gnozeocentrických zámerov, sústredených na osvojovanie si a utváranie poznatkov (faktických, metakognitívnych i procedurálnych), na rozvíjanie poznávacích schopností (znovuvybavenie si vedomostí, aplikovať, analyzovať, vyhodnocovať, kreativita). Schopnosť poznávať je založená na mentálnych procesoch vnímania geografickej reality, zapamätávania si dôležitých pojmov a ich obsahu, geografického myslenia a usudzovania. V súčasnosti sa do popredia dostáva rozvoj schopnosti využívať viaceré informačné zdroje a technológie a orientovať sa v nich. Vedieť „ako“ má väčšiu cenu než vedieť „že“. Pre geografiu má tento prístup nesmierny význam, lebo predimenzovanosť niektorých tematických celkov je vysoká (napr. v regionálnej geografii).

Naučiť (sa) konať správne, kvalitne, účinne, cieľavedome. Cieľovou požiadavkou aj pre geografické vzdelávanie by sa malo stať naučiť (sa) spolupracovať (kooperatívne vyučovanie, skupinové vyučovanie), plánovať, projektovať postupy, robiť syntézu, tvorivo riešiť zadania.

Naučiť (sa) hodnotiť účelovo a konštruktívne, orientovať sa v hodnotových systémoch. Dôležité je pri tomto ciele osvojiť si a uplatniť postupy v hodnotení vecí, schopnosti rozlišovať fakty, postupne rozvíjať sociálne cítenie, motiváciu a hodnotovú orientáciu, najmä pri výučbe regionálnej geografie, environmentálnej geografie, za pomoci aktivizujúcich vyučovacích metód.

Naučiť (sa) dorozumieť sa a porozumieť iným a sebe samému zahŕňa schopnosti využívať a podeliť sa o vlastné skúsenosti a pocity, schopnosti správne a vecne sa vyjadrovať - písomne (čítanie odborného geografického textu, písanie o geografických javoch a procesoch), hovorovo (komunikovať, argumentovať, vyjadriť svoj názor), číselne (vypočítať mierku, priemernú hustotu zaľudnenia), graficky (nakresliť náčtok, schému, graf, mapový náčrt), využívať schopnosť komunikovať v cudzom jazyku využívaním zahraničnej literatúry.

Špecifické ciele výučby geografie sa potom môžu rozdeliť do nasledovných oblastí:

- **poznatková:**
 - osvojiť si základné vedomosti o Zemi ako vesmírnom telese, o znázornení povrchu Zeme na glóbuse a mapách,
 - získať základné vedomosti o prírodných, spoločenských, hospodárskych a kultúrnych pomeroch svojej vlasti a svojej obce,
 - získať podstatné poznatky o svetadieloch a oceánoch, významných štátoch sveta a hlavných politických, spoločenských, hospodárskych a environmentálnych problémoch súčasnosti,
- **činnosťná:**
 - rozvíjať analytické a syntetické myslenie prostredníctvom geografického učiva,
 - získavať schopnosti potrebné pre prácu s mapou, štatistickým materiálom, orientácii v teréne,
 - učiť sa samostatne vyhľadávať informácie potrebné k riešeniu problému (učebnice, atlasy, slovníky, doplnková literatúra a časopisy, databázy,
 - učiť sa riešiť problémy, plánovať činnosť, vyvodzovať závery, navrhovať alternatívne postupy a riešenia,

- osvojiť si schopnosti využiť vedomosti z geografie i ostatných predmetov pri riešení konkrétnych občianskych situácií
- učiť sa obhajovať výsledky svojej vlastnej práce, priznať chyby a omyly, učiť sa komunikovať s ľuďmi,
- **hodnotová:**
 - sústavne sa usilovať o zvyšovanie významu európanstva, demokracie, humanity, národnej kultúry, názorovej tolerancie, zodpovednosti k individuálnym i spoločenským aktivitám v krajine, solidarity, vlastenectvu,
 - učiť sa spolupracovať so spolužiakmi pri riešení problému,
 - vytvárať si kladné postoje ku vzdelaniu cez vlastnú činnosť a iniciatívu.

Ako uvedené ciele dosiahnuť a realizovať?

Súčasná prax geografického vzdelávania na základnej a strednej škole vychádza predovšetkým z prezentácie pomerne rozsiahleho množstva odborných geografických poznatkov odvodených zo systému jednotlivých disciplín vedeckej geografie, z vyčerpávajúceho výkladu učiteľa a z overovania schopnosti žiaka reprodukovať učivo. Súčasný trend vývoja pedagogiky smerujú hlavne k aktivizácii žiakov pri osvojovaní si nových poznatkov a kladú dôraz na nové kľúčové kompetencie ako nevyhnutnej súčasti kurikula modernej školy. Týkajú sa hlavne týchto kompetencií (TUREK, 2001):

- informačné: jedná sa o informačnú gramotnosť, t.j. kedy žiak potrebuje informáciu, kde ich môže získať, ako ich môže použiť a v akých súvislostiach,
- učebné: zahŕňajú schopnosti vedieť sa učiť, t.j. dôležitá je motivácia, podmienky učenia sa, štýly a zručnosti učenia sa,
- kognitívne: predstavujú schopnosti problémového učenia a hľadania riešení, kritického a tvorivého myslenia, schopnosti formulovať vlastný názor,
- komunikačné: prejavujú sa schopnosťou vedieť sa vyjadrovať písomne, graficky, ústnym prejavom,
- interpersonálne: ide o schopnosť hľadať kompromisy, byť zodpovedný, asertívny,
- personálne: poznať sám seba, vedieť sa ovládať, byť spoľahlivý, prejavovať občiansku odvahu a pod.

V geografickom vzdelávaní sa všetky tieto kompetencie môžu uplatňovať v širokej miere, nakoľko obsah učiva priamo vyžaduje od žiakov ich rozvíjať. Vo vyučovacom procese sú preto nevyhnutné nové metódy vyučovania s uplatňovaním vysokej motivácie, umožniť žiakom aktívne osvojovanie poznatkov, kreativitu, rozvíjať divergentné myslenie. Efektívnosť akejkoľvek činnosti závisí aj od kvality riadenia učebnej činnosti žiakov s uplatnením subsidiarity, t.j. prislúchajúcou mierou zodpovednosti za plnenie vedomostí, právom na vlastné rozhodovanie, vlastné tempo a rozvoj.

Zásadnou otázkou pre všetky vyučovacie predmety a tiež sústavu vyučovacích predmetov sa javí ich kompetencia pre život, využiteľnosť vedomostí v životných situáciách. V súčasnosti pôjde najmä o uznanie **vzdelávania prostredníctvom geografie** vo vzdelávacom kurikulu. Aké bude postavenie geografie a aké sú jej kompetencie? Možno sa správne orientovať v súčasných problémoch na svete bez geografie? Môže to za geografiu robiť iný vyučovací predmet?

Objektom štúdia geografie je krajinná sféra, zahŕňajúca pevniny a oceány s priestorovým členením na krajinné geosystémy od topickej dimenzie až po planetárnu. Základnou cha-

rakteristikou kultúrnej krajiny je priestorová organizácia ľudskej spoločnosti a jej aktivít. Krajiny EÚ sú pred nami práve pre svoju praktickú environmentálnu politiku a prax trvalo udržateľného rozvoja v kontexte regionálnej politiky.

Aký obraz sveta je potrebné prezentovať v súčasnom geografickom vzdelávaní? Nemal by to byť len obraz prírodný, ale predovšetkým kultúrny, poukazujúci na rozmanitosť svetových a regionálnych kultúr. Poznanie svetových kultúr, kultúrneho dedičstva posilňuje aj národnú identitu, posilňuje úctu a schopnosť uznávať iné národy, spolupracovať s nimi. V predvstupovom období Slovenska do EÚ je veľmi dôležité, aby tieto aspekty v geografickom vzdelávaní zohrávali dominantnú úlohu.

Potrebné je tiež prehodnotiť postupy v geografickom vzdelávaní, didaktickú transformáciu hlavne obsahu vzdelávania, činnosti učiteľa, ktorá by mala spočívať vo vedení a organizovaní učebnej činnosti žiaka. Naša geografia má veľmi tradičný obsah a ten treba orientovať na tematickú geografiu a vzdelávanie orientovať na proces učenia.

LITERATÚRA

- ČIŽMÁROVÁ, K., 2000, Didaktika geografie I., FPV UMB, Banská Bystrica.
HYNEK, A., 2002, Výzvy Helsinského sympozia IGU pro České geografické vzdelávání. *Geografie - Sborník české geografické společnosti*, 4.,
ŠVEC, Š., 2002, Teórie cieľových programov vzdelávania. *Pedagogická revue*, 3.
ŠVEC, Š., 2002, Učiť sa byť a uspieť. *Pedagogická revue*, 1.
TUREK, I., 2001, Príprava učiteľov pre 21. storočie. MC, Bratislava.
WALTEROVÁ, E., 1994, Kurikulum. Proměny a trendy v mezinárodní perspektivě. Centrum pro další vzdělávání učitelů Masarykově Univerzity, Brno.

GEOGRAPHICAL EDUCATION IN ELEMENTARY AND SECONDARY SCHOOLS

Summary

Contemporary education in Slovak republic is just about to begin crucial changes. Their character will effect the quality and the position of education in Slovakia. This transformation is, at least so far, very fuzzy. There are no clear contours and it appears chaotic, based on tautologies and abused schemes.

Geographical education in elementary and secondary schools is the base, but also the initial impulse for further geographical (not just geographical) education or scientific carrier in the field of geography.

The position of geographical education in the whole complex of education in Slovakia in comparison to other neighboring states (V4) can be evaluated as positive. Its meaningfulness is still preserved and in spite of few negative features has more positive elements. There is a visible tendency of stereotypes in the whole system of education. Geography itself brings into this process many new ideas. In more topics was the amount of the taught curriculum reduced still not sufficiently. Attempts were made to create in the behavior of the students new skills or competencies. On the base of The International Charter on Geographical Education, 1992, is internationally respected document for discours on national systems of geographical education directed towards an international audience of geography-educators. Slovak geographical education needs deeper scientific geography for inovative process in teaching and learning geography. In the case of regional geography

the geographical education prefers traditional system of geography, not the questions of regional development.

Fusing on learning in teaching geography means the tradition from lecturing geography to brainstorming, discussions, pilot studies, cooperative learning, practical projects. The maintenance phase in Slovak geographical education is phases of development, transition and transformation.

Conservative attributes of the whole educational system in Slovakia is still signalizing its close collapse.

PROBLÉMY SÚČASNEJ SLOVENSKEJ GEOGRAFIE A MOŽNÉ RIEŠENIA

Jaroslav HOFIERKA¹

Abstract: *The paper summarizes current problems in Slovak geography. The political changes and societal transformation after 1989 have had a profound influence on the position of geography in Slovakia. In the period before 1989, Slovak geography was predominately oriented toward geography conducted in a former Soviet block of countries with similar research topics and levels of scientific research. However, the transformation processes in the Slovak science have pushed the scientific evaluation criteria toward international cooperation, publications and citations in foreign journals (especially listed in the Current Contents journal). Clearly, in many aspects the position of Slovak geography has weakened. Solutions and possible improvements can be found in deeper systemic changes at organizational level of geographic research and higher education of geography at universities.*

Keywords: *geography, geographic research, geographic education*

Úvod

Vývoj slovenskej geografie za ostatných šesťdesiat rokov bol významným spôsobom ovplyvnený celospoločenskou situáciou. Obdobie kontinuálneho rastu a rozvoja slovenskej geografie od konca štyridsiatych rokov 20. storočia je zjavne ohraničené rokom 1989 a následným transformačným obdobím, keď došlo k významným spoločenským zmenám v rámci Československa a potom samostatného Slovenska.

V období pred rokom 1989 pôsobila slovenská geografia v spoločnosti, ktorá bola relatívne uzavretá, bola v nej riadená spoločenská objednávka na riešenie problémov súvisiacich s krajinou a medzinárodné kontakty sa sústreďovali najmä na krajiny bývalého sovietskeho bloku, ktorých stav geografie bol podobný našej geografii. Geografia v tomto období dosiahla významné úspechy a aj uznanie nielen vo vedeckých kruhoch. Prejavilo sa to aj na rastúcom počte geografických pracovísk a geografov všeobecne.

Pravdepodobne nie som jediný geograf, ktorý pociťuje určitý medzník, rázcestie vo vývoji slovenskej geografie. Možno by sa dalo použiť aj silnejšie slovo kríza v slovenskej geografii, pretože postavenie geografie u nás slabne, o čom svedčia aktuálne problémy v oblasti akreditácie a postavenia geografických katedier a Geografického ústavu SAV. Nedostatok profesorov garantujúcich vyššie stupne vysokoškolského geografického vzdelávania, ohrozenie práv na habilitačné a inauguračné konania, či neexistencia u nás vydávaných a zároveň dostatočne medzinárodne uznávaných geografických časopisov (evidovaných napr. v Current Contents) svedčí o vážnosti situácie.

¹ **Doc. Mgr. Jaroslav Hofierka, PhD.,** Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: hofierka@fhpv.unipo.sk

Na druhej strane nás môže tešiť zvýšený záujem o štúdium geografie v rôznych jej formách prejavujúci sa vo vysokom počte študentov geografie a ďalšom zvýšení počtu geografických pracovísk. Je to však aj súčasť celoslovenského trendu zvyšovania podielu vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva. V súčasnosti viac ako 40 % mladej generácie po skončení strednej školy pokračuje v štúdiu na vysokej škole. Je to zhruba trojnásobný nárast oproti obdobiu pred roka 1989. Masovosť vysokoškolského vzdelávania však prináša aj pokles kvality študentov a samotného vyučovacieho procesu. Aktuálny demografický vývoj však naznačuje budúci pokles počtu študentov aj na vysokých školách.

Aktuálne problémy slovenskej geografie

Nepochybne začiatkom rázcestia vo vývoji slovenskej geografie sa stal rok 1989 a transformácia našej spoločnosti. Bohužiaľ, slovenská geografia nebola na toto obdobie dostatočne pripravená a dnes je v ohrození. Aj preto je nesmiernie dôležité o jej problémoch otvorené a úprimne hovoriť a najmä nachádzať riešenia.

Aké sú hlavné problémy geografie?

Po roku 1989 sa v našej výskumnej sfére výrazne akcentuje medzinárodný charakter výskumu, t.j. scientometrické kritéria hodnotenia kvality a kvantity výsledkov sú výrazne nasmerované k publikovaniu a citáciám v zahraničí a tiež k medzinárodným projektom a kontaktom. Keďže geografia je v prevažnej miere začlenená v rámci prírodovedných odborov, razom sa dostala do závozu, pretože odbory ako fyzika, chémia, biológia mali vždy vyššiu mieru zapojenia do medzinárodného výskumu.

Nedostatok verejnej prezentácie výsledkov výskumu geografie spôsobuje, že geografia sa postupne vytráca z povedomia našej verejnosti ako vedecká disciplína, ktorá dokáže riešiť závažné celospoločenské problémy týkajúce sa vzťahu človek-príroda. Pretrvávajú vnímanie geografie ako opisnej vedy. Uzatváranie sa geografie zvyšuje riziko riešenia pseudoprotblémov alebo minimalizácie spoločenskej objednávky voči geografii. V rozhodnutiach štátnych orgánov sa postupne prejavuje snaha o marginalizáciu geografie ako vednej disciplíny napríklad rozsahom výuky geografie na stredných školách alebo vyhlásenou nomenklatúrou vedných a študijných odborov (Výnos MŠ SR č. 1055/2003-11).

Bohužiaľ, spoločenské zmeny takisto nepriali transformácii slovenskej geografie, pretože výrazné podfinancovanie vedy, nízke finančné a aj morálne ocenenie práce vedca spôsobilo nezáujem o vedeckú prácu a odliv mladých, perspektívnych geografov z akademického prostredia. Táto nepriaznivá situácia však pôsobila rovnako aj na iné vedné odbory. Mnohé z nich sa však dokázali skôr a lepšie vyrovnat' s týmto, pre vedu nepriaznivým, prostredím. Na škodu geografie sme tieto nepriaznivé faktory nedokázali vyvážiť vlastnou vedeckou a praktickou aktivitou. Tak došlo k zakonzervovaniu stavu pred roka 1989, čo však už neumožňuje ďalšiu konkurencieschopnosť v dnešnom vedeckom svete.

Ďalšie faktory zhoršujúce postavenie geografie vyplývajú zo všeobecných metavedných problémov geografie (identita, jednota a dichotómia geografických disciplín). Bližšie sa uvedeným problémom venujú Matlovič (2006) a Ira et al. (2006).

Nevyhnutnosť systémových zmien

Riešenie vyššie načrtnutých problémov slovenskej geografie je nutné postaviť na jej vnútornom posilnení vo viacerých rovinách. V prvom rade to sú viaceré organizačné opatrenia, ktorých cieľom musí byť zvýšenie jednoty geografie a motivácie akademických pracovníkov podávať vysoké výkony. Nemenej dôležitá je aj oblasť výchovy, pretože ďalší rozvoj geografie sa musí opierať najmä o novú generáciu geografov. Kľúčový je však postoj a konkrétne kroky lídrov geografických pracovísk, pretože títo vytvárajú prostredie a atmosféru na pracovisku.

Konkrétne opatrenia by sa mali sústrediť do týchto základných okruhov:

1. *Jednota slovenskej geografie.* Jednota geografía má svoj organizačný, avšak tiež aj metavedný rozmer. Mnoho geografov pociťuje určitý rozkol medzi humánnou a fyzickou geografiou. Je však potrebné si uvedomiť, že základné vlastnosti geografie (priestorový a dynamický aspekt, skúmanie vzťahov a väzieb, integrovanie čiastkových poznatkov) sú naďalej spoločné. Nie je náhodou, že nová, moderná regionálna geografía nachádza svoje rozvojové impulzy práve v tejto integrujúcej a syntetizujúcej oblasti (Mičian, 1996; Žigrai, 2005). Náročnosť integrálneho prístupu však vyžaduje tímové riešenia. Humánni aj fyzickí geografi si určite rozumejú viac medzi sebou ako s inými vednými odborníkmi. Integrácia poznatkov vo forme syntéz a zovšeobecňujúcich záverov je však intelektuálne najnáročnejšia činnosť vyhradená pre skúsených a excelentných geografov.

V organizačnej oblasti je nevyhnutné, aby geografická komunita vytvárala jednotu a jednotné stanoviská vo vzťahu k Ministerstvu školstva alebo Akreditačnej komisii, ale tiež k iným, konkurujúcim vedným disciplínam. Vnútorná diskusia musí byť dostatočne kritická, ale aj konštruktívna s vedomím spoločných záujmov. Inak na to doplatíme všetci. Na precizovanie spoločných stanovísk je potrebné mať životaschopnú platformu, okrem neformálnych kontaktov by takým priestorom mala byť Slovenská geografická spoločnosť pri SAV alebo osobitne vytvorená komisia tvorená lídrami geografických pracovísk. Nesmie však byť len formálnym, nič neriešiacim orgánom. Spoločné stanoviská, aktuálne problémy a dianie by sa malo prezentovať na vlastnej webovej stránke, podobne ako ju má napr. Association of American Geographers (<http://www.aag.org/>), alebo nemecká Asociácia pre geografiu (<http://www.geographie.de/>).

2. *Internacionalizácia a kooperácia slovenskej geografie.* Je nevyhnutné motivovať k medzinárodným výsledkom a spolupráci. I keď historický vývoj neprial v minulosti výraznejšej internacionalizácii našej geografie, musia sa teraz vytvoriť podmienky pre mladú generáciu, možno aj neštandardné. To znamená koncentrovať prostriedky na vybavenie pracovísk, finančné ocenenie výsledkov a aj morálne vyzdvihovať čiastkové úspechy na pracovisku. Na to, aby sme dosiahli medzinárodné uznanie a výsledky, musíme výrazne podporovať medzinárodné kontakty. Na základe týchto kontaktov vznikajú spoločné publikácie a projekty v zahraničí. Dôležitá je aj kooperácia medzi geografickými pracoviskami na domácich a aj zahraničných grantoch. Riešenie celospoločensky závažných problémov a významných projektov vyžaduje väčšie tímy a kooperáciu špičkových odborníkov z viacerých pracovísk.

3. *Stanovenie nosných tém výskumu.* Slovenská geografia by si mala stanoviť určité nosné témy jej vedeckého bádania a stanoviť konkrétne ciele. Projekty ako Atlas SSR alebo zahraničné vedecké expedície výrazne spropagovali geografiu v minulosti. V súčasnosti o geografii a jej schopnosti riešiť problémy spoločnosti a krajiny verejnosť a vládne orgány takmer nič nevedia. Nosné témy by mali odzrkadľovať nielen schopnosti, ale aj charakter geografie. V súčasnej geografii sa objavuje množstvo tém, ktoré sú v súčasnej vede vysoko aktuálne a ktoré je potrebné rozvíjať aj u nás (Paulov, 1998). V ostatnom období v mnohých geografických prácach výrazne rezonuje problematika dynamiky (zmien) krajiny a štúdium procesov. Prezentácii a propagácii výsledkov geografického výskumu na verejnosti je potrebné venovať veľkú pozornosť.

4. *Študijné programy geografie.* V oblasti výuky v odbore geografia by sme mali vytvoriť také študijné programy na bakalárskom a magisterskom stupni, ktoré budú lepšie reflektovať potreby praxe a zlepšovať možnosti uplatnenia absolventov. V tejto oblasti sa nám javia ako perspektívne viaceré tematické zamerania, ktoré majú dobré predpoklady spoločenského uplatnenia. Napríklad manažment regiónov/regionálny rozvoj, geoekológia a environmentálne udržateľný rozvoj spoločnosti, geoinformatika/geografické informačné systémy, urbánna geografia a plánovanie. Okrem stanovenia názvov programov je potrebné vytvoriť náplň týchto programov tak, aby sa v magisterskom stupni obsahovo neopakovali témy vyučované na bakalárskom stupni. V rámci diskusií o obsahu štúdia na vysokých školách by sa mala rozvinúť aj širšia diskusia o šírke a hĺbke vzdelávania na bakalárskom stupni, najmä o podiele všeobecných (teoretických) a praktických predmetov (zameraných na zručnosti a metódy využiteľné v praxi).

5. *Zapojenie študentov do výuky a výskumu.* Z hľadiska efektívnosti činnosti akademických pracovísk a správnej výchovy mladých, perspektívnych vedcov je dôležité aktívne zapojenie najlepších študentov na magisterskom a doktorandskom stupni do výskumu a riešenia projektov. Až na konkrétnych riešeniach pochopia význam a praktické uplatnenie poznatkov získaných v škole. Dôležité je aj finančné honorovanie ich práce, udeľovanie študentských grantov a ocenení. Náklady na štúdium výrazne rastú a je potrebné poskytnúť najlepším študentom zmysluplnú možnosť pokrytia časti nákladov na štúdium prácou na škole. Najlepší študenti magisterského stupňa by mali mať možnosť viesť cvičenia študentov bakalárskeho stupňa (keďže už majú vysokoškolské vzdelanie prvého stupňa). Okrem, pre nich zaujímavej možnosti zárobku, dôjde k odľahčeniu výučbových povinností profesorov, docentov a odborných asistentov, ktorí by sa mali venovať najmä výskumu a individuálnemu vedeniu študentov na vyšších stupňoch. Je potrebné si uvedomiť, že súčasné kritériá akreditácie a evalvácie pracovísk sú zamerané najmä na výsledky výskumu. Tomu je potrebné podriadiť deľbu práce na pracoviskách a prioritizovať činnosť kľúčových osobností. Individuálne vedenie študentov je kľúčom k výchove budúcich špičkových geografov a nepochybne tiež patrí medzi priority. Masovosť vo výuke neprináša potrebnú kvalitu.

6. *Viaczdrojové financovanie.* Na všetkých geografických pracoviskách je potrebné vytvárať podmienky pre realizáciu všetkých činností pracovníkov pod jednou strechou. Nemusi ísť len o vedecké ciele, ale aj aplikačne zamerané projekty, ktoré majú skôr finančný

ako vedecký prínos. Jedným z významných kritérií hodnotenia úspešnosti vedeckého pracovníka v zahraničí je objem finančných prostriedkov, ktoré priniesol vo forme grantov a projektov na svoje pracovisko. Skúsenosti zo zahraničia ukazujú, že viacdrojové financovanie je jednou z nevyhnutných podmienok budovania špičkových pracovísk. Svedčí o tom aj vedúca pozícia amerických univerzít v porovnaní s európskymi univerzitami v rebríčku svetových univerzít publikovanom Shanghai Jiao Tong University (Institute of Higher Education, Shanghai Jiao Tong University (2005)). Európske univerzity majú, v porovnaní s americkými univerzitami, vyšší podiel priamej podpory štátu, a aj preto pociťujú nedostatok financií potrebných na svoj rozvoj a zvyšovanie kvality. Americké univerzity majú výrazne diverzifikované zdroje financovania, lepšie finančné ohodnotenie vysokoškolských učiteľov (na úrovni 2- až 3-násobku priemernej mzdy v hospodárstve) a aktívne sa snažia o bližšie prepojenie univerzity na komerčný, aplikačný sektor. Budujú spoločné technologické centrá a podporujú spoločné projekty.

7. *Odstránenie vnútorných bariér.* Realizácia vyššie načrtnutých riešení v mnohých prípadoch naráža na byrokratické a inštitucionálne bariéry. Tie však treba prekonávať. Naša legislatíva už umožňuje väčšiu flexibilitu škôl, ale tá sa dostatočne nevyužíva. Naopak, existujú, alebo dokonca aj vznikajú vnútroorganizačné bariéry, často aj z dôvodov nedôvery, nepochopenia alebo aj nesúhlasu vedenia organizácie. Iste by bolo ideálne, keby sme mohli robiť len „čistú“ vedu (základný výskum), ale dnešná realita nás už aj z existenčného dôvodu núti pre mix vedy a aplikačných/komerčných projektov. Závisí len od nás aký pomer si namixujeme, ale nepochybne je to nutné a dokonca aj užitočné pre spätnú väzbu z praxe. Timovosť na akademickom pracovisku znamená aj efektívnu deľbu práce, uznanie dôležitosti práce kolegov, spravodlivé odmeňovanie a podpora dosiahnutia vynikajúcich výsledkov.

Záver

V predložennom príspevku sme analyzovali súčasné problémy slovenskej geografie a načrtli sme možné riešenia, ktoré spočívajú najmä v systémových zmenách organizácie vedeckej a vzdelávacej činnosti. Nepochybne mnohým geografickým pracoviskám sa dalo už v minulosti realizovať niektoré z uvedených riešení, napríklad aj na našom pracovisku v Prešove. Systémové zmeny však vyžadujú aj dlhodobejšie pôsobenie a spojené úsilie, aby priniesli permanentné výsledky. Aj preto je najvyšší čas, aby sa v geografickej komunite rozprúdila živšia diskusia na túto tému. Veríme, že náš príspevok prináša námety, ktoré budú prospešné pre rozvoj geografických pracovísk na Slovensku.

LITERATÚRA

- INSTITUTE OF HIGHER EDUCATION, SHANGHAI JIAO TONG UNIVERSITY (2005). Academic Ranking of World Universities - 2005 [online], [cit. 3.9.2005]. Dostupné na internete: <<http://ed.sjtu.edu.cn/rank/2005/ARWU2005Main.htm>>.
- IRA, V., HUBA, M., LEHOTSKÝ, M., 2006, Príspevok do diskusie o súčasnosti a budúcnosti geografického výskumu na Slovensku v medzinárodnom kontexte. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 9, s. 56-60.
- MATLOVIČ, R., 2006, Geografia – hľadanie tmelu (K otázke autonómie a jednoty geografie, jej externej pozície a inštitucionálneho začlenenia so zreteľom na slovenskú situáciu). *Acta Facul-*

- tatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 9, s. 6-43.
- MIČIAN, L., 1996, Position of regional geography within the system of geographical sciences. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 38, 29-41.
- PAULOV, J., 1998, Niekoľko úvah o geografii na prelome 20. a 21. storočia a 2. a 3. tisícročia. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 2, 11-22.
- Výnos MŠ SR č. 1055/2003-11 o odboroch výskumu a vývoja a číselníku odborov výskumu a vývoja.
- ŽIGRAJ, F., 2005, Metavedný význam regionálnej geografie v kontexte súčasného regionálneho rozvoja na Slovensku. *GEO Informations – elektronický časopis geografických vied*, 1, Nitra, www.fpv.ukf.sk/kg/geoinfo/aktualna.htm.

PROBLEMS OF CONTEMPORARY SLOVAK GEOGRAPHY AND POSSIBLE SOLUTIONS

Summary

The political changes in 1989 have started deep transformation processes in Slovak society including a scientific research. In the period before 1989, Slovak geography was predominately oriented toward geography conducted in a former Soviet block of countries with similar research topics and levels of scientific research. However, the transformation processes in the Slovak science have pushed the scientific evaluation criteria toward international cooperation, publications and citations in foreign journals (especially listed in the Current Contents journal). These changes have had a profound influence on the position of geography in Slovakia. Clearly, in many aspects the position of Slovak geography has weakened. Solutions and possible improvements can be found in deeper systemic changes in organization of geographic research and improvements in higher education of geography. These changes should strengthen foreign and domestic cooperation between geographic institutions, get students of geography at universities involved in the research projects and education and popularize results of geographic research.

ACTA FACULTATIS STUDIORUM HUMANITATIS ET NATURAE
UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS, PRÍRODNÉ VEDY, XLIV.
FOLIA GEOGRAPHICA 9

FOLIA GEOGRAPHICA 9

Editor: doc. RNDr. René Matlovič, PhD.
doc. RNDr. Vladimír Ira, PhD.
Autor: kolektív
Náklad: 300 výtlačkov
Rozsah diela: 93 strán
AH: 6,8
Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied
Vydanie: prvé, 2006
Formát: B-5
Sadzba: Edičné stredisko FHPV PU v Prešove, Ing. Ladislav Nagy
Tlač: GRAFOTLAČ Prešov

ISSN 1336-6149 (Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis
Prešoviensis, Prírodné vedy)
ISSN 1336-6157 (Folia Geographica)